

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRODE KRISTENSEN

Fra
Heden
til
Højskolen

Erindringer

FREMA D

Frode Kviteseid

FRODE KRISTENSEN

Fra Heden
til Højskolen

Erindringer

UDGIVET
AF
HANS HUSTRU

FREMAD

KØBENHAVN 1956

Copyright 1956
by
FORLAGET FREMAD

PRINTED IN DENMARK
GENTOFTE BOGTRYKKERI

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	7
Et par ord om bogen	9
En hedchusmands hjem	11
Dreng på heden	
Fejsøhus	30
Hjorddreng	34
Hjemme igen	41
På efterskole	44
Soldat og højskolelev	
Fra min soldatertid	49
På tørvearbejde	53
På Roskilde Højskole	55
På landbrugsskole	60
Over de høje fjelde	
I Norge	66
På Askov Højskole	71
I Tyskland	77
Et liv som lærer	
Ved Vesterlund Efterskole	85
Ved Bornholms Højskole	90
Ved Esbjerg Arbejderhøjskole	95
Rejse til Tyskland	100
Til England	105
Grotid	
Lysner det?	109
Hjärtat skall gro av drömmar	113
Råstofferne	117
På Roskilde Højskole	121
Kursen lægges om	126
På bar bund	130
Skolen ved fjorden	
Ny start	136
Arbejdsglæde	142
De arbejdsløse på højskole	145
Norden i synskredsen	150
Vidablick	154

Forord

Anden juledag sad jeg ved Frode Kristensens seng. Han vidste, at der kun var timer tilbage. Han talte om sit liv og sin død, stiltfærdigt, med et dyb af ro i sindet.

Der var så mærkeligt lyst i stuen. Man så fra hans vindue ud over fjorden og det skønne danske land. De lange lyse perspektiver . . . Det var, som om naturen derude hørte sammen med vor fælles ungdom.

— Jeg er taknemmelig for det, jeg har levet, sagde han. — Selma og jeg har haft et rigt liv sammen.

Jeg vidste i denne stund, om jeg ikke havde vidst det før, at det, som han vedkendte sig, holdt til selv den stærkeste prøvelse. Han erkendte nødvendighedens lov og var dog, i sin åbne, stærke menneskelighed, frigjort af den.

For os, som så denne mand dø, blev det en af vort livs stærkeste oplevelser. Så stort er alligevel mennesket!

Vi traf hinanden i de unge år og blev venner. Under en vandring sammen fra Askov til Skibelund krat blev det klart for mig, at vi inden så længe måtte mødes i den danske folkeoplysnings tjeneste, og således blev det. Højskolen i Esbjerg blev vor første fælles arbejdsplads.

Han havde i sig den rene tone fra almuetiden, denne varme i sindet, denne dybe medansvarlighed, og han var samtidigt manden, der modigt søgte at erkende sin tid og dens vilkår. I sin intellektuelle stræben helmede han ikke, før den lange sammenhæng gav lys til enkelthederne.

Han var født til at være ungdomspædagog. Han havde den naturligeste kontakt med de unge, ikke mindst med de unge fra landet. Den helt selvfølgelige myndighed. Og det var en glæde at se ham bakse med stoffet og give det form. Der var en sindigt ordnende evne i alt, hvad han foretog sig.

I sine bøger — den første, banebrydende erhvervsgeografi og de efterfølgende politisk-geografiske arbejder — betonedede han den store globale sammenhæng, og der er ikke skrevet bedre introduktioner for vor tids unge. Han gjorde arbejdere til verdensborgere.

Der er varighed i hans værk, og dog er det selve personligheden, der griber mest. Har vi nogensinde i vor generation, i det folkelige oplysningsarbejde, set en renere og finere karakter? Hans ord og handlinger, hans sind og pædagogik hørte sammen i en enhed, der vist bedst karakteriseres af det ord: ægte. Han var ægtheden selv.

Vi, der endnu har en lille stund at leve i, må være taknemmelige for, at det lykkedes Frode Kristensen at diktere sine erindringer, i hvert fald hovedparten af dem, til Selma. Disse erindringer har bevaret hans ro, hans ædle menneskelighed, og de vil til sene tider fortælle om en beundringsværdig skikkelse i det 20. århundredes danske kulturarbejde.

Jul. Bomholt

Et par ord om bogen

Frode og jeg havde talt om, at han ville fratræde sit embede som statskonsulent når han blev fem og treds. Medens han endnu havde arbejds-evne ville vi sammen udarbejde vore erindringer. Den bog bliver ikke skrevet. Disse erindringer fra Frodes barndoms- og ungdomsår træder i stedet for.

Den 19. juli 1955 fik jeg Frode hjem fra sygehuset efter at han for anden gang var blevet opereret. Han var syg og frygtelig afkræftet. Af lægen fik jeg at vide, at der intet håb var. Da den forfærdelige smerte var stilnet lidt i mit sind modnedes hos mig tanken at søge at bevare i hvert fald noget af Frodes erindringer fra hans hårde kamp for udkommet og for at skaffe sig viden. Samtidig kunne jeg måske aflede hans tanker fra sygdommen og give ham en følelse af at han, trods sin alvorlige sygdom, dog var virksom.

Jeg foreslog ham at diktere mig, hvad han kunne huske. Han blev glad for tanken og vi tog fat. Den solvarme sommer gjorde at Frode kunne ligge ude i haven og glæde sig over blomster og sol og sejlene skyer. Naturelsker var han, og det styrkede hans sind at være ude i den frie natur. Jeg sad ved hans seng og skrev ned hvad han fortalte; en time eller to mest hver dag, alt efter som Frodes kræfter slog til. Det meste af det her fortalte er blevet til i vor have ved Vidablick med udsynet over Roskilde fjord og mod domkirken. Efter at Frode var kommet oven senge tog vi til vort sommerparadis i Småland — en torpstuga langt ud i skoven — og dér blev de sidste diktater nedskrevet. Deroppe havde vi før tilbragt så mange gode, fredfyldte dage, og Frode håbede at de store skoves fuldkomne ro og hvile var just hvad han behøvede for at blive rask og kunne tage fat på det arbejde han elskede og længtes så stærkt efter. Inden vi vendte hjem fra Småland var vi nået så langt i Frodes erindringer, at vi

havde fået vort eget hjem, vort kære Vidablick. Erindringerne spænder således fra barndomshjemmet Fejsøhus i Vestjylland til Vidablick ved Roskilde, de to grosteder hvorfra Frodes vækst og virke udgik.

Frode kom sig deroppe i den fredfyldte natur, og ikke så snart mærkede han kræfterne komme før alle hans tanker vendtes mod arbejdet der ventede. Noget tilbageblik kunne der ikke længere være tale om.

Jeg har ikke gjort noget forsøg på „komposition“. Datoerne har jeg bevaret ved kapiteloverskrifterne, og som Frode dag for dag fortalte træk fra sit levnedsløb, sådan har jeg ladet det stå. Een dag fulgte han et mønster op, næste dag gik han tilbage og fulgte et andet. Detaljerne er ikke med. For de sidste afsnit har jeg haft vore breve og dagbøger til supplerings og støtte.

Frodes bidrag til „Danske hjem ved århundredskiftet“ (Hirschsprungs Forlag, 1947) har jeg ladet stå uforandret som indledningskapitel, selv om det kronologisk hører til nogle sider længere fremme i bogen. Jeg takker forlagsboghandler H. Hirschsprung for tilladelse til at optrykke dette afsnit. Ligeledes udtaler jeg en varm tak til undervisningsministeriet, som ved tilskud har muliggjort bogens udgivelse. Og til direktør Ib Koch-Olsen som har ydet mig uvurderlig hjælp og vejledning og påtaget sig den kritiske gennemlæsning af manuskriptet. Jeg siger også tak til første-lærer Alfred Kaae, Kronhedens skole, fordi han så beredvilligt har lånt mig af sine tegninger til hans smukke bog om Thorsted sogn.

Vidablick, 10. juli 1956.

Selma Kristensen.

En hedebusmands hjem

Fejsøhus ligger yderst i det nordøstlige hjørne af Thorsted sogn i Ringkøbing amt, omtrent lige midt mellem Holstebro og Ringkøbing, ad kørevej cirka 27 km fra hver af de to købstæder. Egnen er en udpræget hedeegn, måske Jyllands mest ejendommelige, med store linjer, milelange lyngklædte højedrag adskilte af mindre åer. Jorden er fattig på plantenæringsstoffer. Af forvitret moræne er der dannet sandlag som vinden gennem århundreder, måske årtusinder, har flyttet omkring med, og som endnu, trods plantager og læplantning, ikke er faldet helt til ro.

På den jord byggedes *Fejsøhus*. Navnet har sin oprindelse fra, at der i nærheden har været en sø, Fejsø. Ved vandløbsreguleringer blev søen udtørret omkring 1880. Befolkningen herude bor spredt. Sognene er store. Thorsted sogn er 62 kvadratkilometer; 1901 var indbyggertallet 400. 1801 havde der været 167; i 1945 var der 623, en kraftig vækst når det erindres, at sognet er uden bymæssig bebyggelse og ligger langt fra købstæder og hovedtrafikveje.

Den 1. april 1900 kom mine forældre (med fem børn, senere øgedes børneflokket til ni) til Fejsøhus. De havde købt ejendommen for 5.400 kroner, hvoraf 4.000 var gæld, som mine forældre overtog. Der krævedes således ikke nogen stor udbetaling. De ejede praktisk talt heller intet.

Ejendommen var på $66\frac{3}{4}$ tønder land (37 ha), en af de mindre ejendomme på egnen, hvor husmandsbrug med tilliggende af hede-

arealer på flere hundrede tønder land ikke var ualmindelige. Af ejendommen var antagelig godt en snes tønder land under plov, nogle magre udpinte agre hvorpå der næsten intet groede. Ejendommen var forsømt. Da far og mor kom og skulle flytte ind, græd mor. Det så' så trøstesløst ud altsammen. 27 ruder var slået ud og ved et par af husets hjørner havde vinden fået hul i sandet og truede med at grave sig ind under sylden. Bygningerne var ikke gamle, de var opført efter en brand nogle år forud; de var ikke dårligt indrettede men af dårlig kvalitet.

De første år bestod avlingen af rug, grå hedehavre, spergel, lidt boghvede og på de lavere steder lidt seksradet byg, og selvfølgelig kartofler. Rug og kartofler var hovedafgrøderne. Høstudbyttet var ringe, 4—10 fold eftersom året og jorden var. Til at begynde med var besætningen 2—4 små, magre køer, lidt ungkvæg og svin, nogle får og høns. Far drev også biavl. Efter et års forløb købte far to heste. Uden god trækraft var det umuligt at komme nogen vegne.

42 år efter overtagelsen solgte far jord og bygninger til statsskovvæsenet for 45.000 kroner. Der var da omkring 50 tønder land under dyrkning, der var opført nye rummelige praktiske og solide avlsbygninger; der var en smuk have og megen læplantning omkring bygningerne. Ejendommen var i god drift.

Om få år vil ejendommen være dækket af granskov. Da jeg sidst så den, 1945, bølgede græsset hen over de fredede marker som på en prærie, plantningen af skov var så småt begyndt, den nye store lade var nedrevet, stuehuset indrettet til skovløberbolig.

Det gjorde far ondt at ejendommen skulle forvandles til skov. I tidligere tider var det sådan, mente han, at når skoven bredte sig, betød det tilbagegang for folket og fremgang for de få og mægtige i samfundet. Nu behøver det vel ikke betyde dette. Statsskovvæsenet havde i årene omkring 1940 opkøbt et stort antal ejendomme i egnen. Fejsøhus var efterhånden blevet indringet af statsskovarealer, hvilket ville vanskeliggøre fremtidig landbrug på ejendommen. Jorden er heller ikke af en kvalitet der gør den selvskreven til landbrug, tværtimod. Den har dog givet brød til mennesker. Usikkert er det, om den kan yde mere ved at give træ.

Min far, Hans Kr. Kristensen, er født 1863 i Brinkhus i Thorsted, et hus som min bedstefader dengang havde i fæste fra kommunen. Far var først tjenestedreng, senere tjenestekarl og daglejer. En vinter 1882—83

var han elev på Vallekilde Højskole under Ernst Trier, senere 1884—85 elev i ni måneder på Tune landboskole. Far har oftere talt om Tune end om Vallekilde. Tune landboskole under A. Svendsens ledelse må have været en fremragende skole. Fars solide kundskaber og gode almen-dannelse havde Tune i hvert fald en betydelig andel i. Derefter var far tre år i Amerika. Her arbejdede han ved landbrug, jernbaneanlæg og meget andet, særlig i staterne Minnesota og Montana. 1890 kom han tilbage og giftede sig med Susanne. Under pseudonymet Hans Ørnbjerg har far i nogle kronikker i „Ringkøbing Amts Avis“ 1890 fortalt om sin rejse til Amerika.

Min mor, Susanne, fødtes 1866 på Drejø. Hendes far var fisker og træskomand Morten R. Mortensen; hjemmet var pietistisk præget. En ældre broder, Morten Mortensen (senere lærer ved Silkeborg semina-rium, fra 1907 til sin tidlige død 1911 skoleinspektør ved Vestre kom-muneskole i Odense), var blevet biskolelærer i Thorsted og fik Susanne til Vestjylland for at hun skulle se sig om. Her havde hun og min far truffet hinanden nogle gange inden han rejste til Amerika. De forlovede sig senere pr. brev tværs over Atlanten. Sommeren 1888 var Susanne elev på Askov Højskole. Iøvrigt var hun de tre sidste år før sit giftermål i 1890 pige hos værtinden på Silkeborg Højskolehjem.

Dette højskolehjem var centrum for et rigt grundtvigsk liv, med møder, sang og oplysende foredrag. Det kom Susanne til at deltage i og lærte her en kreds af mennesker at kende som fik stor betydning for hende. Mor var usædvanlig sangbegavet og hun kendte næppe nogen større glæde end at synge. På Askov Højskole var det sangen under Nutzhorns ledelse, hun var mest optaget af. Hun kunne melodierne til omtrent alle sange i Folkehøjskolens sangbog og til de fleste salmer i salmebogen. Nye melodier lærte hun med lethed. Hun bevarede sin sangstemme omtrent til sin død 1941.

Efter sin hjemkomst fra Amerika 1890 forpagtede far hedegården Rødsten i Thorsted. Den drev far og mor i 10 år, og de regnede med at de ved forpagtningens ophør skulle have overtaget den til selveje. Ejeren ønskede imidlertid at drive den videre. Udbyttet af mine forældres ti første arbejdsår blev efterladt i denne ejendom. Far havde efter dette ønsket at rejse til Amerika påny, men mor følte sig som emigrant allerede i Vestjylland og ville nødig til Amerika. De havde også fem børn den-

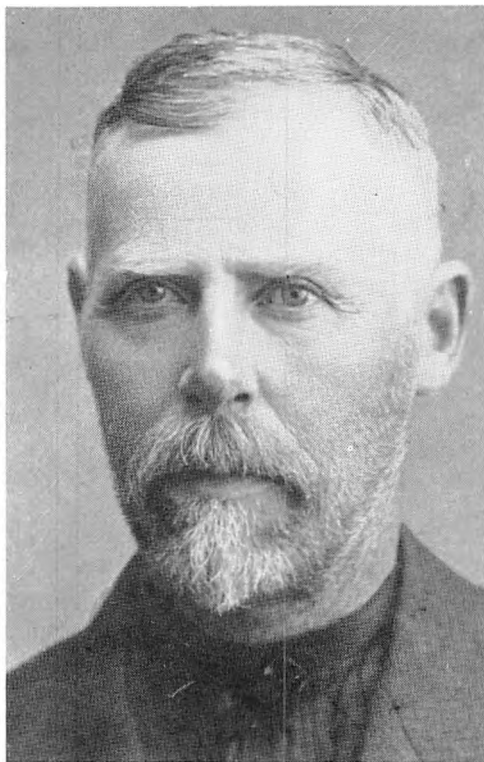
gang. Det blev således i Fejsøhus de kom til at skabe det hjem der skal fortælles om i det følgende, begrænset til tiden fra 1900 til 1910.

Mine søskendes og mit hovedindtryk fra vort barndomshjem i denne tid er: et vedholdende hårdt slid, materiel fattigdom og åndelig rigdom. I mange år var det mest påtrængende spørgsmål at skaffe „valuta“, rede penge til skatter, renter og afdrag og til „indførsel“ af de hundreder af ting der skal til når „en hjemmen“ skal skabes på nybyggervis. I årevis skal der ydes masser af arbejde uden vederlag. Jorden skal vristes ud af naturens hånd, og der skal arbejdes med den længe, før den yder noget. Der skal rede penge til for at skaffe redskaber, slibesten, reb, mergel, arbejdsheste, vogne osv. De grovere og mere fyldende dele af føden kunne fås fra jorden, men der skulle købes margarine, sukker, hvedemel, salt, krydderier; der skulle købes tøj og mange træsko.

Ejendommen var højt prioriteret i forvejen, så prioritetslån kunne kun fås efter forbedringer af ejendommen. Låne til forbrug ville far aldrig indlade sig på. Et par gange har han hos bekendte lånt mindre beløb for kort tid til at klare en vanskelig termin med. Hans indstilling var ellers: aldrig låne! Han var ræd for gæld. Eller rettere: han ville til enhver tid være en fri og uafhængig mand. Skatterne følte meget tyn-gende. I et vidtstrakt sogn med få og gennemgående fattige indbyggere vil udgifter til vejvæsen og skolevæsen blive relativt store. Derfor måtte skatterne blive drøje.

Det første år kørte far for fremmed regning mange læs klyne (tørv) til Ringkøbing. Det tog en hel dag fra tidlig morgen til sen aften, med to læs klyne efter et spand heste. Senere arbejdede far en tid i en grus-grav og tjente 2½ krone om dagen på egen kost. Det var en høj dagløn dengang. Såvidt muligt undgik far dog at arbejde ude. Ejendommen krævede alt arbejde. I december måned hjalp mor undertiden naboerne med plukning af gæs, der skulle leveres til jul. Hun fik derfor ca. 1 krone om dagen. Rede penge måtte skaffes.

I mange år gik vi børn til plantning på de arealer i Thorsted og Vind sogne, som i slutningen af forrige århundrede var indkøbt af staten til anlæg af plantager. Plantningen foregik gerne fra slutningen af marts til slutningen af april. Sencre på sommeren var der en del lugearbejde i statens planteskoler. Fra 9—10 års alderen kom vi børn med. Når vi var to—fire søskende til plantning, gav det nogle rede penge. Arbejdstiden

Frode Kristensens forældre, husmand Hans Kr. Kristensen og Susanne, J. Mortensen.

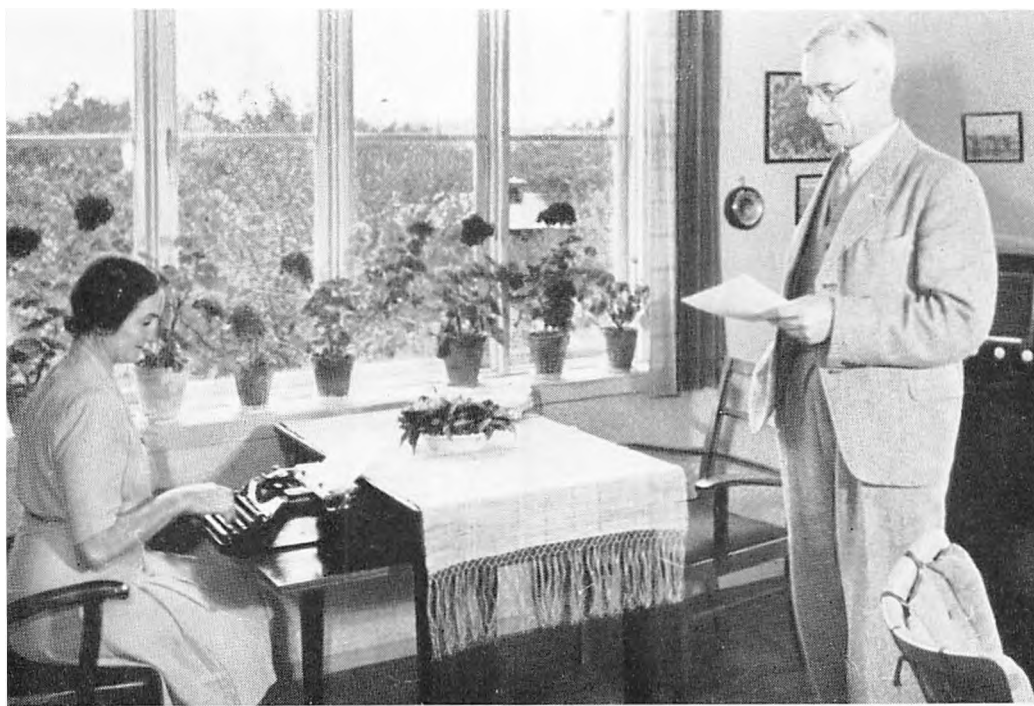
Mor klipper får.

Trainkonstabel 219 Kristensen.

*Sundbo, Frøde og Bomholt ved Fanøfærgen.
O. 1925.*

Diktat. Roskilde o. 1942.

var fra 6 morgen til 6 aften med to mellemmadspavser på $\frac{1}{2}$ time hver og en middagspavse på 1 time. Daglønnen var for børn i 10—12 års alderen 70—80 øre, i 13—14 års alderen 100 øre om dagen, alt på egen kost. De voksne, graverne, fik 200 øre om dagen, kvinder og halvvoksne 120—140 øre.

Det kan synes tvivlsomt om det kunne betale sig at sende børn til et sådant arbejde. Men under alle omstændigheder skulle vi jo have føden, og selv om den måske ville blive en halv snes øre dyrere daglig, når vi skulle have smurt mad med på arbejde, og selv om vi sled ekstra tøj, især strømper (vi gik i træsko og var tit våde om fødderne; der var gerne 4—6 km at gå til plantningsarealerne, ad dårlige veje eller tværs over hederne), så gav det dog et overskud i form af rede penge. Og da vi ikke gik i skole (hvad jeg senere skal komme tilbage til), var der ingen skolemulkter at betale.

De arealer vi som børn var med til at plante, er forlængst blevet skove der yder brændsel og gavntræ. Og tillige har de givet landskabet et helt andet udseende. Mange steder gør egnen nu mere indtryk af at være et skandinavisk skovområde end en jysk hedeegn.

Der hørte ingen egentlig mosejord til Fejsøhus. Dog fandtes der flere steder klyne, dækkede af tykke sandlag, som gjorde det til et brydsomt arbejde at få dem gravet op. Til gengæld var det klyne af høj kvalitet, næsten som kul. Gennem en del år gravede far så mange klyne, at han kunne sælge en snes læs årlig. De solgtes gerne i Ulfborg stationsby, til en pris af ca. 10 kroner pr. læs, senere stigende til 15 kroner. Ved arbejdet med klynene kunne vi børn hjælpe godt til.

Så snart vi blev omkring 10 år kom vi ud at tjene. I almindelighed lykkedes det far og mor at finde pladser hvor vi ikke blev misbrugt. En af mine søstre fik 10 kroner i løn og kosten for den første sommer. Hun blev da 9 år. Den sommer jeg fyldte 10 år, fik jeg 30 kroner og et par træsko; da jeg var 12 år fik jeg 70 kroner foruden kosten. Vore lønninger gik i hjemmets fælles kasse. Efterhånden som det dyrkede areal udvidedes og kom i bedre kultur, kunne ejendommen begynde at yde foruden at tage. Det lettede. Far sled uafbrudt med at forbedre jorden, ved at bryde al, ved at mergle, ved at køre jord fra brinker hen i mosehuller og lavninger for at få bedre mark ud af det. Han har flyttet tusinder af læs jord.

Da far og mor kom til Fejsøhus var der fuldstændig bart omkring

huset. Mor, som var øbo, kunne ikke udholde denne nøgenhed. Et hegn af rafter og fyrrekvas blev rejst til at give lidt læ for vinden. Jorden blev kulegravet, der blev plantet pil, elm, axelrøn og hvidgran. Når noget gik ud, blev der plantet nyt. Mor var utrættelig. Hun skulle helst have blomster omkring sig. Mange blomster. Og mange slags køkkenurter. Det fik hun også med tiden. Og gode læplantninger voksede op rundt om huset. I en egn, hvor haver dengang var et næsten ukendt begreb, blev Fejsøhus' have noget af et eventyr. Eksemplet har haft god virkning på egnen.

Tit måtte mor hjælpe til med arbejdet i mark, stald og lade, og vi børn blev taget med ud i arbejdet så snart vi kunne begynde at gøre nytte. Efter 8—10 årsalderen blev der ikke mere tid til leg. Men mor havde en mærkværdig evne til at få noget af legen ind i arbejdet og derved få meget arbejde til at gå som en leg. Mor var foran og ledede, hun var hurtig til alt arbejde. Ved munterhed og sang holdt hun os børn i ånde. Var det ude i marken i høst eller kartoffeltid og vi var ved at blive trætte, forsvandt mor hjem og kom snart tilbage med varm kaffe og gerne et eller andet overraskende til kaffen. Måske havde hun flottet sig og som belønning for godt arbejde i hast lavet en æggepandekage, som var det bedste vi vidste.

Mors hårdeste arbejde var nok bagningen af rugbrød. For hver måned skulle der bages. Dejgen blev lagt aftenen før i et stort kar; varmt vand blev hældt over melet der var blevet blandet med surdejg (opbevaret fra forrige bagning) og tilsat salt. Derefter foregik æltningen, til dejgen ville slippe hænderne. Mor arbejdede med helt bare arme og sveden perlede på hendes pande og skuldre. Næste morgen skulle dejgen æltes påny og stå en tid for at hæve, før brødene blev slået op. I mellemtiden ildede far den store ovn, først med klyne og så med lyng. Brødene stod i ovnen ca. 3 timer.

Når brødene var kommet i ovnen og det hårde arbejde var til ende, gik mor ind for sig selv og bad en bøn om, at brødet måtte lykkes. Det var meget der stod på spil, det væsentligste af føden til familien i en hel måned. Mor havde næsten altid let og velsmagende brød. Hun levede også efter den antikke visdom: „Bøn med løftede hænder er ej nok, landmand, når du beder for din grøde. Bed med hånden på din plov, da velsigner bønnens kraft din møde.“

Det betød en stor lettelse i mors arbejde, da det i de sidste år før 1914 blev almindeligt at købe rugbrød. Brødfabrikkerne gik da over til regelmæssigt at sende vogne ud med brød rundt i sognene.

I de første år spandt mor meget uldgarn, hvoraf hun strikkede strømper og undertøj til os børn. Vi havde selv nogle får. De ældste af mine søstre lærte at spinde. Den slags arbejde hørte også op i årene før 1914. Industrien overtog det.

I madlavningskunsten var mor forud for de fleste på egnen. Hun forstod med små midler at lave velsmagende mad og der gik ry af hendes mad. Hendes kunst lå i tilberedningen og serveringen. Hun forstod at bruge krydderier og havde altid krydderurter i haven, så maden kunne få tilsætning af noget som gav god smag. Den daglige kost ville ellers være blevet meget ensformig.

Om morgenen fik vi som regel kogt skummetmælk med opblødte rugbrødsterner i eller med grød i, levnet fra foregående dag, samt kartofler stegte op på panden med lidt flæsketerninger og løg. Det var reglen. Ikke sjældent fik vi rugmelsgrød med kærnemælk til og med solbærsaft (fra frugtbuske i haven) på grøden. Af middagsmad var kartofler altid hoveddelen. Hvad vi fik til kartoflerne var oftest noget med flæsk, varieret på mange måder. Sjældent fik vi fersk kød. Men mor havde som regel noget i saltkarret. Sødmælk og æg skulle der spares på, for at der kunne blive noget at sælge. Lidt kunne hun dog tillade sig at bruge. Dertil kom så forskellige grøntsager fra haven.

Aftensmaden bestod mest af rugbrød og margarine med forskelligt pålæg som mor selv lavede, undertiden også stegte flæsketerninger i panden hvori vi så dyppede brødet i fedtet. Margarine, sukker og hvedemel var de vigtigste varer der købtes til husholdningen. Disse produkter var billige i forhold til næringsværdien, sagde far altid, og de hjalp til at hjemmets hovedprodukter: rugbrød, kartofler og skummetmælk samt grøntsager fra haven kunne udnyttes med større fordel. Puddersukker var et af os børn meget yndet pålæg. Kaffen var det eneste nydelsesmiddel som blev brugt. Den blev lavet tynd og uden tilsætning, udover måske en ganske lille smule cikorie. Far og mor ville have den rene kaffesmag. Vand var den almindelige hverdagsdrik. Da vi efterhånden fik rabarber og bær nok fra haven, blev vandet ofte blandet med saft. Alkoholholdige drikke blev aldrig nydt i hjemmet. Ikke fordi far og mor

egentlig havde noget imod spiritus. Kun misbrug fordømte de. Børnene skulle se at alkohol kunne undværes uden savn. Tobak blev der kun købt meget lidt af, skønt far gerne ville ryge en pibe nu og da. Pengene var så få, at der måtte ske et strengt fornuftbestemt valg mellem de varer der var ønskelige. Der blev holdt omhyggeligt hus med alting der skulle købes. Dog blev der disponeret sådan over de penge der kunne fremskaffes, at mor kun sjældent måtte savne de grundlæggende varer til husholdningen.

Det alvorligste problem var tøj til hele familien. Mor syede selv alt tøj til sig og sine ni børn. Det hændte dog, at hun havde en omvandrende sypige til hjælp nogle dage. Mor havde en lille symaskine med håndsving. Hun lappede, bødede og stoppede i en uendelighed. For hende var det en æressag at vi aldrig måtte gå i pjalter. Altid helt tøj, omend lappet og bødet. Hun sad i flere år og syede ved en lille petrolcums-lampe. Det var en af de skelsættende begivenheder, da vi børn omkring 1905 ved hjælp af egne spareskillinger og tilskud fra far fik samlet sammen til en hængelampe, en fjorten liniers. Den blev gemt i halmen i laden en tid, og juleaften kom vi med den i procession med far i spidsen ind til mor. Den kostede 5 kroner.

Når mor om aftenen blev træt og søvnig, lagde hun hovedet og armene på bordet og sov en halv snes minutter, så tog hun fat igen. Hun arbejdede altid til ved ellevetiden om aftenen; om sommeren stod hun op ved femtiden, om vinteren ved sekstiden.

Det var dog ikke hverken sliddet eller de små kår, der gav Fejsøhus dets særlige præg som hjem. Det var det miljø, far og mor skabte. Dertil hører først og fremmest det, at far og mor selv underviste deres børn. Når far og mor selv påtog sig den opgave at undervise deres børn, var det ikke på grund af opposition mod folkeskolen eller af nogen sekterisk indstilling. Grundene var flere. Der var langt til skole, ca. 4 km i fugleflugtslinje, men den linje var ikke brugbar. Til fods var der en times gang. Vej i moderne forstand fandtes ikke; noget af strækningen måtte der vades gennem høj lyng. Meget slid på strømper, træsko og anden beklædning kunne spares ved at en flok børn slap for at færdes den besværlige vej. Noget kunne spares på kosten når børnene ikke skulle have smurt mad med til skole, og der skulle ikke holdes middagsmad klar ved deres hjemkomst. Og børnene ville være blevet så trætte af den lange

vej, at der sjældent ville være blevet energi til overs til lektielæsning eller andet arbejde efter skoletiden. Far og mor mente at det ville være uret mod deres børn at sende dem i skole under de foreliggende forhold. Dertil kom at de havde lyst til selv at give deres børn undervisning, og at de havde så megen tillid til sig selv at de mente de kunne give deres børn en lige så solid og mindst lige så righoldig undervisning som den, folkeskolen ville være i stand til at give. Og denne undervisning mente de at kunne give i en brøkdelen af den tid børnene ellers måtte bruge til at sidde på skolebænk eller traske på skolevej.

Far og mor var stærkt interesserede i skole- og opdragelsesspørgsmål. De mente, at selve opdragelsen var en opgave som den offentlige skole ikke kunne magte, den måtte først og fremmest være forældrenes opgave. Undervisning kunne skolen derimod give. Kun hvis undervisningen foregik i hjemmet, kunne opdragelse og undervisning virkelig knyttes sammen.

Til gengæld for fritagelsen for at gå i skole fulgte pligt til at møde til eksamen hvert forår sammen med børnene i kommuneskolen. Far eller mor eller de begge fulgte os gerne til skolen til eksamen. De var interesserede i at være til stede for selv at dømme om på hvilket stade vi stod i forhold til skolens børn. De ville vel også gerne være til stede for at støtte os, hvis vi skulle blive udsat for vilkårlighed, eller der skulle opstå misforståelser. Ved en visitats engang forhørte en provst en af mine søstre om dåben og spurgte hende om himlen også ved hendes dåb havde åbnet sig, om der var kommet en lille due svævende, og om der havde lydt en røst. Det kunne hun ikke svare på. I et sådant tilfælde var det rart nok at far var i nærheden og kunne forklare, at så abstrakte spørgsmål havde han ikke fundet det formålstjenligt at give børnene undervisning i. Jeg mindes dog kun, at vi fra skolekommissionen og de stedlige læreres side blev mødt med velvilje og forståelse.

Eksamen begyndte altid med højtlesning, og i det fag klarede vi os som regel bedre end skolens børn, hvilket vistnok gav tilsynsmyndighederne en venlig indstilling. Far fortæller at vi undertiden var lidt trykkede af de fremmede forhold og ikke altid svarede så dristigt som skolens børn. I fag som historie og geografi havde vi ofte læst ting som lå langt ud over, hvad børnene i skolen kendte til. Til gengæld havde de på andre områder undertiden fået viden om ting, som vi ikke kendte.

Ingen af os søskende har haft grund til at føle, at den undervisning vi fik som børn, har været ringere end den, vi kunne have fået i folkeskolen. Derimod har vi nok haft anledning til at føle det urimelige i, at adgangen til lærepladser og til de højere skoler skal være et privilegium for de dele af befolkningen som har fået den heldigste økonomiske og geografiske placering i samfundet. Men det er en anden sag.

Den undervisning, vi modtog, fik vi i en brøkdel af den tid som krævedes i folkeskolen. Og så havde vi den fordel, at vi aldrig oplevede at blive kede af skolen, aldrig fik en følelse af at vi var færdige. Lige modsat. Vi fik en følelse af at vi kun havde kikket gennem en sprække ind i kundskabens rige, at det ville være herligt at få større del i alt det, betydelige mennesker havde tumlet med gennem tiderne og søgt at få klarhed over.

Hvordan gik denne hjemmeundervisning for sig? Nogen helt planmæssig undervisning som i skolen kunne der ikke gennemføres. Arbejdet med at skaffe det daglige brød og hvad dertil hører måtte nødvendigvis have forretten. En del af undervisningen foregik sammen med arbejdet i hus og i stald, have og mark. Altid havde far og mor i tanke, at børnene skulle lære. Tiden skulle tages i agt. Ved et arbejde så alsidigt som det forekommer i et sådant hjem, findes overflod af undervisningsmateriale. Der er tusinder af ting som børn gerne vil have forklaring på. Der er ting der skal tælles, måles og vejes, udgifter eller indtægter der skal beregnes, der er kasser eller vogne, hvis rumindhold det er nyttigt at kende — altsammen glimrende materiale til regneundervisning. Et led i hjemmeundervisningen var det også at hvert af børnene fik nogle kvadratmeter jord i en klynegrav der blev fyldt op. Dér skulle vi hver især anlægge en lille have efter eget hoved, og vi kappedes om, hvem der kunne få det til at gro bedst og hvem der kunne få den smukkeste have.

Fra midt i november til midt i december og fra begyndelsen af januar til omkring midten af marts søgte far og mor at gennemføre et nogenlunde regelmæssigt skolearbejde. Om sommeren var der næsten intet skolearbejde, udover nogen øvelse i læsning. Fra 10 års alderen kom vi som før nævnt ud at tjene om sommeren og gik da i skole, hvor vi tjente, en halv dag om ugen efter den vestjyske skoleordning; ofte blev man da holdt hjemme fra skole fordi skolemulkten var så lav, at arbejdskraften var mere værd. Om vinteren var formiddagstimerne og nogle aften-

timer regelmæssige skoletimer. I formiddagstimerne hjalp mor os og førte kontrol med vore ting, medens hun ved siden af forberedte middagsmaden og udrettede andet dagligt arbejde. De mindre lærte f. eks. at skrive bogstaver, de større havde skønskriftøvelser, diktat eller genfortælling.

En del af undervisningen foregik på den måde, at de ældre søskende lærte de yngre. Det sparede arbejde for mor. Sådan noget som bogstaverne, at stave og læse, lærte vi tidligt, det smittede så at sige af sig fra de ældre til de yngre, sådan at vi i 6-7 års alderen kunne læse, uden at det tilsyneladende havde krævet noget særligt stort arbejde fra nogen side. De elementære fag, regning, skrivning og læsning var ting der skulle arbejdes vedvarende med, og det skete under mors tilsyn og vejledning. Mor kunne praktisk talt ikke spor grammatik, kun grundled og omsagn kendte hun, men hun havde let ved at skrive og skrev et næsten fejlfrit dansk. At skrive dansk tror jeg dog vi væsentligst lærte ved at læse. Ved læsning fik vi det danske ordforråd øget, vi fik ordbillederne ind i hovedet og fik „øre“ for sproget. Det kunne vi ikke få ved at tale. Det talte sprog var ægte vestjysk. Der var ikke megen hverken lydlig eller grammatisk lighed mellem det talte sprog og det, som skulle skrives og læses. Stile skrev vi engang imellem. Dem tog far sig som regel kritisk af. Efter de gældende retskrivningsregler skrev far mindre fejlfrit end mor. Men far havde mere sproglig stilsans og kunne bedre bedømme indholdet. Mor var flittig til at skrive breve til familie og venner, og hun brugte som et led i danskundervisningen at lade os, især pigebørnene, skrive breve.

Regning var mor ikke fremragende til. Hun kunne blot lære os almindelig sammenlægning, fradragning, gangning og deling. Hvad der lå derudover, måtte far tage sig af. Som opgavebog brugte vi hovedsagelig Chr. Hansens regnebog I-III. Når opgaverne blev for svære for os, tog vi bog, tavle og griffel og gik ud til far i stalden eller laden; dér forklarede han os så procenter og renter, reguladetri, flade- og rummål og stillede os opgaver vi så at sige kunne gå hen og føle på. Han gav os ingen „fiduser“ om lette genveje til resultaterne. Hvad han søgte var altid at få os til i fantasien at se et regnestykkes sammenhæng, forstå det. Han var forsigtig med at give bestemte regler fordi han mente, at i det virkelige liv er opgaverne for udviklede til at kunne klares efter nogen anden regel end den, at man skal bruge sin fornuft. Han brugte dog altid at stille stykkerne op på brøkstreg.

De elementære fag var hovedsagen, de var værktøjet vi skulle udstyres med. Det er dog ikke undervisningen i dem, vi husker som rige oplevelser, men derimod de stunder da far og mor mere personligt øste ud til os af deres egen viden og erfaring, fortalte om den tid de selv var børn, om hvad de havde set og oplevet, eller fortalte historie og geografi eller andet for os.

Bibelhistorien havde mor altid. Vi læste stykker af Tangs mellemstore bibelhistorie, som vi derefter skulle genfortælle for mor. Så snakkede vi derom og mor fortalte. Hun var selv meget optaget af bibelhistorien, mest af lignelserne. Og så sang hun for os, især af Grundtvigs bibelhistoriske sange som „Kain pløjed rask i vår“, „Abraham sad i Mamrelund“, „Kong Farao var en ugudelig krop“. Grundtvigs bibelhistoriske sange var grundlaget for meget af hendes fortælling. Det var gode timer.

Den bedste time hos mor var dog mørkningstimen hver dag vinteren igennem. Når det begyndte at mørkne lod hun arbejdet hvile, og så fornyede hun sig ved at være til for os. Det var lidt forskelligt som den time formede sig hver dag vinteren igennem. Somme tider legede hun med os. Men snart blev hun for træt til det, så satte hun sig på en stol og vi samledes i en klynge om hende, og så sang hun og fortalte til, medens klyneilden fra kakkellovnen kastede et lunt lysskær ud i stuen.

Mor gav sit bedste gennem sang. En utrolig mængde sange kunne hun udenad. Det kunne være sange som „I skoven skulle være gilde“, „I en kælder sort som kul“, „Der er ikke på hele den vide jord“, „Når kommer våren vel“. Pludselig kunne hun slå om, blive vemodig og længselsfuld, og da sang hun: „Sig nærmer tiden, da jeg må væk“, „Det er hvidt herude“, „Ind under jul“, „Betragt mit svage spind“, „Her vil ties, her vil bies“ og lignende. I sådanne sange fik hun luft for meget hun ellers ikke kunne få frem, og som vi børn ikke rigtig forstod; men mærkede hun at hun ligesom var ved at synge sig bort fra os, vendte hun munter tilbage. Så fik vi lystige eller fortællende sange. Hun havde mange sange fra Hostrups komedier og kunne genfortælle os meget af disse. Det kunne også være historiske sange som „I gamle dage det var engang“, „Om Dannemarks kvide der lød en sang“, „På Tave bondes ager“ og lignende. Bjørnsons sange holdt hun meget af. Og i den tid der her er tale om, begyndte Aakjærs hedesange og Skjoldborgs husmandssange at blive

kendt. De gav udtryk for meget af det far og mor levede med til daglig, og kom snart til at høre til de sange der sattes højt i Fejsøhus.

Når mørkningstimen var ovre, fik mor travlt med aftensmaden. Da kom far ind. De mindre børn fik da nogle fantasifulde historier som han selv digtede, om dværge, dyr eller jagter, og blev så puttet i seng. Når mor var kommet i gang med den evindelige stoppen strømper og bøden tøj, tog far fat på undervisningen i historie og geografi for de større børn — hvis han da ikke var forhindret af et eller andet. Det var festlige timer. Det begyndte gerne med, at vi børn skulle fortælle lidt om, hvad vi havde læst af historie eller geografi, og det endte med at far fortalte, så vi alle lyttede i åndeløs spænding. Ofte var det måske mere fantasi og billeder end egentlig historie, men desmere fængslende. Far sad inde med en omfattende viden om Oldtiden og den ældre Middelalder i Danmark samt om historien fra slutningen af 1700-årene til vor tid. Han var overordentlig stærkt historisk interesseret. En af de bøger han havde stående på sin hyld, og som han havde hentet kundskab af, var Sophus Müllers „Vor Oldtid“. Selv havde far gjort adskillige fund af redskaber fra Oldtiden og var optaget af alle spor i egnen af fædrenes liv og arbejde. Han var fra første færd medlem af Historisk samfund for Ringkøbing amt, og Samfundets årbøger hørte til hans bedste læsning. Da han i 1942 som 79-årig afstod Fejsøhus og fik mere tid til læsning, var professor Brøndstedts værk om Danmarks Oldtid det første han tog fat på, derefter Danmarks Riges Breve vedrørende Ringkøbing og Ribe amter.

Det var god historieundervisning. Og den gjordes bedre ved at han, efter som børnene blev større, nu og da tog dem med når han skulle køre klyne til Ulfborg eller af en eller anden grund skulle køre til Holstebro eller Ringkøbing. Det var ture der varede adskillige timer, eller en hel dag, og da var der god tid til fra vognen at se på egnen. For hvert gammelt hjulspor i heden, hver bakke, hvert vandløb og hvert hus vi passede, var der nyt stof til historie og geografi. Det var store oplevelser.

Når det gjaldt om at fortælle geografi, havde far sine iagttagelser og oplevelser fra andre egne af vort land og i særlig grad fra Amerika at øse af. Far fortalte om hvordan han måtte stille klokken 6 timer tilbage, da han kom til New York, og forklarede os hvorfor. Han kendte havet, prærien og bjergene, han kendte det brogede liv derude, vagabondens rejser som blind passager hængende under en jernbanevogn, kineseren,

der spiste sin ris og møjsommeligt gik og vaskede guld, negrene og indianerne, nordmænd og svenskere, engelskmænd og andre nationaliteter, som han havde haft med at gøre derovre. Selv fandt han intet guld i Amerika, men tjente penge til at rejse for at se sig grundigt om. Han havde med hjem fra Amerika en vældig blikbeslået kiste fuld af mærkelige ting, som kunne sætte fantasien i bevægelse. Bjergarter fra Rocky Mountains med indhold af guld, sølv eller kobber, haler af klapperslanger, skildpaddeskjolde, majscolber, mærkelige mønter fra alverdens lande osv. Det var et glimrende materiale, ved siden af hvad egnen og Fejshus' jorder kunne byde. I disse aftentimer foretog vi vældige rejser jorden rundt og blev dus med den store verden også. Ved den tid udkæmpedes boerkrigen og den russisk-japanske krig som vi var meget optaget af og som var godt stof til geografi og historie. Fars sympati var ensidigt for de små, for boerne og japanerne.

Ud i rummet gik rejserne også, til stjernerne og planeterne. Ved hjælp af lampen, garnnøgler eller hvad der var ved hånden forklaredes jordens og planeternes gang omkring solen og månens gang omkring jorden. Af og til gik vi ud under stjernehimlen for at se systemet i praksis. Det var vidunderlige oplevelser. Også vejrets fænomener forklarede far os på en ganske enkel måde. Ved hjælp af tændstikker eller andet lys med levende flamme viste han os hvordan luftstrømmene gik inde i et rum, opad og tørrende ved den varme kakkellovn, nedad og fugtgivende ved den kolde væg, hvilke forstyrrelser i atmosfæren der fulgtes af at en dør blev åbnet ind til et iskoldt naborum. Ved hjælp af små tobaksskyer illustrerede han hvorledes luftstrømmene får skyer i forskellig højde til at drive i forskellige retninger, noget vi kunne iagttage ude under himlen i større målestok.

Ved arbejdet med at grave klyne op var der rig anledning til at forklare en hel del om jordens historie. Botanik var en af fars store interesser. Han kendte navnene på de fleste vestjyske planter, og han købte Rostrups flora til os børn og lærte os, hvordan vi kunne bestemme plantefamilierne. Far søgte altid at lære os et eller andet, som var grundlæggende for vor forståelse af tingene. Havde man blot fået noget grundlæggende, kunne man selv arbejde videre, mente han.

Far holdt tidsskriftet „Frem“ foruden et dagblad, et par fagblade og Højskolebladet. „Frem“ med sine forskellige tillæg var af høj kvalitet og

af stor betydning netop for undervisningen i hjemmet. Det gav meget stof som far gjorde frugtbart i undervisningen. Ligeledes skaffede far, vistnok mest for børnenes og undervisningens skyld, Allers illustrerede konversationsleksikon. Til mine to ældste søstre kom han engang hjem med en violin af knap normal størrelse, et fortrinligt instrument, og med en nodeskole og en melodibog med 710 viser og sange. Søstrene gik til en lærer ved en skole på egnen og fik nogen undervisning i begyndelsesgrundene. Det betød nyt liv i sang og musik, til stor glæde for mor.

Alt sådant lå i virkeligheden langt over hjemmets økonomiske bæreevne. Men her havde far og mor den indstilling, at når det gjaldt det åndelige liv måtte man godt leve over evne. Til gengæld måtte margarinen skrubes hårdere på brødet og vi måtte være fattigere i tøjet. Ingen fik læderfodtøj før vi skulle konfirmeres, og da så stort at det ville tage adskillige år at vokse fra det. Det blev betragtet som utilladelig luksus at bruge læderfodtøj ved andet end særlig festlige lejligheder.

Søndag formiddag var noget for sig i Fejsøhus. Søndag skulle være festdag; den skulle adskille sig klart fra andre dage. Det holdt mor strengt på. Søndag kunne der måske soves længere end sædvanlig. Husdyrenes pasning og andet arbejde skulle gøres, men arbejde derudover skulle være af en anden art end hverdagens. Ofte ventedes besøg søndag eftermiddag, eller nogle skulle bort i besøg.

Søndag formiddag blev gjort til en højtid. For det første dækkede mor til et festligt morgenmåltid. Dug på bordet, blomster, kaffe, hvedebrød og lidt ekstra bagværk. Når kaffen var drukket kom sangbøgerne frem. Der fandtes en bunke forskellige sangbøger og salmebøger mellem hvilke dog Højskolesangbogen var grundstammen. Og så var der fællessang. Den skik holdt mor fast ved, så længe hun levede. Også som voksne glædede vi os altid til denne søndag formiddag, når vi kom hjem på besøg. Det var meget forskelligt hvad der blev sunget. Grundtvigs og Hostrups sange var nok dem der blev sunget hyppigst. Men far og mor var helt fri for enhver sekterisk indstilling. Syntes de om en sangs indhold eller melodi, blev den sunget, uden hensyn til hvor den stammede fra. Sangene vekslede fra åndelige sange til folkeviser, historiske sange, lette og muntre sange, alt efter som lysten var. Denne fællessang søndag formiddag hører til de minder der ligger og varmer i sindet gennem årtier.

Mor ville gerne i kirke om søndagen. Der var dog så lang vej at det ikke blev så ofte, som hun gerne havde villet. For hende var kirken det rette sted at komme om søndagen. De fleste af os børn syntes, at kirken var et fattigt sted at komme til i sammenligning med en sangstund hjemme søndag formiddag. Mor var oprigtig kristen, hendes tro var enkel og stærk. Når dagenes og årenes slid var ved at overvælde hende, fandt hun ny styrke i sin tro og i evangelierne. Hendes tro hjalp hende til at bevare sit lyse syn på livet. Hun var taknemmelig for at vågne udhvilet hver morgen, taknemmelig for hver dag der gik godt, for sol og regn og alt der gav grøde og liv, og især taknemmelig for blomsternes farver og fuglenes sang.

Af og til læste far eller mor højt for os. Det var mest af Blicher og H. C. Andersen samt Hostrups komedier. Drengbøger, ungpigebøger og deslige fik vi ingen af. Mor og far har sikkert ikke betragtet sådan litteratur som værende værd at ofre penge på. Vi blev straks vænnet til „voksen“ litteratur. Jeg husker dog, at vi læste „Børnene i Nyskoven“, „Jorden rundt i 80 dage“, „Robinson Crusoe“, „Onkel Toms hytte“ og „Oliver Twist“. To bøger husker jeg særlig godt fra den gang, fordi jeg havde dem med den første sommer jeg var tjenestdreng. Det var „Egils saga“ og S. Petersen „Vore sangfugle“, begge udgivet af Udvalget for folkeoplysningens fremme. For en hyrdedreng der det meste af tiden var overladt til ensomheden i en stor natur, var det ypperligt selskab. Efter Egils saga havde jeg ingen smag for litteratur som Ingemanns romaner eller „Gøngehøvdingen“, som jeg senere traf på.

I visse henseender kunne hjemmeundervisningen indebære en fare for isolering, ud over hvad livet i de spredt bebyggede afsides egne altid vil betyde af isolering. Dette søgte far og mor dog at modvirke. De sørgede for at vi jævnlig fik lejlighed til at komme sammen med andre børn, og tidligt måtte vi alle ud at tjene for brødet.

Selv var far og mor meget virksomme i sognets og egnens liv, mere end deres tid og økonomi strengt taget kunne tillade. Var der møde i Ringkøbing, Ulfborg eller Holstebro med kyndige folk til at tale om vigtige spørgsmål, ville de gerne afsted. Det hændte at et par af de største børn fik lov at komme med. Tit kom der besøg i Fejsøhus. Flere af lærerne i egnens skoler ville gerne besøge os, og dem ville far og mor også gerne snakke med. Og jeg husker besøg af den noget sære mand, J. A. Trøstrup,

der i sin tid havde været fars lærer og i 1892 havde grundlagt Herning museum.

Fars deltagelse i det kommunale arbejde havde til følge, at han senere blev skatterådmedlem gennem mange år. Hans hovedinteresse var dog husmandsbevægelsen. Den har han ofret megen tid og mange kræfter på. Han var en af dens pionerer i amtet. Husmændene og andre småkårsfolk skulle selv, ved samarbejde og dygtiggørelse, forbedre deres kår og gøre sig gældende i samfundet, det var fars opfattelse. Politisk stemte han på Venstre (J. C. Christensen), indtil partiets sprængning 1905. Da fulgte han de radikale. Særlig skarpe partimodsætninger var der ikke ude på landet. Man var nødt til at samarbejde om de praktiske opgaver i kommunen. I en årrække var det alligevel alt andet end behageligt at være radikal dér på egnen. Det fremkaldte i fars sind en bitterhed som først senere års overblik og lune fik bugt med.

Far og mor havde venner i alle kredse på tværs af politiske skillelinjer. Personlig havde far forbindelse med lederne af den fremvoksende socialdemokratiske bevægelse i Ulfborg, og dette har muligvis været grunden til at han, da jeg var 12 år, anbefalede mig at søge at få fri en aften fra min plads og løbe til Ulfborg til et møde som socialdemokraterne dér lod afholde, med Peter Sabroe som taler. Sabroe var fornylig blevet genstand for hadske angreb på grund af hans stærke påtale af den dårlige behandling børn og tyende ofte var udsat for. Jeg fik fri og løb de halvanden mil til Sabroes møde.

Offentlig socialhjælp eksisterede praktisk talt ikke dengang. Hvor hjælp var påkrævet, måtte den ydes privat. Flere steder trængtes der hårdt til hjælp. Hvis sygdom eller uheld ramte et sted, kom der altid bud efter mor. Hun lod da alt være i hjemmet og gik for at hjælpe, gjorde rent, lavede mad, ordnede den syge osv. og hun tog med hjemmefra det bedste hun formåede til opmuntring for den syge.

Skulle der være bryllup eller lignende et sted og der skulle være pænt, sendte man gerne bud til mor og bad hende komme og hjælpe til med madlavning og ordne borddækning, opvartning m. m. Som en slags godtgørelse fik mor undertiden nogle af de gode madvarer med hjem. Var der dødsfald et sted, sendtes der bud efter mor. Folk ville gerne snakke med hende, og så skulle hun hjælpe at lægge den døde i kiste og klæde

liget. I sådanne tilfælde tog mor altid blomster og grønt med fra haven til at pynte med. Den slags havde folk dér på egnen i almindelighed ikke.

En af de ting far og mor lagde allerstørst vægt på i deres opdragelse af børnene, var lydighed, pligt og ansvarsfølelse. Deres krav var her strengere end almindeligt dengang, og meget strengere end almindeligt nu. Måske var de strengere end godt var. Klø fik vi aldrig. Far havde den teori, at de klø et barn skulle have — nogle klø var nok nødvendige — skulle det have før det fyldte to år, eller i hvert fald før det blev så gammelt at det rigtigt kunne huske. Allerede før den tid skulle det erfare, at der var bestemte grænser for dets vilje og magtlyst.

Da jeg var ni år, truede far mig dog engang alvorligt med klø. Det var sent efterår. Jeg skulle passe en fire-fem løsgående kreaturer. Ved markskellet traf jeg naboens tjenestedreng der var fire-fem år ældre. Han fortalte om en bakke et godt stykke vej derfra med masser af krøsbær (tyttebær). Det gik sådan, at vi drenge gik til krøsbærrene og glemte kreaturerne, der anrettede skade i nogle roeagre.

Da jeg kom hjem var kreaturerne ordnet. Men det var klart at jeg havde svigtet alvorligt. Far var vred og dyster. Det var i mørkningen; jeg hjalp ham med at kule nogle kartofler. Da hørte vi lange skrig fra naboens en kilometer borte. Det var tjenestedrengen der fik klø med et lænketøjr. Det oprørte far forfærdeligt at nogen kunne have ret til at slå andres børn. Her mente han, at jeg var medskyldig, fordi jeg havde svigtet min pligt. Og han hentede et rebtøjr for at slå mig. Man havde ansvar ikke blot for sig selv, men også for sin broder. Far lod dog være at slå.

En af mine søstre fortæller, at hun og en anden søster havde været i besøg hos en tredje søster der var konfirmeret og tjente på en gård 5 km borte. Der var de blevet overtalt til at blive om aftenen og spille „Sorteper“ og overnatte hos søsteren, skønt de havde påbud hjemmefra om at komme hjem inden en bestemt tid. Næste morgen kom de tidligt op og skyndte sig hjem. Hele vejen gik over en ubevokset hedestrækning. Da de var kommet et stykke frem så de far komme dem imøde. Han satte sig på en brink ved vejen, til de nåede ham, rejste sig så og gik rask hjemad uden at sige et ord og mørk i sind. De to søstre travede efter som et par små hunde. Da de nåede hjem, vendte far sig om, så strengt på dem og sagde: „Hvis I een gang til er ulydige, bliver I jaget hjemmefra.“

Det skærer i hjertet endnu, når jeg tænker derpå, siger min søster. Far og mor stillede strenge krav til sig selv, så deres krav til børnene føltes ikke ubillige.

De metoder far og mor brugte, var dog i det store og hele de samme som solen i fabeln om vinden og solen, der vædder om, hvem der først kan få frakken af manden. Vinden river og rusker i manden med det resultat, at han knapper frakken tættere om sig. Solen varmer ham med sine stråler, snart knapper manden frakken op og kaster den. Omstændighederne satte snævre grænser for hvad far og mor kunne nå. Men hos dem selv var der ingen grænser, de gjorde alt de formåede for at hjælpe deres børn på bedste måde. Derfor holdt vi af dem og ville nødig gøre dem imod, og derfor kunne de med mildhed øve stor magt over os.

De ønskede at børnene hver for sig skulle forme deres tilværelse frit som den kunne blive efter deres egen trang og omstændighederne. Mor, som var så stor i sin opofrelse og kærlighed, havde i praksis svært ved at slippe sit tag i børnene og lade dem blive helt frie. Endnu når de som voksne skulle ud i verden, gav hun gode formaninger med. Det lå ikke for far. Han var forstående at komme til, hvis man havde fejlet. Han ville aldrig fordømme. Han gav gerne råd, om vi ønskede det, men vi skulle selv gøre vore erfaringer, have lov at brænde fingrene. Far og mor rejste aldrig forbud for os af nogen art. Intet var kun godt eller ondt. Og det gode kunne kun kendes ved hjælp af det onde. Men man skulle beherske sig selv og bruge sin sunde fornuft.

Dreng på heden

FEJSØHUS

*Vidablick,
24. august 1955.*

Jeg var omtrent fem år gammel da mine forældre flyttede fra gården Rødsten i Thorsted (Ringkøbing amt) til Fejsøhus i samme sogn. Da begynder en tid fra hvilken jeg har nogenlunde klare erindringer. Fra Rødsten husker jeg ikke ret meget. Bedst husker jeg at der var en have med store træer, at der var store mergelgrave lige udenfor gården og at det var strengt forbudt at nærme sig disse megelgrave med mindre en voksen havde en ved hånden. Og så husker jeg så tydeligt at der var meget større marker end i Fejsøhus, at der var en stor hede med mange bakker og noget eng, og at jeg engang imellem har været ude på køreture på arbejdsvogn eller hølæs. Og endelig er det præget dybt i min erindring at far og mor var meget bedrøvede og nedstemte over at de skulle forlade Rødsten.

Den dybere årsag til flytningen er jeg aldrig blevet klar over, men jeg husker at far har sagt noget om at forpagtningskontrakten var udløbet — mine forældre havde haft ejendommen i forpagtning i ti år — og at gårdens ejer var kommet i pengevanskeligheder og havde måttet opgive et par andre gårde han ejede, hvorfor han selv ønskede at overtage driften af Rødsten.

Jeg har i mit sind bevaret et knugende indtryk af at far og mor forlod Rødsten, hvor de havde nedlagt deres arbejdskraft i deres bedste ti år, meget fattige, kun med noget bohav, en vogn og et par heste. Mor græd da de med flyttelæsset kom til Fejsøhus. Gården var nybygget efter en brand seks år tidligere. Den lå på en sandbrink ved siden af en klynegrav. Der var intet plantet omkring huset. Vinden havde føjet sandet væk ved et par af hushjørnerne så sylten stod bar. Det hele så afrakket og mise-

rabelt ud. Her skulle far og mor begynde deres tilværelse påny. Ganske vist i dette tilfælde med „foden under eget bord“. Ejendommen var på 65 tdr. land af temmelig dårlig kvalitet, størsteparten hede. På de dyrkede agre kunne der sultefødes en fire-fem kreaturer og et par heste. Rug og kartofler til føde til familien kunne avles på ejendommen.

Da vi flyttede til Fejsøhus var vi fem søskende. I de nærmest følgende år kom yderligere fire, så vi blev ni ialt. For os børn var det herligt at der var så rigelig udenomsplads, hvor vi kunne lege og tumle, hvor vi kunne gå på opdagelsesrejser og få udløsning for al vor virketrang. Først og fremmest var der den store klynegrav udenfor huset. Her var der hundestejler, gedder og ål og et myldrende liv af mange slags. Og så var der en lille bæk langs ejendommens nordside. I den fandtes også undertiden småfisk, og bækken var altid spændende at færdes i og ved. Desuden var der en temmelig nyplantet bjergfyrplantage på ejendommen. Hvor det gamle Fejsøhus havde ligget var der en gammel have med nogle træer som forekom os børn eventyrlig store og spændende.

Vi havde tre naboer, de to nærmeste ca. en kilometer borte, den tredje ca. to kilometer fra Fejsøhus. Hos naboerne i øst, i Nørre Omme sogn, Jens Niensens, var der en stor børneflokk af hvilke de yngste var på alder med de ældste af vi søskende. Dem kom vi af og til sammen med og legede. Dette var mor dog ængstelig ved. De havde tæring i familien. Flere af børnene var blevet revet bort af denne sygdom. Jens Nielsen, faderen, gik altid og spyttede blod og følte sig svag. Han døde af tæring få år efter. Hjemmet var meget fattigt, vistnok endnu fattigere end vort. Børnene kom tidligt ud at tjene. Mange af dem rejste til Amerika så snart de blev så gamle, at de selv kunne tjene penge sammen til rejsen.

Vor nabo mod vest hed Jens Svendsen, hans kone Margrete. De forekom os meget gamle, måske fordi alt i det lille hjem var så gammeldags. De havde ingen børn. En bror til Jens Svendsen boede hos dem. Han var åndssvag men rolig og skikkelig. Det meste af tiden sad han og kartede uld. Vi børn syntes at konen var rar. Når vi kom skulle vi altid indenfor, og hun havde altid lidt godt til os af en eller anden slags, lidt småkager, et par bolsjer eller bare en halv mellemmad med et godt lag lynghonning på, topmålet af herlighed. Honning kendte vi ikke hjemme endnu i mange år. Det hændte også undertiden at hun bagte vafler til os på et gammeldags vaffeljern, eller hun bagte „gode råd“ til os. Disse sidste blev

bagt i et langskaftet jern, konstrueret som en tang. Tangens kæber var to flader som kunne presses sammen; indersiderne af fladerne var ornamenteret. Imellem dem blev lagt lidt dej, antagelig pandekagedej, og Margrete stak jernet ind imellem de brændende hedetørv på det åbne ildsted. I løbet af et øjeblik var de bagte og vi fik dem varme fra jernet. Det står for mig som noget ganske vidunderligt bagværk. Jeg har aldrig set „gode råd“ eller set sådanne bagt andet end hos Jens Svendsens. (Goderådskager = velstandskager. Jfr. norsk: tunnrå = tynde rå, fattigmandskager.)

Her hos Jens Svendsens havde man som nævnt åbent ildsted. Under den åbne skorsten stod gryderne, og de blev bragt til kog ved hjælp af hedetørv, der stabledes op om gryderne. Disse hedetørv brændte godt, de var lette at få ild i, for der var jo altid tør lyng på dem. Foruden at give varme til gryderne gav de masser af røg så de mange slagtevarer, navnlig fårelår og spegepølser, som hang i den rummelige plads over gryderne oppe i skorstenen, kunne blive godt røgede så de kunne holde sig hele året.

Fra den åbne skorsten fyrede man med hedetørv ind i de bilæggerovne som var anbragt i de tilstødende stuer. Disse bilæggerovne var sammensat af støbte jernplader med forskellige mærkelige figurer, som vi fandt overordentlig interessante. Jens Svendsen selv var lidt mut og gnaven og temmelig nærig. Han så i almindelighed ikke venligt til os børn. Vi var lidt bange for ham og ville helst undgå ham. Vi syntes bedst om at Margrete var ene hjemme når vi kom der et ærinde. Han kunne ikke lide at hun stak lidt godt til os, men hun fandt glæde derved og vi børn var henrykte derfor.

Jens Svendsens ejendom var efter vore begreber umådelig stor, vistnok omkring fire hundrede tdr. land, måske mere. Kun en lille del deraf var dyrket. Jens Svendsen var husmand ligesom far, men han havde efterhånden oparbejdet en jævn velstand som han passede omhyggeligt på, og far sagde, at han havde ret mange penge i sparekassen. At det var noget stort og respektindgydende, det følte vi.

Vor tredie nabo var Lille Per Troldtoft. Han havde ejendommen nord for os. Den lå i Vind sogn. Efter vore begreber var det også en meget stor ejendom, mellem trehundrede og firehundrede tdr. land, langt den overvejende del dog uopdyrket hede og mose. På denne gård fik jeg min

første plads som hjorddreng; på samme gård havde far i en alder af otte år været hjorddreng en menneskealder tidligere. Jeg vil nærmere skildre denne nabo, når jeg senere fortæller om min tid som hjorddreng.

I Fejsøhus sled far og mor praktisk talt som nybyggere. Ejendommen blev overtaget uden inventar af nogen slags. En tre-fire steder på ejendommen fandtes lidt tørvejord, klyne som man kaldte det dengang. Fars største problem var at skaffe nogle rede penge for at klare terminerne, samt til køb af træsko og nogle fødevarer hos købmanden. De første år blev der kun få landbrugsprodukter tilovers til salg. Der var kun ganske lidt mælk, og den skulle pr. trillebør fragtes en god kilometer til vor nabo mod øst i Nørre Omme, for dér at blive bragt videre til mejeriet af en mælkekusk. Foderet slog ikke til til opfødning af mere end et par grise årlig til salg. Desuden kunne der undertiden blive en tyrekalv og et par lam til salg. Men det slog ikke til.

Far gravede derfor klyne og solgte nogle læs hvert år. Disse klyne var af en høj kvalitet, ganske sorte og brændte som kul, men da de let smuldrerede var de ikke nogen god salgsvare. Kun når en kunde virkelig havde erfaret at de havde en meget høj varmeevne, kunne far regne med en stabil afsætning til vedkommende. Gennem mere end en snes år kørte far med stiv hestevogn til Ringkøbing eller Ulfborg og solgte hvert år nogle læs klyne. Det tog en dags tid at køre frem og tilbage ad de elendige veje som ude i heden kun var hjulspor i lyngen. De rede penge, far fik for disse klyne, var en overordentlig hjælp for os til indkøb af absolut nødvendige varer. Og så havde vi jo selv brændsel til eget forbrug. Men efter den tid var de trods alt sparsomme klyneforekomster på ejendommen helt udtømte.

For at skaffe yderligere kontante penge til familiens ophold og for at spare nogle af udgifterne til føde kom vi børn, alle i rækkefølge, ud at tjene fra vi var en ni-ti år gamle. Vi tjente blot i sommerhalvåret. I vinterhalvåret var vi alle hjemme, og da vi havde langt til skole og strækningen var ganske uvejsom fik far og mor skolekommissionens tilladelse til at undervise os hjemme. Undervisningen foregik næsten udelukkende i vinterhalvåret.

HJORDDRENG

25. august.

Sommeren 1905 havde jeg min første plads som hjorddreng. Jeg fyldte den sommer ti år. Pladsen var hos vor nabo Per Troldtoft. Såvidt jeg erindrer var lønnen den første sommer tredive krone plus et par træsko. Sommeren 1906 tjente jeg atter i samme plads og fik da fyre kroner plus et par træsko. Jeg længtes en del hjem, men der var jo kun to kilometer til mit hjem og af og til fik jeg en aften fri så jeg kunne løbe hjem og hilse på far og mor og søskende. Det var ikke nogen dårlig plads at tjene i, første gang man var ude mellem fremmede. Lille Per og hans kone Mari var ældre folk, antagelig sidst i tredserne. Der var fem voksne børn i alderen fra femogtyve til fyre år. Den ældste af sønnerne var hjemme. Jens hed han. Han var meget svagt begavet. Faderen, Lille Per, var også en svagt begavet mand; moderens åndsevner var der intet i vejen med. Ganske vist havde Lille Per og hans kone ingen særlig forståelse for børn, men de var i almindelighed venlige. Nok skulle en tjenestedreng arbejde flittigt og tjene sin løn, men egentlig misbrug var der ikke tale om. De var klar over, at et barn ikke kunne udføre arbejde, som krævede voksnes kræfter. Gården var i alle henseender meget gammeldags. I stuehuset var der åben skorsten med bilæggerovne, ganske som hos Jens Svendsens, som jeg forud har fortalt om. I forbindelse med den åbne skorsten havde man dog her en komfurindretning hvor man kunne fyre med klyne, så brændslet her var både hedetøv og klyne. Til belysning havde man petroleumslamper. Kosten var gammeldags bondekost: hjemmebagt rugbrød, sigtebrød, margarine, kartofler, grød og vælling.

Til davre kom der et stort fad mælk ind med opblødte brødterninger i samt resterne af surgrøden — en grød kogt af store byggryn i kærnemælk — fra aftenen før. Til middag kartofler med hvid meldyppelse, stegt flæsk eller anden salt sulemad. Desuden grød eller vælling. Efter en middagshvil på en time fik vi varm, god kaffe med brunt sukker (kandis). Ved fire-fem tiden om eftermiddagen mellemmad, brødskiver med spegepølse, fårelår o. l. samt gammel ost. Almindeligvis var der mider i osten, undertiden også maddiker. Det var noget der hørte sig til så det tog man ikke så nøje. Jeg blev drillet fordi jeg ikke kunne lide ost med maddiker i; jeg var ikke vant til sligt hjemmefra. Så fik jeg at vide

at ost med mider og maddiker, såvel som muggent brød, i virkeligheden var knagende sundt, noget man voksede af og blev stor og stærk.

Om aftenen ved ni-tiden fik vi „nætter“, nadver, et solidt aftensmåltid bestående af surgrød. Denne surgrød blev sat på ildstedet til kogning hver eftermiddag ved to-tiden, og den blev såvidt muligt holdt ved kog hele eftermiddagen. Til grøden fik vi skummet mælk.

Gårdens bygninger, med undtagelse af laden, var af forholdsvis små dimensioner. Stuer og kamre var små, sengene korte. Jeg lå i seng sammen med sønnen Jens. Kostalden var snæver, vinduerne små, de gav kun sparsomt lys. Der var ikke ret stor kvægbestand, en seks-syv køer og nogle unglykreaturer, alle dyrene små og magre. Der blev holdt ret mange får, såvidt jeg husker en tredive-fyrre stykker. Hele sommeren var fårene i tøj. Det var fårene som gav mig det værste slid. Får kan man aldrig vænne til at blive medgørlige i tøj. Trækker man med en flok får i tøj kan man være sikker på at de løber rundt om hverandre så det hele bliver filtret sammen. For en tiårs dreng kan det synes håbløst at få dem skilt ad igen. Efterhånden opnåede jeg dog en vis smidighed i den henseende.

Fårene skulle flyttes adskillige gange på de tørre agre eller ude i de store heder, hvor man også holdt dem tøjrede om sommeren, blot der her og der tittede lidt mosegræs frem blandt lyngen. I vinterhalvåret gik fårene fra de forskellige ejendomme løse i flokke som undertiden blandede sig med hverandre. I den strenge vintertid og i forårstid holdtes de dog på stald, hvor de blev fodrede med hø. De gik tæt i de små stier. Gødningen, der ved høfodringen altid var fast og blandet med lidt hø fra hækkene, blev liggende til fårene om foråret fik lam, kom i tøj og kom på græs. Da var der et lag gødning på en alen eller mere. Denne gødning blev regnet for en overordentlig ædel og værdifuld vare. Den skulle strække vidt når den i løbet af maj måned blev kørt ud på agrene. Den kunne ikke spredes fint nok med almindelig møggrab. Det var skik at dyngerne ude på agrene blev pillet i stykker med hænderne. Det skulle jeg hjælpe med til sammen med de voksne. Man satte sig på en gammel sæk ved en sådan dyng gødning, og så tog man fat på at bryde de små sejge klumpe i små bitte stykker. Det var en strengt arbejde, og det tog hårdt på hænderne. En gang fik jeg forgiftning i fingrene fordi huden blev slidt af og urenheder trængte ind i hånden. Og så frøs man så gudsjammerligt ved dette arbejde. Man sad jo stille og de kolde majvinde

suste omkring en. Jeg var ikke altid tilstrækkelig varmt klædt på, og hele sommeren gik jeg med bare fødder, i maj og oktober dog med „stunt-hoser“ på, strømpeskifter som gik til ankelen med strop ned om foden. Jeg holdt ikke af dette arbejde med fåregødningen, men det skulle jo gøres. Ofte blev denne gødning brugt til kartoflerne. Når kartoflerne blev lagt i furen efter ploven skulle een gå og bære fåregødning i et stort sækkelærredsforklæde og strø en smule af den smuldrede gødning ud til hver lagt kartoffel.

I den egentlige sommertid fra slutningen af maj til slutningen af september, da vejret var mildt og varmt og man ikke skulle fryse, da befandt jeg mig godt. Da havde jeg næsten udelukkende med kreaturerne at gøre. De gav også fuldt op med arbejde fra tidlig morgen til sen aften. Når der var tid ind imellem skulle jeg ganske vist hjælpe de voksne i deres arbejde så godt jeg kunne. Men jeg færdedes over de vidtstrakte arealer af hede, moser og agre. Dyrene, jeg skulle passe, var mere eller mindre spredt over det hele, eller de stadig skulle skifte sted for at de kunne få den bedst mulige græsning. Sjælden var tiden mig lang. Ind imellem at jeg passede dyrene fartede jeg rundt på de vide arealer og havde mange småstunder for mig selv. Jeg var umådelig optaget af det liv jeg fandt i naturen, af skyerne på himlen og skiftningerne i vind og vejr. Jeg kendte alle dyr og fugle som holdt til på arealerne. Harer, lækatte, urfugle, agerhøns, viber, hjejler, bekkasiner, storke, lærker, vipstjærter, blåsmutter og andre småfugle. Jeg fulgte nøje deres færden og kom dem ofte på meget nært hold. Jeg kunne på samme tid have en tredshalvfjerds fuglereder som jeg kendte og som jeg besøgte når jeg kunne; jeg fulgte udviklingen fra redebygningen begyndte over æglægnings- og rugetid til ungerne var færdige til at forlade rederne. Så vidt det var mig muligt værnede jeg rederne mod fare. Stor sorg voldte det mig, når rovdyr eller storken plyndrede en rede for æg eller unger. Noget af det skønneste var at finde harernes velpolstrede reder med deres fløjlsbløde små bitte hjælpeløse unger. De skulle behandles med den allerstørste nænsomhed.

Af og til traf jeg ved markskellene sammen med hjorddrengene fra andre gårde. Men det interesserede mig ikke så stærkt, selv om vi af og til legede lidt eller gav hinanden råd og vink om hvordan man bedst kunne klare de vanskelige situationer ved dyrenes pasning og andet arbejde.

Ensomheden generede mig i almindelighed ikke fordi der var nok i

naturen at være optaget af, foruden de mange dyr jeg skulle passe. Lidt læsning havde jeg også altid med. Læsning fik jeg med hjemmefra. Særlig husker jeg to bøger som meget af tiden fulgte mig i min taske. Den ene handlede om vore sangfugle. Jeg har ikke set den siden. Den var skrevet af S. Petersen. Gennem denne bog fik jeg mange konkrete oplysninger om en mængde fugle og den gav mig megen glæde. Jeg kunne på den måde supplere mine iagttagelser, og allerede dengang havde jeg lejlighed til at konstatere, at der kunne være fejl og mangler i bøgernes oplysninger. Jeg tog det som en selvfølge, at når skriftens ord ikke stemte med iagttagelser i virkeligheden, så var det den iagttagne virkelighed der sagde det rigtige, ikke skriftens ord. En anden bog jeg holdt meget af, og hvoraf jeg dengang kunne lange stykker udenad, var „Egils saga“. Der var så meget i Egils saga som stemte vel overens med den natur jeg levede i, og sagaen gav rig næring for fantasien. Når jeg nu tænker tilbage på dette står det for mig sådan, at den gennemløbne udvikling fra Egil Skallagrimsøns tid til livet på gården Troldtoft, da jeg tjente dér, er kortere og mindre gennemgribende end det udviklingsforløb, som har fundet sted gennem de sidste to-tre menneskealdrer.

De voksne på gården i Troldtoft lærte jeg ikke meget af og jeg havde ikke meget tilfælles med dem. Når vi var samlede ved måltiderne eller i stuen om aftenen drejede samtalen sig om ting som lå udenfor mit interesseområde på det tidspunkt. Madmoderen, Mari, var en del gudelig. Af og til læste hun noget højt af en andagtsbog. Men jeg havde aldrig indtryk af at det var noget for hendes mand og børn, kun for hende selv. Hun sørgede dog for at der kun sjældent blev ført rå og slibrig tale. Hun kunne dog ikke forhindre det, når der af og til var daglejerfolk som hjælp ved tærskning, høst eller høslet. Da drejede samtalen sig oftest om seksuelle forhold og den kunne undertiden være plump og slibrig. Jeg forstod vel, hvad samtalen drejede sig om, men det greb aldrig min interesse. Der var jo tusind andre ting som jeg hjemmefra havde fået interesse for og som optog mig.

I sommerhalvåret gik jeg i skole en halv dag om ugen. Fra Troldtoft gik jeg til Stråsø skole i Vind sogn, en lille biskole med en ti-tolv børn. Lærerne skiftede flere gange. Jeg mindes kun een af lærerne fra disse år. Han var undertiden lidt beruset og holdt af at gå ud på besøg i hjemmene for at få snaps. Brændevinen kostede dengang ikke meget og brændevin

hørte med til manges daglige behov. Egentlig drukkenskab var dog sjældnen at møde.

Lærerne var flinke ved børnene. Men jeg erindrer ikke fra de to somres skolegang at have lært noget af betydning. Antagelig har dog den smule skolegang om somrene været en hjælp til at vedligeholde det jeg havde lært ved at gå i skole hos mor og far om vinteren.

Arbejdstiden var fra fem morgen til otte-ni om aftenen med pause til en middagssovn. Til arbejdet havde man på Troldtoft kun gammeldags redskaber. Al høst og høstet foregik med le. Al tærskning skete med plejl. Det tærskede korn blev rensed ved kastning. Kornet samledes i en stor dyng. Når dyngen var passende stor skulle kastningen foregå. Man valgte en dag med megen blæst. Porte og døre blev åbnet så der var træk gennem loen. Kastningen foregik *mod* vindtrækket. På denne måde blev kornet fortrinligt rensed, og tillige blev det adskilt efter kvalitet idet de vægtige kerner fløj længst bort ved kastningen, de lette og ringere kerner faldt nær ved den kastende.

De vigtigste afgrøder var rug, kartofler, havre, seksradet byg samt spergel. Man forsøgte med dyrkning af turnips, men det blev kun til nogle sølle små roer. Jorden var i for ringe kultur. Det kan nævnes at spergel hovedsagelig dyrkedes i mosen. Det gik til på følgende måde: Lyng og græs blev brændt af over et passende stykke mosejord. Når det var godt tørt i overfladen blev der tændt ild på det udvalgte stykke. Der måtte kun blæse en svag vind, ellers var det for farligt af hensyn til den omliggende hede. Så brændte man et lag på en tomme eller halvanden af den øverste brune mor-jord af. Det gav et lille lag aske over det hele. Denne aske gjorde tjeneste som gødning. Jordstykket blev så kørt over med harve, og der blev sået spergelfrø. De første år var et sådant jordstykke meget ujævnt, men i årenes løb brændtes ujævnhederne efter mosetuene bort, og man fik et ganske jævnt markstykke. Sådant et stykke jord kunne dyrkes på samme måde i en årrække, indtil det øverste brune lag af mor-jord var svedet bort. Når man nåede ned til det dybere liggende lag af mørk klyn-jord egnede stykket sig ikke mere til dyrkning. Langsomt voksede da sådan et stykke jord til med lyng og mosgræs påny. Der var her tale om en form for „svedjebrug“ som antagelig havde århundredgammel tradition.

På gården var man ikke nået dertil at man holdt avis. Sommetider

skete det at man fik nogle aviser fra en nabogård. Såvidt jeg erindrer holdt man dog den anden sommer, jeg tjente på Troldtoft, en avis i fællesskab med en nabogård.

Ældste søn, Jens, havde en dreng sammen med sin søster. Barnet var åndssvagt og anbragt på anstalt. Denne søn, der jo var svagt begavet, kunne sommetider gå amok. Jeg erindrer at han en nat sidst i oktober var ved at bryde ind til tjenestepigen, der sov i et kammer ved siden af husbondefolkets soveværelse. Han råbte og skreg og teede sig som en sinds syg. De gamle forældre stod op, anbragte mig og pigen i deres egen ægte seng, selv gik de natten igennem og vogtede den sexuelt ophidsede søn så han ikke skulle gøre sig selv eller andre fortræd. Jeg var kun et barn og forstod intet af hvad der foregik, men det virkede uhyggeligt på mit sind.

En lignende oplevelse fra omtrent samme tid øgede uhyggen. En smed i et nabosogn blev sindssyg. Folk blev beordret til at holde vagt over den syge mand, der truede både sin familie og andre. Jeg blev længe ved at spekulere over, hvad der skete i sindet når folk blev „towli“.

Den følgende sommer fik jeg plads på en større gård, lidt længere borte fra hjemmet. Her kunne jeg få en større løn, halvfjerds kroner plus et par træsko for seks måneder, fra maj til november. Det blev dengang anset som en umådelig høj løn for en tolv års dreng. Men når jeg nu tænker tilbage på, hvad arbejde der krævedes, var lønnen meget ringe i sammenligning med, hvad jeg havde fået de to foregående somre i Troldtoft.

Denne gård blev drevet mere moderne. Alle på gården arbejdede hårdt og tempoet blev presset op til det yderste. Arealerne var umådelig store, jeg antager op imod et tusind tdr. land. Hovedparten var dog hede. På gården var der en snes malkekøer og et lige så stort antal ungkreaturer, foruden et halvt hundrede får. Ved siden af at passe dyrene måtte jeg hjælpe til med alt andet forefaldende arbejde. Det var et slid som langt oversteg mine kræfter. Husbond og madmoder var vel egentlig ikke direkte uvenlige. Men de var ganske uden forståelse for at der var grænser for et barns arbejdssevne. Her gjaldt kun eet: at presse den størst mulige arbejdspræstation ud af hver enkelt. Jeg blev stadig presset til at yde arbejde over evne. Altid skulle jeg bevæge mig i løb. Det tålte ikke at jeg gik eller at jeg stod stille. Man kan vel nok i den alder vænne sig til altid at løbe, men der er nok en forskel om man skal løbe når man er træt og

udaset. Hvis man fra gården så at jeg stod stille ude på markerne eller i heden, så fik jeg bebrejdelser derfor. For at blive fri for de evindelige bebrejdelser øvede jeg mig op til også at kunne lade vandet under gang eller løb.

En halv dag om ugen gik jeg i skole. Mange gange foretrak husbond dog at holde mig hjemme fra skole og i stedet for betale de få øre i skole-mulkt. De dage jeg gik i skole skulle jeg altid inden skoletid rundt på markerne og flytte får og kreaturer inden jeg løb til skolen. Når jeg kom i skole var jeg derfor dødtæt og havde svært ved at holde mig vågen. Flere andre af børnene havde det på samme måde. De havde samme kår som jeg. Jeg erindrer ikke at læreren skældte os ud fordi vi sov. Han var forstående og pressede os ikke. Jeg lærte intet i disse skoletimer. Jeg var for tæt og udaset.

Den sommer længtes jeg mere hjem end de to foregående somre. Jeg var forkommen af slid og misrøgt og savnede bitterlig en smule medmenneskelighed og forståelse. Trods de hårde bebrejdelser, jeg vidste der ventede mig da jeg kom „hjem“ om aftenen, drev min længsel og min ensomhedsfølelse mig engang til at løbe over i en plantage, som grænsede op til gårdens arealer, for dér at træffe far og mor. Det må have været en søndag, for der var fest i plantagen og far og mor skulle deltage. Jeg havde bedt mit husbondfolk om jeg måtte få fri nogle timer for at gå derhen. Det blev mig nægtet. Jeg havde at passe mit arbejde og ikke tænke på fest og fjant. Så løb jeg derhen alligevel, fordi jeg længtes så forfærdeligt og følte mig så ensom og forladt. Men jeg burde have ladet være, for mor blev ganske ulykkelig over at se mig så forkommen. Jeg havde store sår på benene og på knæene; dem sværmede fluerne om, men jeg turde ikke blive borte fra mit arbejde så længe at mor kunne nå at rense sårene og forbinde dem. Mors glæde over festen blev ødelagt. Og om aftenen fik jeg mange hårde ord at høre for min forsømmelighed. Fra gården var der altid vagtsomme øjne der fulgte min færden.

Jeg havde den sommer hverken tid eller kræfter til at følge livet i naturen, som ellers optog mig så stærkt. De samtaler, der førtes blandt de voksne når vi var samlede ved måltider eller andre lejligheder, drejede sig næsten altid om seksuelle forhold, og havde oftest en plump og sjofel karakter. Derudover taltes der kun om gårdens drift. Jeg følte mig ganske uden for det hele.

Forslidt og udaset kom jeg den 1. november hjem til Fejsøhus. Far sagde mange år senere til mig, at den sommer blev nok grunden lagt til min socialistiske indstilling. Det var vist rigtigt. Thi dette misbrug af et barns arbejdskraft blev ved at oprøre mig, og jeg spekulerede meget over, hvordan man skulle komme sådan noget til livs.

HJEMME IGEN

26. august.

Fra jeg havde endt denne strenge tjeneste og til efter min konfirmation var jeg hjemme i Fejsøhus og hjalp far både sommer og vinter med alt arbejde derhjemme. Vi havde fået mere jord dyrket op og vi havde fået en lidt større og mere ydedygtig besætning. Vi lavede om på husenes indretning, udvidede og forbedrede. Det gik så småt fremad med bedriften, men de økonomiske forhold var dog stadig trykkende.

Far viste mig megen tillid og lod mig arbejde selvstændigt. Vel var der masser af arbejde, men både far og mor sørgede så vidt muligt for at der også blev tid til at pleje andre interesser end blot det daglige slid. Både af egen interesse og af hensyn til børnene holdt far fra begyndelsen til afslutningen det gamle „Frem“ med alle de oplysende bøger og skrifter som denne publikation bragte. Jeg tror at „Frem“ betød lige så meget for vi børns undervisning og udvikling som den egentlige skolegang far og mor gav os. „Frem“ gav førsteklases oplysning og orientering på mange områder. Mange kundskaber og megen næring for fantasien gav den og far kunne altid hjælpe os med forståelsen af det vi læste. Vi undgik lykkeligt at blive kvalt i ligegyldig børne- og ungdomslitteratur. Vi fik god litteratur som kunne give næring til både børn og voksne.

Denne tid, indtil min konfirmation var over, står for mig som en lykkelig periode i mit liv. Tiden gik med arbejde og undervisning, læsning og samtaler og megen spekulation over hvad jeg læste og hvad jeg oplevede i naturen. Nu havde jeg atter kræfter til at iagttage og indsuge nye indtryk. Ingen nidkære husbondfolk holdt udvig efter om jeg engang imellem faldt i forundring over en lærkerede med små unger i, ingen hårde bebrejdelser når jeg kom ind om aftenen efter endt arbejde. Vel krævede far og mor meget arbejde af os søskende der var hjemme, men de krævede

aldrig arbejde over evne. Og så havde de hjertevarme og forståelse. Det var en rig gotid.

Mange enkeltheder fra disse år husker jeg ikke. Jeg gik til præst sammen med andre jævnaldrende i sognet. Præsten, pastor K. Pedersen, var en overordentlig rar og flink mand med god vilje til at forklare os det væsentligste indhold i hvad vi skulle lære af Bibelen og Det nye testamente, og af de mange salmer vi skulle lære udenad. Ved denne konfirmationsforberedelse benyttede vi navnlig Balslevs lærebog i Luthers katekismus samt salmebogen. Præsten forlangte megen udenadslæren af os. Lærebogen med skriftsteder og anmærkninger lærte vi udenad fra ende til anden. Det var en hård kost. Omtrent som at spise sten. Jeg var ikke glad for det. Ja, jeg afskyede denne udenadslæren. Jeg var for ung til at forstå ret meget af det, skønt præsten gjorde sig umage med at forklare os det. Det gik anderledes let for mig at lære mange af salmerne udenad. Der var rytme, poesi, skønne naturbilleder og megen ordsprogsagtig livsvisdom i adskillige af salmerne. Og når jeg nu, snart et halvt århundrede efter, blader i salmebogen, føler jeg en genkendelsens glæde ved mange af salmerne. Når jeg læser dem kender jeg dem straks igen fra ende til anden. Hertil har det naturligvis bidraget stærkt at vi hjemme i Fejsøhus søndagsmorgner, i julen og ved andre højtider sang så mange af vore bedste salmer. Mor havde en god sangstemme og kendte melodierne til de fleste salmer i salmebogen. Mor havde været på højskole, og i tre år havde hun tjent på Højskolehjemmet i Silkeborg, hvor der var et rigt kulturliv med sang og møder. Hun havde let for at lære. Hørte hun en melodi een gang, så kunne hun den. Denne evne kom i rigt mål hjemmet tilgode.

Konfirmationen blev overstået. Det må have været i efteråret 1909. Jeg fik så en helårsplads fra november til november hos statsplantør Nielsen i Store Hoverdal. I denne plads var der meget nyt for mig. Nielsen var statsembedsmand og gik ofte i uniform. Alene det var nyt og uvant. Hans opgave var at lede og drive plantningen og driften af de store statsplantager i Hover og Thorsted. De største begivenheder var når der afholdtes klapjagter. Ved disse lejligheder kom der forskellige skovridere og andre embedsmænd i fuldt udstyr med flotte geværer og med et pust af luksus fra andre verdener end den jeg før havde kendt. Der kom også store mænd fra handel og erhvervsliv i landsdelen. Og så var der selve jagterne ved hvilke der altid blev nedlagt ret meget vildt. Jeg husker til-

fælde hvor der blev skudt en fyrre-halvtreds harer, en halv snes ræve, forskelligt fuglevildt og endelig nogle kronhjorte. Hjortene var det mest spændende vildt. Gennem de senere år var der kommet ret mange hjorte i Hoverdal plantage. Jeg var stærkt optaget af disse flotte dyr og havde ofte lejlighed til at følge deres liv og færden.

Mit arbejde lå ellers ikke i plantagerne, men udelukkende i den gårdbedrift, plantør Nielsen havde som en væsentlig del af sin løn. Efter vestsjyske forhold var det en middelstor gård. Plantør Nielsen var en meget interesseret mand, og gården blev efter den tids forhold drevet som et mønsterbrug. Der var en udmærket kvægbestand, og navnlig gik der ry af gårdens svineavlscener. Vi havde et stort antal grisesøer. Plantøren havde en væsentlig indtægt af at sælge såkaldte „månedsgrise“ samt unge avlssøer og tillige unge orner.

Jeg måtte arbejde hårdt. Plantøren var dog ikke uden forståelse for at en dreng i femtenårsalderen ikke kan udføre en voksen mands arbejde. Men i den alder vil man gerne selv vise, at man kan præstere en voksen mands arbejde. Det var gennemgående hårdt slid og det kneb at holde til det. Jeg skulle malke halvdelen af kobesætningen — dengang var der ikke noget der hed malkemaskiner. Og der skulle våges flere nætter hver gang en so fik grise. Forkarlen og jeg skiftedes til at våge. Undertiden tog plantøren selv eller kokkepigen en tørn med ved at våge. Dagen efter en vågenat skulle jeg nok have lidt ekstra søvn, men i praksis kneb det altid med tiden dertil. Og da der var så mange søer blev det et stort antal vågenætter, gennemgående hveranden eller hver tredje nat.

Forkarlen, Jens Christian Justesen, var i 24-årsalderen. Han stammede fra et lille husmandssted i He. På mange måder var han en udmærket arbejds- og lærekammerat. Han var næsten altid venlig overfor mig, og altid beredvillig til at forklare hvordan et for mig nyt stykke arbejde bedst kunne udføres. Justesen var stærkt interesseret i gymnastik, riffelskydning og jagt. Han fik mig med i gymnastikforeningen og i skytteforeningen og gav mig megen god undervisning i disse to idrætter. Selv om han ofte talte til mig om seksuelle forhold gjorde han det aldrig på en sjofel måde, hvad der ellers var så almindeligt. Vi havde mange fælles interesser, og jeg skylder ham megen tak for, hvad han var for mig i dette år.

Plantør Nielsens hjem var et smukt og kultiveret hjem. Plantøren var meget interesseret i sit fag, skovbruget. Derudover var han meget optaget

af landbrugsspørgsmål og tillige havde han litterære interesser og læste meget. Vinteraftner, når lejlighed gaves, samlede han alle folkene. Foruden Justesen og mig var der gerne en eller to forst-aspiranter, en kokkepige og en stuepige, sammen med plantør Nielsens kone og deres børn, to unge piger i 16-18-årsalderen og to drenge på henholdsvis 10 og 13 år. Plantøren eller hans frue læste da højt for os af forskellige forfattere. Jeg syntes bedst om når der blev læst af Blicher eller Holberg. Desværre var jeg oftest overtræt af dagens arbejde og trængte så stærkt til søvn, at jeg havde vanskeligt ved at holde mig vågen, når jeg om aftenen kom ind at sidde i en varm stue. Men selv om pladsen arbejdsmæssigt var streng, står den dog for mig i erindringen som en god plads. En plads hvor jeg på mange måder blev styrket i at dyrke værdifulde interesser.

PÅ EFTERSKOLE

27. august.

Far og mor havde en følelse af, at den skolegang de havde givet mig, var mangelfuld. De ville gerne have hjulpet os børn til nogen videre uddannelse, de havde blot ingen midler dertil. Ej heller var der nogen der anede om hjælp kunne fås noget steds. Videre uddannelse var forbeholdt dem der havde penge og dem der boede i byerne, hvor de højere skoler var. Fattigfolks børn på landet var på forhånd dømt til at undvære videregående uddannelse. En og anden kunne vel blive „opdaget“ og hjulpet, men det var undtagelser.

For vinterhalvåret 1910, efter at jeg havde sluttet tjeneste hos plantør Nielsen i Hoverdal, fik far og mor derfor truffet aftale med pastor Otto Rosenstand, Vester Vedsted ved Ribe, om at jeg skulle tjene hos ham. Pastor Rosenstand var en af mors ungdomsbekendte fra hendes tid på Højskolehjemmet i Silkeborg. Til præstegården hørte en landbrugsbedrift, af størrelse som en mindre bondegård. Denne landbrugsbedrift skulle jeg passe. Nogen løn skulle jeg ikke have, men jeg skulle have fri til at følge en del af undervisningen på Vester Vedsted efterskole, som lå ikke langt fra præstegården. Dette arrangement kom til at gælde for to vinterhalvår.

Arbejdet i præstegårdens landbrugsbedrift bestod i vinterhalvåret ho-

vedsagelig i pasning af husdyrene, en del pløjning og andet markarbejde. Desuden måtte jeg ikke så sjældent køre ture for præsten, når han lejlighedsvis skulle prædike for andre præster som var syge eller havde orlov, eller han skulle tale ved møder i egnen, eller køres til stationen, når han skulle ud på rejse. Der var nok at gøre, men arbejdet var dog ikke strengere end at jeg kunne klare det. Deltagelse i undervisningen på efterskolen kom imidlertid i anden række.

Pastor Rosenstand var en meget lærd mand, en virkelig betydelig personlighed, meget selvstændig i sin tankegang og i sin forkyndelse som præst. Den gæstfri præstegård var centrum for et rigt kulturliv og der kom mange mennesker. Jeg havde dog mit arbejde og min skolegang at passe, og var udenfor præstehjemmets kulturliv. Jeg var vel også for ung til virkelig at kunne have deltaget deri, hvis tid og lejlighed havde budt sig.

Jeg fulgte en del timer på efterskolen begge vintre. Det var navnlig dansk, regning og gymnastik samt nogle historietimer. Egentlig havde jeg ikke indtryk af at jeg lærte særlig meget i disse timer. Jeg var for træt efter arbejdet i stald og mark. Men tilknytningen til en skole og et skolemiljø havde dog utvivlsomt en ikke ringe værdi for min udvikling. Hvad jeg tidligere havde lært hjemme af dansk og regning blev dog i nogen grad udbygget og grundfæstet. Det betød utvivlsomt mest for mig at jeg her i Vester Vedsted for første gang oplevede et udpræget landsbymiljø og at jeg her kom de sønderjyske spørgsmål og grænseproblemer umiddelbart ind på livet. Landsbyen Vester Vedsted lå lige op til den gamle grænse fra 1864-1920. Jævnlig passerede jeg grænsen og var ovre på den anden side. Alt dette var noget nyt for mig og gjorde et meget stærkt indtryk.

Sommeren 1912, efter de to vintre i Vester Vedsted, var jeg hjemme i Fejsøhus for at hjælpe far og mor med bedriften. Den derefter følgende vinter, 1912-13, havde jeg „halv plads“ hos murermester Frederiksen i Vinding ved Holstebro. Murermester Frederiksen var fra Fyn. Under sit arbejde i Vestjylland havde han lært far og mor at kende. Nu var han blevet gift med en gårdmandsdatter i Vinding og havde fået en udmærket gård dér. Han var en storartet mand at være hos. Megen forstand på landbrug havde han ikke, så landbrugsbedriften gik på bedste beskub.

Men han havde haft lærlinge i sin tid som håndværksmester, og han var meget interesseret i at lære fra sig til unge mennesker. Foruden at være murer havde han også lært tømmerhåndværket. Lejlighedsvis gav han mig fortrinlig undervisning i brugen af værktøj. Han lærte mig hvordan man rigtig bruger en sav håndværksmæssigt; han lærte mig at høvle og bruge forskellige andre slags værktøj. Han lærte mig hvordan man filer en sav, sliber et høvlejern, et stemmejern o. l., og han indprentede mig nøje, hvor vigtigt det var når man skulle få noget arbejde fra hånden og få det vel udført, at man havde værktøjet i orden og brugte det på rette måde. Murermester Frederiksen lærte mig også at lave en trillebør. Han var en god læremester og jeg havde senere hen i livet megen gavn af hvad han lærte mig.

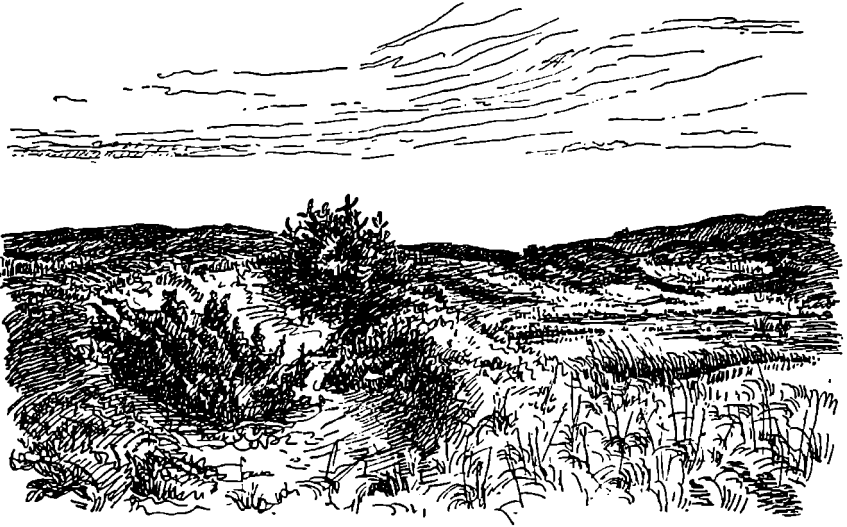
Jeg var i pladsen hos murermester Frederiksen en uge eller fjorten dage ad gangen i vinterhalvåret. Derimellem var jeg hjemme i Fejsøhus i et tilsvarende tidsrum. Der var den fordel ved sådanne halve pladser, at man på den måde som regel kunne opnå en større samlet årsfortjeneste. Til gengæld måtte man udføre det strengeste arbejde. Dette var dog ikke tilfældet i pladsen i Vinding.

Den følgende sommer, den sommer jeg fyldte 18 år, havde jeg halv plads hos præstegårdsforpagteren i Thorsted. Jeg var hos ham de tre første dage i ugen, hjemme i Fejsøhus de tre øvrige dage. Desuden var jeg i præstegården hveranden søndag, da jeg som regel skulle køre præsten til hans gudstjeneste i annekssoget Hover.

Præstegårdsforpagteren Jens Larsen og hans kone Karen var jævne, rare og prægtige mennesker. De var ret nygifte og havde nylig forpagtet præstegårdens landbrug. Præstegårdsbedriften var på det tidspunkt meget forfalden. Der skulle mange års slid til for at få rettet driften op, få markerne i orden og i kultur påny. Jens Larsen og hans kone var vældige slidere, og jeg ønskede jo ikke at stå tilbage. Den sommer sled jeg for hårdt og fik lidt skade i ryggen deraf. Det hårdeste slid gav et stykke arbejde med jordkørsel pr. trillebør til et stemmeværk, som vi byggede tværs over åen for at få vandingen af præstegårdens enge rigtig udbygget. Det arbejde var lige ved at knække mig.

Jeg var på session den sommer. Det var min tanke at udvandre til Amerika, så snart jeg havde tjent en passende skilling fra til rejsen. Men

jeg syntes at jeg ville have militærtjenesten aftjent først, så jeg ikke, hvis jeg senere vendte tilbage fra Amerika, som ældre skulle til at „springe soldat“. Derfor tog jeg på sessionen så tidligt som muligt, selv om jeg kun var en stor dreng og slet ikke udvokset endnu. På sessionen blev jeg taget til trainkonstabel. Jeg kunne derefter vente at blive indkaldt en gang i det følgende år.

Det år havde jeg min første alvorlige forelskelse. Pigen hed Marie Kyndesen, i daglig tale kaldt Mi te a Kølles. Vi havde gået til præst sammen, og allerede da havde jeg mærket en smule forelskelse i hende. Senere havde jeg jævnlig truffet hende ved ungdomsforeningens sammenkomster i Thorsted, ved skytteforeningens fester o. l., og stadig havde jeg haft varme følelser for hende. Den sommer, jeg var i præstegården, havde hun plads hos degnens, fem minutters gang derfra. Jeg så hende jævnlig og min forelskelse blussede heftigt op. Hun var i mine tanker dag og nat, men hun var omsværmet af mange, og jeg var alt for sky for alvorlige tilnærmelser. Jeg turde knap nok røre ved hende, så ophøjet over alt jordisk anså jeg hende for at være. Jeg var lykkelig blot jeg kunne snakke med hende, fik et smil fra hende, eller ved et skytteforeningsbal fik lov at danse med hende eller blot tage hende i hånden. I det følgende år fik en noget ældre karl, som var anset for at være en løs og mindreværdig person, hende med barn. Alle mine hede drømme og længsler lå i grus.

Hun rejste til Amerika og han fulgte efter. Siden har jeg aldrig hørt noget om hende.

Det følgende år var jeg hjemme i Fejsøhus og hjalp til med bedriften. Den blev stadig udvidet og forbedret. Far og jeg byggede et sideskur til gårdens gamle lade. Vi udførte selv alt arbejdet. Der var ingen penge til at betale håndværkere med. Og nu kom det mig vel tilgode, hvad jeg havde lært hos murermesteren i Vinding. Vi fik bygget vognport, hønsehus, gåsesti, fåresti. Det betød altsammen en stor forbedring af ejendommen. Jeg var blevet meget interesseret i biavl, og vi fik efterhånden oparbejdet en ret betydelig biavl. Dette arbejde optog mig stærkt. I mit fjortende år havde jeg deltaget i et biavlerekursus i Tim. Der lærte jeg en del som jeg siden havde suppleret ved læsning af adskillige bøger og skrifter om biavl. Det gik udmærket. De små flyvende væsener bragte både glæde, fornøjelse og penge til huse.

Den 1. august 1914 udbrød den første verdenskrig. Det medførte en del ekstra indkaldelser af soldater. Allerede flere måneder før havde jeg fået befaling at møde ved garnisonen i Viborg d. 10. oktober 1914. I Viborg fik vi udleveret mundering, hvorefter vi afgik til tredje artilleri-afdeling i Århus.

FRA MIN SOLDATERTID

28. august.

Kasernen i Århus var helt taget i brug af de indkaldte beredskabsstyrker. Vi nyindkaldte rekrutter blev hurtigt sendt til Randers, hvor der i det gamle tøjhus blev indrettet kaserner med belægningsstuer, hestestalde osv. for os. Under rekrutudannelsen benyttede vi dragonernes ridehuse og øvelsespladser. Den faste tjenestetid ved feltartilleriet var 18 måneder. Heraf gik de første seks måneder til den egentlige rekrutuddannelse. Disse seks måneder var hårde at komme igennem. Fra første øjeblik blev vi hundset med og skældt ud på en måde som de fleste, der ikke selv har prøvet det, vanskeligt kan forestille sig. I det militære kommandosprog var der mange tyske ord, som var ganske ukendte for mig. Betydningen af disse ord blev jeg først klar over, da jeg nogle år senere lærte det tyske sprog. „Schänklerne til!“ lød kommandoråbene i ridehuset undertiden. Der blev aldrig med eet ord forklaret os at det betød, at vi skulle holde underbenene godt ind til hestens krop. Også en del franske ord forekom i kommandosproget. Heller ikke de blev nogensinde forklaret.

På kommando lærte vi at strigle hestene, rense dem med halmvisker, børste dem osv. Det gik ofte ganske vildt til. Sergenten gik på staldgangen og brølte sine kommandoråb så hestene blev aldeles opskræmte. Så blev der brølt: „Bag hestene! Ret!“ Vi fo'r da ned fra båsene og stod ret bag de opskræmte dyr. De mere nervøse heste slog og sparkede. Atter blev vi kommanderet op til hestenes højre eller venstre side. Sommetider lød kommandoen på at vi skulle springe ind under bugen på hesten om til den anden side. Mange af hestene, særlig de der var nervøse, blev helt vilde under disse kommandoer. De bed efter os og slog og sparkede. Nogen mere tåbelig omgang med heste, end den vi rekrutter blev kommanderet til, kan vanskelig tænkes. De fleste af os var jo på forhånd vant til at

omgås heste, og når vi blot kunne få lov til selv at behandle dem som vi fandt det rigtigt under hensyntagen til de enkelte hestes individualitet, gik alt sædvanligvis godt.

Øvelserne i ridehuset var meget hårde, ikke alene for os rekrutter, men også for hestene. I de tre første måneder red vi på bar hesteryg, uden sadel. Der var dog et sammenfoldet dækket lagt over hesteryggen. Det var nogenlunde fastspændt med en sadelgjord. Hestene svedte og vi svedte. Øvelserne gik uafbrudt med at springe op og ned på hestene, så fra den ene side, så fra den anden side, — øvelser i trav, i galop, volteringer og meget andet som må have været af betydning for vort fædrelands forsvar. Det varede ikke længe før vi alle var „gennemredne“. Det vil sige at vi havde sår i skridtet og nedad lårene, slidt under rideøvelserne og forstærket ved hestenes og vor egen sved. Vi fik det råd at bade os i koldt vand og pudre med talkum. Når vi kom hjem fra rideøvelsen i ridehuset og havde fået hestene på stald, pudset dem med halmvisker og fodret dem, sad vi i lange rækker og badede os ude i tøjhusgården ved vandtrugene, hver med et fad vand under bagen. Da det var fællet lidelse tog vi det sædvanligvis med godt humør. Efterhånden hærdedes vi og vænnede os til ridningen så den ikke sled så hårdt på os. Sårene heledes gradvis. Men de første par måneder gik de fleste af os og skrævede for at tøjet ikke skulle røre ved de åbne sår. Alle andre øvelser, i våbenbrug, i march og lignende, var for intet at regne i sammenligning med rideøvelserne.

Som berider havde vi en ganske utrolig brutal oversergent. Han havde udpræget sadistiske tendenser. Han hersede med os i ridehuset, gav os stroppture uden at vi anede hvorfor, brølte sine kommandoer, undertiden i rent raseri så fråden stod ham i mundvigene. Jeg var Benjamin blandt batteriets trainkonstabler, og jeg havde ofte noget svært ved rent fysisk at holde ud. De to til fire år ældre kammerater havde gennemgående større udholdenhed. Så jeg fik sommetider en ekstra vals.

Efter nogle ugers tjeneste blev en af mine rekruttkammerater syg og døde. Han var en af naturen stille ung mand, talte ikke meget, men var i alle henseender en fin fyr og god kammerat. Han fik voldsomme smerter en nat og efter ganske kort tids sygdom døde han. Han blev sendt hjem i kiste. Batterichefen tog ud til Vestjylland til hans begravelse og havde talt smukke ord ved denne lejlighed, fik vi at vide. Til daglig hørte vi aldrig andet, end at vi var jordens ringeste afskum med en grød-

klump i stedet for hjerne, og at vi i enhver henseende var ganske værdiløse skabninger. En hest havde værdi. Den skulle der tages hensyn til. Rekrutterne var værdiløse. Det kostede staten kun et tiøres frimærke at få en ny rekrut, hvis hestene sparkede en af os ihjel, eller der på anden måde skete os noget.

Vi snakkede indbyrdes meget om denne kammerats død. Ingen af os fik noget at vide om, hvad han fejlede. Men han havde nogle gange, lige før han blev syg, fået et par ondartede stropeture i ridehuset med at springe op og ned af hesten, så til den ene side, så til den anden, indtil han ikke kunne mere. Og vi var alle af den opfattelse, at der måtte være sprængt noget i ham, og at dette måtte være årsag til den unge mands død. Men vi var alle så hundseede og så kujonerede af den brutale behandling vi fik, at vi ikke kunne tage os sammen til at klage. Nok havde vi fået at vide, at vi havde ret til at klage, hvis vi blev urimeligt behandlet. Men vi havde også fået at vide, at hvis nogen indgav en klage, som på nogen måde viste sig at savne reelt grundlag, så ville vi alle blive straffet. Og vi havde fra første øjeblik følelsen af, at vi i enhver henseende var fuldkommen retsløse. Vi var klar over, at ethvert forsøg på fra en enkelt side at røre ved en sag som den her nævnte, ville medføre forfølgelse af vedkommende fra alle befalingsmænds side hele tjenesten igennem. Vi var klar over, at der ikke var andet at gøre end at hver enkelt måtte sno sig så godt han kunne og se at klare sig igennem tjenestetiden så lempeligt som muligt.

Denne historie med kammeratens død har siddet og gnavet i mit sind helt siden den tid, og jeg føler mig den dag i dag skamfuld over at jeg og alle kammeraterne var for fejle til at gøre noget ved den sag. Hvis det var hændt efter at vi var blevet „gamle soldater“, da var det ikke kommet til at gå stille af. Og hvis jeg i min rekruttid blot havde været nogle år ældre, tror jeg ikke at jeg havde kunnet ladet sådan noget passere, uden at jeg havde taget alvorligt fat på sagen, hvad så end følgerne var blevet for mig selv. Jeg var oprørt og syg ved tanken om hvad der var passeret, men jeg var på det tidspunkt for kuert og for umoden.

Senere i rekruttiden fik vi sadler på hestene og stigsøjler i sadlerne. Det var en stor behagelighed og alt gik stadig lettere. Efter seks måneders forløb var vi så vidt uddannede at vi kunne sendes ud til beredskabsstyrkerne, omend vor uddannelse fortsatte gennem alle de atten måneder. Fra

den tid, da vi kom ud til beredskabsstyrkerne, var tjenesten dog lettere og på mange måder interessant. Der var ikke plads på kasernerne. Vi blev derfor indkvarteret rundt om i forskellige nordjyske egne, to-tre måneder ad gangen hvert sted. Her kom vi sammen med den civile befolkning og var ikke under så streng militær overvågen. Vi lærte også efterhånden at kunne vore ting, og samtidig at komme så let om ved det som det nu var muligt.

En særlig oplevelse må jeg lige omtale. Forud for afslutningen af den egentlige seks måneders rekruttskole skulle der udtages elever til befalingsmandsskolerne. Vi vidste det ville komme, og vi havde fået den oplysning at hvis et tilstrækkeligt antal meldte sig frivilligt ville ingen blive tvangsudtaget. Hvis der derimod ikke meldte sig nok egnede til at gå videre til befalingsmandsuddannelse, ville det fornødne antal blive udtaget ved tvang.

Vi drøftede dette spørgsmål meget indgående på belægningsstuerne. Mange af de ældre og mere mundrappe og taledygtige holdt på, at vi alle på forhånd skulle være enige om, at ikke en eneste skulle træde frem og melde sig frivilligt. Dette forbandede militærvæsen skulle ikke støttes på nogen måde, tværtimod. Så kom dagen da batteriet ved en eller anden opstilling fik besked om, at nu skulle afgørelsen træffes. Vi blev opfordrede til at hver enkelt som kunne tænke sig at blive befalingsmand, skulle træde frem af geledet og melde sig. Uddannelsen var gratis og der fulgte de og de fordele med.

Der var et øjeblikks tøven. Så lød det: „Nå, kom så!“ Og skønt vi på forhånd havde aftalt at ikke een skulle melde sig, trådte et stort antal frem, først og fremmest dem, som allerstærkest havde ivret for at ingen skulle melde sig. Det kogte i mig af harme. Jeg havde ikke tænkt mig at egoismen så let kunne sejre over forpligtelsen overfor det fællesskab, som vi dog efterhånden havde fået bygget op indbyrdes. En ringe trøst var det, at adskillige af dem, som trådte frem og meldte sig, blev kasseret som uegnede. Der var sket et brud på en aftale mellem kammerater. Det sved i mit sind.

Jeg må indrømme, at jeg sidenhen har ærgret mig over at jeg ikke udnyttede chancen at komme på befalingsmandsskole. Min soldatertjeneste blev lang. Foruden de ordinære atten måneders tjenestetid blev jeg senere indkaldt tre gange til to og en halv og tre måneders beredskabs-

tjeneste. Jeg var således soldat i sammenlagt seksogtyve måneder. Uddannelsen på befalingsmandsskolen var gratis. Jeg kunne have lært meget, som jeg siden kunne have haft gavn af, og under den lange tjenestetid kunne jeg som befalingsmand havde tjent en ikke ringe løn, medens jeg nu som almindelig menig soldat måtte ofre den lange tid uden andet vederlag end opholdet.

PÅ TØRVEARBEJDE

28. august.

Årene under den første verdenskrig gik for stor del med militærtjenesten. Da jeg efter de første atten måneders tjeneste blev hjemsendt i foråret 1916 hjalp jeg far og mor med arbejdet derhjemme i nogle uger. Bedriften i Fejsøhus var dog ikke stor nok til at kunne yde nogen løn. Jeg trængte til at tjene penge efter den lange soldatertid uden indtægter. Og jeg skulle helst tjene noget mere, end man kunne opnå ved en almindelig plads i landbruget.

En gårdejer i Sønderkjær i Nørre Omme havde en stor mose liggende tæt op ad Ringkøbing-Ørnhøj banen. Under krigen var der penge at tjene ved tørveproduktionen. Jeg fik en akkord med denne gårdejer om tørvegravning. Jeg skulle grave tørvene, behandle dem og køre dem i stak. Hertil skulle han levere heste og vogn og han skulle sørge for salg af tørvene. Han garanterede mig en mindstepris for arbejdet, beregnet efter de dengang gældende mindstepriser ved tørvegravning. Derudover skulle jeg have en vis andel i den fortjeneste, der kunne opnås ved salg af tørvene. Ved dette arbejde tjente jeg for første gang i mit liv en ganske god løn, og havde der ikke været spærret for al udvandring, navnlig for værnepligtige, havde der nu været mulighed for at realisere min gamle tanke om at rejse til Amerika.

Medens jeg den sommer gravede tørv, købte jeg kost og logi hos min søster Dagmar og hendes mand Valdemar, som havde overtaget det lille afholdshotel i Grønbjerg. Flere tørvearbejdere fik kost og logi dér. Vi fik en god kost og der blev næppe stor fortjeneste til Dagmar og Valdemar.

Der kom indkaldelse til beredskabsstyrken. Tiden blev på den måde

splittet. I mellemperioderne arbejdede jeg dels hjemme i Fejsøhus dels ved forskelligt løst arbejde. Næste forår søgte jeg tørvearbejde igen. Valdemar og Dagmar havde da købt gården Sønderkjær, for hvis ejer jeg havde arbejdet den foregående sommer. Jeg fik aftale med min svoger om gravning af tørv. Aftalen var omtrent som den jeg havde haft med gårdens tidligere ejer sommeren før. Kost og logi fik jeg på gården. Sammen med en lejet medhjælper sled jeg voldsomt med tørveproduktionen den sommer.

Hen mod slutningen af tørvesæsonen brændte gårdens udlænger. Det var noget af et under, at stuehuset ikke gik med. Jeg så hvorledes ilden opstod. Jeg stod ved siden af jernbanen i tørvemosen ca. en kilometer fra gården. Et tog havde lige taget en række læssede jernbanevogne på vigesporret ved mosen. Det var et langt, tungt lastet tog og der var nogen stigning på strækningen forbi Sønderkjær. Toget pustede vældigt for at kunne trække de mange vogne. Brændslet til lokomotivet var ikke godt. På grund af mangelen på importeret brændsel måtte kullene suppleres med tørv fra hvilke brændende stumper ofte fløj ud gennem lokomotivets skorsten. Sønderkjærs stråttækkede lade lå kun en tolv-femten meter fra banen. Det lange tog var knap passcret gården, før jeg så det brænde en to-tre steder i taget. Jeg satte i løb, men inden jeg nåede gården var hele lade omspændt af flammer. Det var en meget varm og tør solskinsdag med frisk sydlig vind. Taget på kostald og lade var knastørt. Der gaves ingen mulighed for at standse ilden, heller ikke for at redde de ungkreaturer og svin som var i stalden. De omkom i flammerne, men det lykkedes at redde stuehuset. Vinduerne, der vendte ud mod udlængerne, sprængtes af varmen, trærammer på døre og karme blev svedne. Søster Dagmar og hendes dreng Alf var kommet ud af huset, noget indbo var også blevet slæbt ud, men vi fik dog stuehuset reddet.

Der skulle snarest opføres nye bygninger til erstatning for de nedbrændte. Jeg var min svoger behjælpelig med at udarbejde planer til de nye bygninger. Atter tænkte jeg med taknemmelighed på, hvad murermester Frederiksen i Vinding havde lært mig. Da det led mod tørvesæsonens slutning fik jeg arbejde hos min svoger, først med at rydde brandtomten, siden som håndlanger for håndværkerne. Det var strengt arbejde, navnlig at blande mørtel og bære sten, men arbejdet interesse-

rede mig stærkt og jeg var glad for at være i min søsters og svogers hjem den tid.

Da dette arbejde var tilende kom der atter indkaldelse til beredskabsstyrken. Efter at jeg var blevet hjemsendt fra militærtjenesten, tog jeg plads som karl hos min søster og svoger og fik en efter den tids forhold stor løn. Hos dem var jeg, med afbrydelse af endnu en indkaldelse, til efteråret 1918. Jeg sled hårdt ved landbruget. Gården var noget vanskelig at drive, men vi havde en ret god avl. Sidst på efteråret 1918 skulle jeg efter reglerne atter have været indkaldt til militærtjeneste, men da det kunne ses at krigens afslutning nærmede sig, og faren for Danmarks inddragelse i krigen var drevet over, blev det ikke til noget. Jeg besluttede da, stærkt støttet af far og mor, at tage på højskole vinteren 1918—19.

PA ROSKILDE HØJSKOLE

29. august.

Jeg var forlængst begyndt at interessere mig stærkt for samfundsspørgsmål og for politiske problemer, og jeg følte mig i opposition til den ensidige klassepolitik, der havde så stærk tilslutning i den vestjyske befolkning. Jeg ville i hvert fald ikke på en skole, som kunne antages at hælde til Venstres politiske synspunkter. Jeg valgte derfor Roskilde Højskole. Denne skoles forstander og ledende lærere var kendte for at have selvstændige meninger, og for at have en videre horisont end de fleste andre højskolefolk. Den 3. november 1918 rejste jeg til Roskilde.

Opholdet på Roskilde Højskole betød umådelig meget for mig. Der var nogle dygtige lærere, hvis undervisning jeg var meget glad for. Thomas Bredsdorffs timer, hvori han fortalte Danmarks nyere historie, optog mig meget stærkt. Han fulgte overvejende den metode at skildre betydelige personers liv og virksomhed, men dog således at det blev en i stort sammenhængende skildring af danmarkshistorien fra Holbergs tid til vor egen. Sine personskildringer samlede han om de betydelige litterære og politiske personligheder og om enkelte andre som havde betydet noget i de folkelige bevægelser i de sidste hundrede år. Navnlig Holberg blev gennemgået meget udførligt og med fremragende dygtighed. Såvidt jeg husker brugte forstander Bredsdorff en tyve-femogtyve foredragstimer

til gennemgang af Holberg. Denne gennemgang blev suppleret ved at den unge skuespiller Thomas P. Hejle kom ud på skolen et par gange og læste, det vil sige han *spillede* scener af Holbergs komedier. Det var for mig en stor oplevelse.

Erik Appel var den lærer jeg personlig kom nærmest. Jeg havde ham som lærer i dansk. Desuden gennemgik han arvelighedslæren for os i et studiekredshold. I foredrag gennemgik han De forenede staters historie op til vor tid. Særlig meget gjorde han ud af præsident Wilson og de demokratiske idéer, Wilson var talsmand for. Det var en ypperlig historieundervisning. Erik Appel var en fremragende pædagog. Han var aldrig forkynner i den forstand, at han mente at sidde inde med hundrede procents sandheder, hvormed eleverne skulle velsignes. Han lod tingene tale for sig selv, fremførte forskellige synspunkter og opfattelser i vigtige spørgsmål, fremførte også sin egen personlige mening, stillede spørgsmål, fik os til at tænke selv. Han respekterede enhver vel motive ret opfattelse og i hans vurdering af personer var det ham ganske uden forskel fra hvilket miljø de stammede. Han søgte altid sandheden og var klar over, at den fulde sandhed sjældent kan nås.

En anden lærer, Åge Møller, var af en helt modsat type. Han var forkynderen af den eneste og absolutte sandhed. Den kendte han og han alene. Alle andre mennesker havde uret og en mere eller mindre skæv opfattelse af tingene. Åge Møller kunne ikke samtale med eleverne og drøfte tingene med dem. Samtaler var overflødige da ingen ville kunne fremføre noget af værdi til drøftelserne. Han gennemgik i foredrag en del af Det gamle testamente. Det var en slags myteforkyndelse, hvortil han forlangte absolut andægtig og hengiven lytten. I et mindre hold gennemgik han samfundslære. Metoden var her den samme. Det var dog ejendommeligt, at de hundrede procents sandheder, hvormed vi blev velsignet, var i god overensstemmelse med Venstres politiske idéer. Sandsynligvis betød Åge Møller noget for en del af eleverne. For mig var han som lærerpersonlighed uden betydning. Jeg kunne ikke „tage“ al den forkyndelse. Adskillige år senere, da jeg selv var blevet højskolelærer, traf jeg tilfældigt Åge Møller på en rejse. Han sagde da til mig uden omsvøb, at med de anskuelser jeg havde, ville jeg være ganske uegnet som lærer for unge mennesker.

Jeg kunne have ønsket at Roskilde Højskole havde lagt lidt større

vægt på at meddele konkrete kundskaber i dansk, regning, historie og sprog. Der stilledes kun ganske minimale krav til eleverne om selvarbejde. Det var dog muligt at præstere et betydeligt selvarbejde, hvis man havde energi nok dertil, men omstændighederne var yderst ugunstige. Der boede fire mand på hvert af de almindelige værelser, fem til syv mand på de større værelser. På værelserne var der et bord og en eller to taburetter, det var almindeligt højskoleudstyr dengang. Vi måtte benytte sengene som siddepladser, og hvis vi skulle arbejde med et eller andet, måtte vi sidde eller ligge i sengene med det. Højest een eller to kunne komme til ved bordet. Der var ingen varme på værelserne. Alene af den grund var det praktisk talt umuligt i vinterhalvåret at sidde med noget arbejde dér. Der var heller ikke ro til at arbejde. Een skolestue blev holdt varm med en kakkelovn om aftenen i nogle timer for at elever, der ønskede det, kunne arbejde med opgaver i regning og dansk. I den stue skulle der være ro. Men vi var 144 elever så den stue forslog såre lidt. Det overvejende flertal af eleverne ydede kun yderst minimalt af selvstændigt hjemmearbejde.

En anden skolestue blev også holdt varm om aftenen. Der måtte snakkes, tumles og læses aviser. Her var altid propfuldt og en ikke ringe del af tiden gik med at der blev slået „fædrelandsslag“. Det var en uskyldig leg, men den kunne undertiden blive lidt voldsom. En kammerat satte sig op på et bord med hænderne i skødet og håndfladerne op. En anden stillede sig foran ham, lagde sit hovede i hans hænder og sin højre hånd om bag sin ryg. Kammeraterne defilerede forbi og gav ham et slag i hånden. Han skulle så gætte, hvem det var som slog. Gættede han rigtigt blev han fri og den anden indtog hans plads. — Der blev somme-tider slået både hårdt og længe før „ofret“ blev fri. Og den som ikke forstod at lægge sin hånd nedenfor nyreregionen kunne godt mærke det længe efter.

Det var min agt at få noget ud af højskoleopholdet. Jeg var ganske simpelt taget på højskole for at lære noget, for at forbedre og udbygge den mangelfulde skolegang og uddannelse, jeg havde fået. Som barn og siden som ung havde jeg ofte drømt om, hvor herligt det ville være, hvis der gaves nogen mulighed for en videre uddannelse. Jeg genkendte så levende mine egne længsler, da jeg senere, sammen med Selma, læste Thomas Hardys roman Jude Fawley. Jeg havde hidtil kun haft meget

beskedne muligheder for videre uddannelse. Nu var jeg i mit fireogtyvende år. Godt to år var gået med soldatertjenesten. Ved slid i tørve-mosen havde jeg endelig tjent så meget, at jeg kunne tillade mig et ophold på en folkehøjskole. Understøttelsen fra staten blev ringe, fordi jeg året før havde haft en forholdsvis god indtægt. Beregningen af understøttelser til elever ved folkehøjskoler var dengang, som indtil 1951, sådan, at børn fra småårshjem kun fik ringe understøttelse fordi de var nødt til selv at skulle tjene den størst mulige løn for overhovedet at kunne eksistere. Børn fra gårdmandshjem og andre forholdsvis velstillede hjem, som ikke havde været nødt til selv at tjene pengeløn til livets ophold, var derimod sikre på en temmelig stor understøttelse fordi deres indtægt, skattemæssig set, var lav.

Jeg søgte at lære så meget som muligt under mit højskoleophold. Derfor gjorde jeg det mest mulige ud af de opgaver der blev stillet mig og jeg læste desuden meget ved siden af. I undervisningstimerne, navnlig i foredragstimerne, fik vi mange impulser til værdifuld læsning. For at få ro til mit arbejde og til min læsning sad jeg oftest om aftenen på det kolde værelse, eller ganske simpelt lå i sengen med mit arbejde. Hvis jeg sad oppe måtte jeg pakke mig ind i overfrakke og tæpper. For at få lidt varme i kroppen, inden jeg gik til ro for at sove, løb jeg så alene eller sammen med et par kammerater et par kilometer ud ad Frederiksborgvej og tilbage igen.

Denne vinter fik jeg for første gang i mit liv lejlighed til at prøve mine evner og kræfter i sammenligning med en flok jævnaldrende unge. Det fik en afgørende betydning for min videre udvikling. Jeg havde hele tiden forud været alt for klar over, at min skolegang var mangelfuld, og jeg troede at jeg måtte stå langt tilbage i almene kundskaber og viden og i boglig kunnen. Følelsen af at være ringere end andre havde knuget mit sind. Nu opdagede jeg pludselig at jeg godt kunne hævde mig i sammenligning med de andre elever. Ja, til min egen forbavselse erfarede jeg, at i dansk, regning og stilskrivning, i løsning af studiekredsopgaver og i selvstændig behandling af forekommende spørgsmål, var jeg blandt de bedste af skolens 144 elever. Ofte viste det sig at jeg var forud for mine kammerater i evne til at vurdere og trænge til bunds i spørgsmålene. Fars samtaleundervisning havde trænet os børn i at tænke selv. Det viste sig nu hvor værdifuldt det havde været. I flere tilfælde

blev jeg kammeraternes talsmand og tillidsmand. Jeg blev redaktør af vort elevblad „Roskilde brødrene“, hvilket gav mig en del ekstra opgaver med skrivning og god øvelse. Jeg begyndte at få tillid til mig selv og ranke ryggen. Det gav løftelse i sindet, en herlig følelse af at være jævnbyrdig med andre.

Den spanske syges hærgen blandt eleverne bragte megen forstyrrelse i skolearbejdet og skår i oplevelsens glæde. Jeg blev selv alvorligt syg, men kunne dog komme oven senge, rejse hjem til juleferien og komme under mors kærlige pleje. Denne rejse hjem i juleferien fik afgørende betydning for mit liv. Jeg fulgtes med en god ven og kammerat fra højskolen, Cramer Alkjærsg. Han var ligesom jeg fra Vestjylland. En højt begavet ung mand, men stille og meget fåmælt, hvorfor der ikke blev lagt særlig mærke til ham på højskolen. Vi boede på værelse sammen, snakkede ofte om hvad vi læste og hvad vi var optaget af. Vi var på samme danskhold og sidst havde vi begge samtidig været alvorligt angrebet af den spanske.

Cramers søster, Laura Alkjærsg, var lærerinde på Arbejderhøjskolen i Esbjerg. Cramer ville besøge hende på rejsen hjem og foreslog mig at følge med ud til skolen. Det blev en oplevelse jeg siden aldrig har glemt. Laura Alkjærsg var en strålende begavelse. Litteratur og historie var hendes hovedinteresser. Og som hun kunne fortælle! Alt hvad jeg havde hørt på Roskilde Højskole blegnede i sammenligning med Laura Alkjærsgs fortællekunst. Hos hende var viden og kunnen forenet i skøn harmoni, båret af et åndfuldt menneskes brændende ønske og vilje til at gøre andre delagtige i de rigdomme, hvormed hendes eget sind var fyldt. Hun var i sandhed en ordets kunstner og en stor lærer.

Laura Alkjærsg fortalte os om sine elever. Jeg fik lov at læse nogle af de stile, hun havde fået fra sit danskhold. Det var en helt anden verden end den, jeg havde lært at kende på Roskilde Højskole. Langt fra skønnere, men ligesom mere virkelighedsnær, mere i kontakt med det jeg selv havde oplevet under min kamp for at tjene til livets ophold og samtidig skaffe mig viden.

Gennem dette uforglemmelige besøg blev min interesse for Arbejderhøjskolen forstærket. Da jeg under krigens sidste afsnit var indkaldt til beredskabsstyrken, og en tid lå i Esbjerg, havde jeg været derude og kigget på de ny bygninger, men den personlige kontakt kom først i stand

gennem Laura Alkjær sig. Det blev ikke første gang hun greb afgørende ind i mit liv. Sommeren 1925 var jeg elev på Den internationale Højskole i Helsingør. Laura Alkjær sig var da blevet mrs. Hedebo og var lærerinde ved skolen. Hun holdt en række strålende forelæsninger om Jakob Knudsen med efterfølgende samtaler. Efter en forelæsning om „Den gamle præst“ førte hun mig sammen med Selma, som senere blev min hustru, min trofaste ven og livsledsager.

Jeg havde haft Arbejderhøjskolen i tankerne allerede da jeg besluttede at tage på højskole, men far rådede mig til at vælge Roskilde Højskole, hvilket jeg heller aldrig har fortrudt. Politiske og sociale problemer optog mig meget stærkt den vinter, og havde jeg valgt Esbjerg i stedet for Roskilde ved man aldrig hvordan min livsbane var blevet. Måske var jeg gået ind i politik. Eller i fagbevægelsen . . .

Da jeg kom tilbage til Roskilde Højskole efter juleferien skrev jeg en artikel til elevbladet om Cramers og mit besøg på Arbejderhøjskolen i Esbjerg. Adskillige af eleverne blev forargede. Thomas Bredsdorff derimod blev i høj grad interesseret, og han tog problemet *arbejderne og højskolen* op til drøftelse med eleverne. Thomas Bredsdorff var aldrig bange for nye tanker. Han levede op til den skønne sang Jakob Knudsen skrev til Roskilde Højskoles indvielse: „Se ud, stryg duggen af sjælens rude . . .“

PÅ LANDBRUGSSKOLE

31. august.

Roskilde Højskoles vinterkursus sluttede sidst i marts. Atter gjaldt det for mig at tjene nogle penge til livets ophold. Og til bøger. Jeg havde læst meget på skolen, og jeg havde fået et stærkt behov for også at *eje* de bøger der tiltalte mig og gav mit sind næring. Min interesse for Blicher var blevet vakt hjemme. Holberg havde jeg stiftet bekendtskab med da jeg tjente hos plantør Nielsen i Hoverdal. Thomas Bredsdorffs storartede og grundige gennemgang af Holberg havde øget og stadfæstet denne interesse. Den har siden holdt sig livet igennem. Kunne jeg blot komme til at eje de bøger, så jeg kunne gå til dem atter og atter . . . Men der skulle penge til.

I april måned fik jeg arbejde hos mejeriejer Tholstrup på hans gårde

i Himmelev, Mastergård og Ibsgård. Mit arbejde bestod i at fjerne pig-trådsspærringer og jævne skyttegrave. Det var den såkaldte Køgestilling, befæstningsanlægget fra Køgebugt til Roskilde fjord, som nu skulle ryddes. Det var hårdt arbejde, men jeg tjente en ret god dagløn derved. Fra 1. maj 1919 fik jeg arbejde som gartnermedhjælper i Rønøs gartneri og planteskole ved Kamstrupstien syd for Roskilde. Her var jeg i seks uger. Rønøs første mand i gartneriet var en nybagt havebrugskonsulent, H. Mosegaard. Han var ivrig vegetar og desuden en vågen og interesseret mand. Efter hans forbillede holdt jeg mig den sommer på vegetarisk kost. Jeg ville prøve, om man på vegetarisk kost kunne præstere samme arbejde som på almindelig kost. Det kunne man. Men med det hårde arbejde jeg havde, skulle jeg konsumere større kvanta føde, selv om jeg fik et godt kosttilskud af ost, mælk og æg.

Det var yderst lærerigt for mig at arbejde sammen med konsulent Mosegaard. Han lærte mig meget nyttigt om plantning og jordbehandling i et gartneri samt meget om planternes liv. Ved siden af drøftede vi mange forskellige problemer. Gjaldt det samfundsproblemer var det mig som kunne lære ham noget.

Jeg holdt op med arbejdet i planteskolen for at tage hjem til Vestjylland for at hjælpe dels min søster og svoger i Sønderkjær, dels mine forældre i Fejsøhus. Jeg cyklede hele vejen hjem. Sov om natten i høstakke og holdt mig selv med kost. De indtjente penge skulle spares. Den store landevej over Sjælland fra Roskilde til Korsør var på dette tidspunkt endnu en almindelig gammeldags grusvej. Ligeledes vejen over Fyn. Jeg cyklede vejen ad Askov for at hilse på mine søstre Sigrid og Valborg, som begge var elever der den sommer.

Opholdet på Roskilde Højskole, og oplevelsen at at jeg ikke var ringere end andre unge, havde givet mig smag på og lyst til fortsatte studier. Men hvor? Og hvordan? Hvad skulle jeg tage fat på? Det var mig desværre umuligt at lægge bestemte planer for min fremtid. Midler havde jeg ingen af. Jeg var nødt til ved hårdt legemligt arbejde at tjene til livets ophold. Alene en vinters højskoleophold havde slugt den smule jeg havde kunnet spare op. Den lange militærtjeneste havde også været mig en streg i regningen. Jeg anede ej heller om der kunne have været en udvej. Lånevejen skænkede jeg ikke en tanke. Vi var hjemmefra strengt opdraget: aldrig skylde nogen noget. Og hvem ville vel have lånt en lud-

fattig ung mand penge blot på hans glatte ansigt! Læsevejen, som jeg havde fået sådan lyst til, måtte afskrives. Der var lukket.

Desuden havde jeg endnu en længsel i mit sind: længselen efter et hjem der var mit eget. Jeg var femogtyve år, havde flakket meget rundt og slidt med hårdt arbejde siden jeg var barn. Det bliver man ikke velhaver af, men jeg øjnede ikke andet end slid fremover, og så syntes jeg at det snart var på tide at slide for mit eget. På dette tidspunkt så jeg ingen anden vej til et eget hjem end at jeg blev hedehusmand som far, at jeg fik et stykke hede med mose til eller muligvis en forgældet gård som måske kunne købes uden penge, blot man var villig til at tage gældsbyrden på sig. Men jeg vidste også, at hvis jeg skulle gå den vej måtte jeg se at få nogle teoretiske landbrugskundskaber. Slid var ikke nok. Det skulle til, men derudover krævedes viden. Jeg besluttede derfor at tage på landbrugsskole den kommende vinter. Det var lidt sent på året før jeg fik taget beslutningen. Jeg sendte forespørgsel til flere skoler, men alt var optaget. Det endte med at jeg indmeldte mig på Høng landbrugsskole, hvortil jeg rejste den 3. november 1919. Jeg søgte om understøttelse og fik en mindre sum bevilget.

Høng landbrugsskole var overfyldt med elever. Såvidt jeg husker var vi ca. 140. Vi var pakket sammen på værelserne, som gennemgående var både mindre og ringere end på Roskilde Højskole. Her på Høng var dog kakkelovn på en del værelser, så vi kunne købe tørv og selv sørge for opvarmning.

Jeg lærte meget af reelle kundskaber den vinter. Undervisningen var rent landbrugsfaglig. Der var ingen åndsfag på skoleplanen, men vi brugte højskolesangbogen når der blev sunget, hvilket var tilfældet om morgenen og ved begyndelsen af nogle af timerne. Vi havde mange udmærkede lærebøger, havde lektier for og blev „hørt“. Det meste af den teoretiske undervisning var udmærket. Blandt lærerne var der en aldeles fremragende pædagog, den gamle landbrugslærer Nyboe. Hans hovedfag var kemi; det havde en meget stor plads på timeplanen. Det fag kom jeg til at holde meget af, dels fordi læreren var sin opgave voksen, dels fordi det gav en god indsigt i grundlaget for både den levende og den livløse natur og for hele tilværelsen.

For at spare penge bocde jeg på skolen over julen og brugte juleferien til læsning og skrivning. Jeg havde meget let ved at følge med i

undervisningen, og jeg opdagede påny at jeg, med hensyn til at arbejde med stoffet og løse de stillede opgaver, lå blandt de fremmeste af elevflokken. Atter følte jeg at kunne ranke ryggen. Og kundskabsmæssigt havde jeg stort udbytte af vinteren. Lærer Nyboe og et par andre af lærerne, landbrugs kandidater som havde nogle timers undervisning på skolen, opfordrede mig meget stærkt til at søge optagelse på Landbohøjskolen for at få en videnskabelig landbrugsuddannelse. De mente at jeg let for sommeren kunne få arbejde på egnen, og de tilbød gennem sommermånederne at hjælpe mig med den fornødne yderligere forberedelse. Egentlig havde jeg stor lyst til en sådan videnskabelig uddannelse. Alligevel afslog jeg deres tilbud.

Hen imod slutningen af vinteren var jeg blevet klar over, at jeg ville og måtte søge en videre uddannelse, men det skulle ikke være ved Landbohøjskolen. Det ville føre mig ud i konsulentvirksomhed i landboforeningerne eller muligvis som lærer ved en landbrugsskole. Hvad jeg havde oplevet på Høng landbrugsskole den vinter, der snart var til ende, tilskyndede mig ikke til at gå den vej.

Ud over det rent landbrugsfaglige havde jeg læst meget den vinter, spekuleret meget og tænkt meget over de problemer, jeg var blevet stillet overfor. Mine omgivelser, kammeraterne, ånden på skolen, alle de indtryk, jeg havde modtaget, havde virket umådelig stærkt på mit sind. Min længsel efter et eget hjem var blevet trængt i baggrunden. Trangen til videre uddannelse var blevet stærkere. Jeg var blevet klar over, at jeg måtte vide mere, kunne mere. At jeg måtte søge at vinde en dybere indsigt i menneskelivets og samfundslivets problemer, og at jeg siden måtte stille denne viden og denne indsigt i tjeneste hos de kræfter, der tog kampen op imod den ånd og den indstilling, jeg havde mødt på skolen. Aldrig, hverken før eller senere, har jeg mødt en så kras og klasseegoistisk ånd og indstilling. Det var jo i efterkrigstidens gullaschtid. Der var penge at tjene blot man forstod hvordan. Og det fik vi at vide på skolen.

Skolen havde for kort tid siden skiftet ejer. Dens tidligere ejer havde en stor gård i skolens umiddelbare nærhed. Den ny forstander var et rart menneske, men han var ingen stor personlighed og ej heller fremragende som lærer. Overfor den tidligere forstander var han alt for svag til at kunne give skolen et selvstændigt præg. Det var den forhenværende forstanders ånd og forretningsmoral som prægede skolen. Han

havde selv en del timer på skolen. Desuden rejste han meget rundt i landet og var stærkt benyttet i landboforeningerne som foredragsholder. Samtidig var han udpræget venstrepolitiker, hvilket stærkt skinnede igennem i hans undervisning. Han var overmåde national, flensborgmand om en hals, og benyttede enhver lejlighed til overfor eleverne at rase over landets regering, som søgte at hindre at vi fik en anden grænse end den, indenfor hvilken flertallet af befolkningen ønskede tilslutning til Danmark. Han var en meget veltalende mand, altid fyr og flamme. Eleverne fulgte ham i næsegrus beundring. Sandsynligvis var jeg den eneste som følte en voldsom og stadig stigende uvilje mod denne mands forkyndelse, der stod så skrigende i modsætning til alt hvad jeg var opdraget til i mit hjem og til hvad jeg havde lært og indsuget på Roskilde Højskole vinteren før.

Den tidligere forstander underviste os bl. a. i, hvordan man bedst kunne få landbruget til at give et stort overskud. Gang på gang forklarede han for os, hvordan man ikke skulle tage det så nøje med redeligheden i handel og vandel. Havde man f. eks. et parti dårligt frø, eller frø fra året før, som ingen eller ringe spireevne havde, så skulle man bare blande det med frø af nyere avl. Havde man dårlige dyr eller ukurante varer gjaldt det kun om hurtigt at få det solgt til højest mulige pris. Man skulle lære at forstå, hvordan man kom til penge. Om køberen eller forbrugeren blev snydt, det var den enkelte landbruger uvedkommende. Det var denne ånd og forretningsmoral som, vel mest i kraft af veltalendehed, dominerede på skolen. Jeg forstod på mange småtræk, at lærer Nyboe og andre af lærerne følte sig frastødt af denne moral, men de bøjede sig for den, havde vel hverken mod eller kraft til at tage kampen op imod den. Det ville måske have kostet dem deres stillinger.

Der gaves ingen mulighed for nogen elev på skolen til at give sin mening tilkende. At drøfte problemerne, som vi havde gjort det på Roskilde Højskole i timerne hos Thomas Bredsdorff og hos Erik Appel, kunne der ikke være tale om. Det hele kvalmede mig efterhånden sådan at jeg følte jeg måtte søge andre veje, måtte søge noget der kunne danne modvægt mod den ånd og indstilling jeg havde mødt på skolen.

Det skal her bemærkes, at den tidligere forstander dog var blandt dem som havde overensstemmelse mellem liv og lære. Nogen tid efter satte han ild på sin gård for at brænde den af og få de store forsikringer, han

havde tegnet. Det blev imidlertid opdaget at han selv havde påsat branden. Han fik sin straf og var derefter en død mand i dansk politik og skolevirksomhed. Jeg har senere truffet elevkammerater fra denne vinter og de udbrød altid: „Hvem skulle have troet det! Han der var så stor en taler, han der talte så smukt om at få Flensborg hjem, han som sådan kunne begejstre os til gerningen som landmænd! At han kunne, for at lave nogen penge, stikke ild på sin egen gård!“ Jeg måtte hver gang svare det samme: Var det ikke det han søgte at lære os allesammen, da han gang på gang gav os fiduser om, hvordan man skulle snyde og be-
drage, når man ønskede at gøre en god forretning.

Over de høje fjelde

I NORGE

1. september.

Jeg trængte til at få luft under vingerne efter denne vinters oplevelse. I mange år havde jeg længtes efter at komme ud og se lidt af andre lande. Under krigen kunne man ingen steder rejse hen. Nu var der blevet lettet lidt på restriktionerne for rejsetilladelse. Jeg søgte en plads ved landbrug i Norge, og fik den. Det var ovre på Jæren, lidt syd for Stavanger. I begyndelsen af maj 1920 rejste jeg hjemmefra Fejsøhus over Frederikshavn-Kristiansand til Stavanger. Det var min første rejse ud over Danmarks grænser, og jeg var meget spændt på, hvad jeg ville få at se „over de høje fjelde“.

Jeg husker at mor gav mig et guldtkronestykke med. Denne mønt skulle jeg passe særlig godt på og kun bruge den, hvis jeg kom i vanskeligheder. Mønten blev desværre borte for mig i Norge. Om jeg har tabt den ved et uheld eller den blev stjålet fra mig, aner jeg ikke. Jeg var forfærdelig ked af at have mistet den. Den var en kærlighedsgave fra mor og den eneste guldmønt jeg nogensinde har ejet.

På strækningen fra Frederikshavn til Kristiansand var jeg søsyg. Det gik først over da vi nærmede os den norske kyst og kom ind i smult vande. Jeg var kommet til at rejse sammen med en sønderjysk malersvend, som ville søge arbejde i Vestnorge. Da vi kom til Kristiansand, nogle timer forsinkede, var kystrutebåden til Stavanger-Bergen, som vi skulle have haft forbindelse med, afgået. Det ville vare en to-tre dage før der atter var bådforbindelse over til Stavanger. Der var kun forbindelse ad søvejen. Vi opsøgte det billigst mulige hotel, hvor vi fik logi for natten. Der var ikke særlig propert, men vi måtte begge spare.

Da vi dagen efter gik nede ved havnen kom der en stor norsk lastbåd ind. Den kom fra Hamborg, skulle anløbe Kristiansand for at laste

og losse lidt gods og i løbet af nogle timer fortsætte til Stavanger. Vi greb chancen og forhørte os, om vi kunne komme med. Jo det var der intet i vejen for. Båden havde plads til nogle få passagerer. Glade blev vi og kom hurtigt om bord. Kosten var inkluderet i billetprisen, og jeg husker at vi fik en herlig middag om aftenen. Det smagte, efter at jeg siden afrejsen hjemmefra havde levet på tørkost. Dagen efter kom vi til Stavanger. Jeg tog det første tog ud til Time på Jæren. Derfra gik jeg til fods og bar mine ejendele den lange vej ud til gårdbruker Asbjørn Skeie.

Gården lå ude ved havet med marker lige ned til den stenede kyst. Det vældige hav lå frit og åbent for øjet. En femten-tyve kilometer inde mod øst hævede fjeldene sig. Landet mellem fjeldene og havet, Jæren, er et let bakket moræneland af samme karakter både i undergrund og overflade som de vestjyske bakkeøer. Et land med store linjer, havet, morænelandet og fjeldene mod øst, det var et land der tiltalte mig, selv om klimaet var endnu mere barsk end hjemme i Vestjylland. På gården skulle jeg hjælpe til med alt forefaldende arbejde. Det var en ret stor gård, særlig indrettet på kreaturdrift, malkekvæg. Bygningerne var rummelige og velindrettede. Elektricitet var indlagt overalt og efter den tids forhold var gården vel udstyret med tekniske hjælpemidler. Til arbejdet i marken havde man dog endnu kun gammeldags redskaber.

Gårdens ejer, Asbjørn Skeie, var ungarl, en hidsig og lidt voldsom natur, men et udmærket og retskaffent menneske. Jeg kom lige fra landbrugsskolen, fyldt med en mængde viden om landbrugsforsøg, plante- og kvægavl. Asbjørn Skeie ville gerne lære af mig. Selv havde han været både på højskole og landbrugsskole i Norge og han ønskede at være en foregangsmand blandt egnens bønder. Hans mor styrede huset for ham. Desuden var der en yngre bror som medhjælper. Endvidere en „budeia“, en kvindelig fodermester. I almindelighed anså norske mænd det for en uværdig syssel at arbejde med kvæget i kostalden. Det var noget som fra gammel tid havde været betragtet som kvindearbejde, hvortil en mand ikke kunne nedværdige sig. Budeian kunne dog ikke alene klare arbejdet med de mange kreaturer. Som dansker havde jeg ingen fordomme med hensyn til arbejde med kvæg. Jeg kom derfor til at overtage en del af malkningen såvel som rengøring af staldene. For-

uden budeian holdtes der en ung stuepige og lejlighedsvis beskæftigedes et par daglejere på gården.

Jeg rejste til Norge i den tro at sproget ikke ville volde nogen vanskeligheder. Den vestnorske dialekt — det er jo væsentligst den som ligger til grund for nynorsk — havde jeg dog svært ved at forstå. Den vestnorske bondebefolkning var i national henseende temmelig fanatisk. Den var oplært til at hade det danske sprog. Det norske rigsmål blev betragtet som dansk, og det måtte man ikke benytte. Der var således ikke tale om at man på nogen måde søgte at tilpasse sit sprog så en dansker lettere kunne forstå det. Samtidig nærrede de samme bønder en temmelig ukritisk beundring for Danmark! Og de havde de mærkeligste forestillinger om, hvor vidt vi havde bragt det i Danmark. Mange gik med drømme om engang at få lejlighed til at besøge den store, skønne og syndefulde by København, en by der i deres forestilling nogenlunde svarede til de forestillinger mange danske har om Paris.

I løbet af en måneds tid havde jeg dog vænnet mig til den vestnorske dialekt. Efterhånden kom jeg til at tale den nogenlunde godt, ganske vist med accent, men da jeg senere på sommeren kom til andre egne af Norge, troede de ikke jeg var dansker men sørlænding. Det var mig en god hjælp at der på gården var ikke så lidt litteratur, både på rigsnorsk og nynorsk, som jeg fik lov til at låne. Nynorsk på tryk kunne jeg ret hurtigt lære at læse. Blandt andre gode bøger læste jeg Arne Garborgs værker på nynorsk. Jeg fik ligeledes lejlighed til at læse Roald Amundsens spændende skildringer af Nordvestpassagen. Gårdbruker Skeie holdt aviser på begge sprog. Hjemme fra havde jeg medbragt Henry Georges bøger „Fremskridt og fattigdom“ samt „Frihandel og beskyttelse“. Et par bøger der gjorde et stærkt indtryk på mig.

Jeg var meget optaget af alt det ny jeg mødte. Ganske særlig nordmændene som mennesker. Og så landets storslåede natur. Hvad arbejde og landbrugsvirksomhed angik var der ikke for en dansker noget at lære, ud over den værdi der ligger i at have kendskab til andre landbrugsformer, så man har noget at sammenligne med. Men jeg var heller ikke kommet til Norge for at lære landbrug. Jeg var kommet for at få mit sind i ro efter en for mig yderst ubehagelig vinter, for at se mig om og opleve noget nyt. Jeg kom svært godt ud af det med folkene på Skeie. At de også må have sat pris på mig fik jeg et håndgribeligt

vidnesbyrd om ved at Asbjørn Skeie gav mig hunderede kroner mere i løn, end vi oprindeligt havde aftalt. Også det var en ny erfaring.

Jeg blev på Jæren i fire måneder, til 1. september. I begyndelsen af august havde jeg otte dages ferie. Jeg lånte min husbonds cykel og skiftevis pr. båd, pr. cykel og pr. bane foretog jeg en rejse fra Jæren over Ryfylkefjordene, Røldal, Haukeli, Skien, Oslo, Bergen tilbage til Stavanger. Navnlig turen på cykel fra Ryfylkefjordene over højfjeldet ved Haukeli og ned til Skien var for mig en mægtig oplevelse. Jeg forstod siden på nordmændene, at det just ikke var cykel man benyttede, når man skulle til fjelds! Det var også et halsbrækkende foretagende at færdes på cykel over højfjeldet. Lange strækninger opad måtte jeg bære cyklen. Det var strengt, men op kom jeg. Nedad til Skien gik det lettere, men det var temmelig farligt hvis bremserne ikke holdt.

Den 1. september forlod jeg Skeie. Jeg ville over til Østlandet og søge arbejde der de sidste to måneder indtil 1. november. Jeg var kommet ud for at se mig om, og selv om Vestlandet havde bjergtaget mig, så ville jeg dog også se, hvordan der så ud på Østlandet. Jeg havde desuden hørt, at man vistnok kunne tjene en noget højere løn ved høstarbejde på Østlandet. Til november havde jeg indmeldt mig til Askov Højskoles vinterkursus. Hvis jeg kunne tjene lidt mere ved endnu hårdere arbejde, så fik jeg nok brug for penge.

Min rejse fra Jæren gik over Stavanger til Bergen, derfra med båd ind gennem Sognefjord til Lærdal. Turen ind gennem Sognefjord var overvældende, en oplevelse jeg siden aldrig glemte. Strækningen fra Lærdal op over Filefjeld og ned til Fagernes var ligeledes storslået. Jeg var grebet af den store natur. Først efter at have set noget af Vestlandets vælde syntes jeg, at jeg begyndte at kunne skimte noget af Norges særpræg, ane noget af det der gemte sig i de mennesker, som levede i de dybe dale, elskede deres fattige land og længtes ud „over de høje fjelde.“

Jeg kom til at gøre turen over Filefjeld i bil sammen med et par handelsmænd, som fra Lærdal skulle køre den vej, og jeg slap med en forholdsvis rimelig betaling. De gjorde ophold undervejs så jeg bl. a. fik lejlighed til at se Borgund stavkirke, en kirkebygning der virker mærkelig gribende hedensk på en, og fortæller om en brydningstid og om en

kultur, der føles uendelig fjern. I Fagernes overnattede jeg på et lille hotel. Næste dag tog jeg toget til Mjøsa. Her gik jeg ind på arbejdsanvisningskontoret og spurgte om arbejde, lige meget hvad det var. De anviste mig straks arbejde på en stor gård, hvis navn jeg desværre har glemt. Den lå på østsiden af Mjøsa, nær Ringsaker station. Over Hamar og Ringsaker nåede jeg ud til gården samme aften. Her blev jeg til slutningen af oktober.

Efter norske forhold var det en herregård. Der var et stort tilliggende af dyrket jord, tung lerjord som gav gode afgrøder. Til gården hørte endvidere vældige skovarealer. Ejeren havde formodentlig sine største indtægter fra skovbruget. Jeg hjalp ved høstarbejde, som her ikke på langt nær var tilendebragt. Vi høstede masser af havre. Der blev brugt dels slåmaskine med aflægger, dels selvbinder. Havrenegene blev spiddet på pæle. Sådan sat op kan negene tåle at stå ude meget længe og blive virkelig gennemvejrede. Strå og kerne kan være af fin kvalitet, selv om høsten eventuelt ikke køres i lade før på vinterfrosten. Da havrehøsten var forbi, tog vi gårdens store kartoffelavl op. Den blev anbragt i store jordkældre. Omkring midten af oktober nedplukkede jeg frugten i gårdens store frugthave.

Naturen her var vidt forskellig fra den vestnorske. På Jæren i Vestnorge blæste der næsten altid en hård vestenvind. Her på Østlandet, mellem de store skove, var der gennem september og oktober næsten altid stille vejr, ofte med en herlig mild efterårssol. Ud over Mjøsa mod de fjerne åse lå der en blå dis. Det duftede fra de vældige skove. Det var skønne dage.

Jeg måtte arbejde meget hårdt, men det var jeg forberedt på, og jeg fik jeg god løn for mit arbejde. Som nettooverskud fra mit ophold i Norge havde jeg nær ved syv hundrede kroner, foruden at jeg havde haft mit ophold og betalt mine rejseudgifter. Det var efter den tids forhold en stor sum penge. Men det halve års ophold i Norge kunne ikke vurderes blot i penge, selv om de var gode at have i lommen. Jeg havde set meget, lært meget af omgang med andre mennesker, og den storslåede natur havde virket stærkt ind på mit sind. Jeg følte opholdet i Norge som en rig og befriende oplevelse efter alt det trykkende og plagsomme jeg havde oplevet vinteren før. Da jeg i slutningen af oktober rejste hjem følte jeg mig rensset og forfrisket og med lyst til at tage fat på studierne i Askov.

Den sommer brevvekslede jeg med min fætter Vagn Mortensen, som læste til læge i København. Jeg spurgte ham om der var muligheder for videre studier. Han sendte mig en håndbog med oplysning om de forskellige kursus ved universitetet, men den havde jeg hverken glæde eller gavn af. Jeg skulle være student først. Det ville tage tre år, og jeg ejede kun syv hundrede kroner. Så måtte jeg lade drømmen fare. Der var lukket.

PÅ ASKOV HØJSKOLE

2. september.

Vinteren 1920-21 tilbragte jeg på Askov Højskole. Hvordan min fremtid skulle forme sig stod mig endnu uklart. Universitetsvejen havde jeg fundet lukket. Nu kom jeg til Askov alene med det formål at lære så meget som muligt, at uddanne mig. Jeg ville prøve, om jeg kunne skaffe mig så meget som muligt af den viden og den uddannelse, som den privilegerede ungdom i samfundet skaffede sig på gymnasier og ved universitetet. Hvordan det skulle ske, og hvor meget jeg kunne nå, det havde jeg ingen anelse om.

Askov Højskole var overfyldt af elever. Jeg var blevet lidt sent indmeldt og var tilmed første års elev. Af den grund kunne jeg ikke få eneværelse, hvilket jeg af hensyn til mine studier havde ønsket og håbet. Jeg kom til at bo på et værelse, som skolen havde lejet i et ældre beboelseshus ude i byen. Her boede vi fire elever sammen i et ret stort loftsværelse. Der var heldigvis kakkelovn, og vi købte tørv og sørgede selv for opvarmning. Der var nogenlunde arbejdsro skønt vi boede fire sammen. Også de andre tre var interesserede i at arbejde med skoleopgaverne. Vi var allesammen på forskellige hold og havde egentlig ikke meget tilfælles, men vi respekterede hverandres arbejdsro.

Jeg kastede mig ud i skolearbejdet med en voldsom appetit og med al den energi jeg kunne præstere. Jeg havde den glæde at komme på skolens bedste danskhold og at få cand. mag. Hans Lund som dansk lærer. På dette hold kom jeg sammen med senere finansminister Thorkil Kristensen og med gårdejer Georg Mikkelsen fra Sinding ved Silkeborg; med begge har jeg siden opretholdt venskabet. Hans Lund var en ypperlig lærer.

Han forstod at vække vor interesse for sprogets behandling, navnlig var han god til at give os interessante stileopgaver. Noget af det bedste i hans undervisning var hans gennemgang af stilenes sprog, samt af de enkeltes behandling af stilenes emne. Jeg gjorde meget ud af stilskrivningen. Det glædede mig at mærke, hvordan jeg begyndte at kunne forme sproget som jeg ville det. Ofte fik jeg kritik for mine stile. Den var berettiget. Men jeg fik af og til også lidt ros, og det virkede unægtelig opmuntrende.

Denne første vinter på Askov havde jeg også Hans Lund til lærer i historie på et mindre hold. Vi gennemgik Oltidens historie. Denne historieundervisning optog mig meget. Aldrig havde jeg fået en bedre undervisning. Hans Lund var fremragende som historielærer, inspirerende, igangsættende. Og han formåede i sjælden grad at få os til at tænke over spørgsmålene. Hans historiske paralleller syntes jeg altid var meget givende og tankevækkende. Ved gennemgangen af Oltidens historie drog Hans Lund altid paralleller med tildragelser og problemer i den nyere tids historie, Danmarks historie og verdenshistorien.

Af andre fag dyrkede jeg sprog, tysk og engelsk. Engelsk kom der ikke meget ud af. Til lærer i dette fag havde jeg magister Jens Rosenkjær. Han var morsom og inciterende og man glædede sig altid til hans timer. De var fornøjelige, men de drejede sig mest om alt andet end det fag, der skulle undervises i. De fleste af eleverne havde hverken energi eller interesse nok til virkelig at gøre noget ved undervisningen i engelsk sprog, og Rosenkjær indrettede undervisningen derefter.

Ganske anderledes var undervisningen i tysk. Til lærer i tysk havde jeg cand. theol. Fr. Schröder, en søn af Ludvig Schröder. Han var ikke fremragende som lærer, når det drejede sig om at holde foredrag i kirkehistorie, hvilket var hans hovedfag ved skolen. Men hvor var han dygtig som lærer i tysk. Jeg fandt ham i hvert fald fortræffelig. Det var hans mening at vi skulle lære noget ved undervisningen. Han gav os en systematisk undervisning, omfattende såvel indøvelse i grammatikken som skriftlige og mundtlige øvelser i sproget, og han stillede store krav til eleverne om hjemmearbejde. Af den grund flygtede mange af eleverne fra holdet. Tilbage blev kun en halv snes stykker, men vi lærte til gengæld meget. En stor støtte for mig var det, at jeg tidligere havde haft nogle timers privat undervisning i tysk hos den meget dygtige sprogmand, pastor Carøe hjemme i Thorsted.

Regning og matematik dyrkede jeg også ivrigt. Her havde jeg J. Th. Arnfred som lærer. Hans undervisning satte jeg meget højt. Den var systematisk, og hans fremstilling af vanskelige spørgsmål var overordentlig klar og instruktiv. Arnfred byggede i overvejende grad på professor la Cours historiske metode ved undervisningen i regning og matematik.

En stor del af undervisningen i Askov blev givet i form af foredrag for den samlede elevflokk. Disse foredrag stillede overordentlige krav til lærerne. Lærerne udførte også et fantastisk arbejde ved forberedelsen til disse „store foredrag“, som de vist hver især betragtede som toppræstationerne i deres undervisning. Foredragsrækkerne var yderst værdifulde. Jeg kan ikke sige at man bød os noget ligegyldigt. Magister Rosenkjærs foredrag handlede formelt om kemi, men i praksis talte han om alt muligt, som for tiden optog ham, også samfundsproblemer. Jeg var glad for hans foredrag. Han virkede inspirerende fordi han selv var så levende optaget af det han talte om.

Af størst betydning for mig blev dog Arnfreds gennemgang af vort fysiske verdensbillede. Her åbnede sig nye vældige perspektiver. Lige så optaget var jeg af Hans Lunds gennemgang af Tysklands nyere historie, med hovedvægt lagt på tiden fra midten af forrige århundrede op til og med den første verdenskrig. Denne foredragsrække, suppleret af en del samtaler, strakte sig over hele vinteren. Det blev en indgående behandling, ikke mindst af Bismarcks politik, og med udblik til den historiske udvikling i vort eget land og i andre lande. En så gedigen historieundervisning havde jeg aldrig før oplevet. Her var noget at lære. Denne undervisning gav mig en enestående hjælp til at forstå vor egen tid og dens tildragelser.

Når jeg ofte siden har ladet tankerne gå tilbage til Hans Lunds historieundervisning er det blevet mig klart, at når det drejer sig om at undervise i historie, da må man ikke sprede sig for at overkomme så meget som muligt. Det gælder tværtimod at trænge dybt ind i en begrænset del af historien med udblik til sammenhængen med den historiske udvikling iøvrigt. Fra denne dybe indsigt på et begrænset område gælder det at søge helheden og de store sammenhænge i historiens forløb. Det var den lære jeg drog af Hans Lunds undervisning i historie. Jeg var lige så stærkt optaget af hans foredragstimer i samfundsspørgsmål, herunder både samfundslære og socialpolitiske spørgsmål. I tilknytning til denne

foredragsrække tog Hans Lund mange samtaler med elevflokkene. Det var en fremragende undervisning, holdt på et meget højt niveau.

Ved siden af de her nævnte foredragsrækker husker jeg særlig C. P. O. Christiansens historiske foredrag og filogen, dr. phil. Marius Kristensens foredrag om dansk litteratur. Jacob Appel var forstander, men havde orlov fra skolen for at røgte hvervet som undervisningsminister, navnlig med hensyn til de sønderjyske spørgsmål. Hans hustru, fru Ingeborg Appel, var konstitueret forstander. Hun var en dygtig og myndig dame, men hendes stilling var vanskelig. Der savnedes en personlighed af Jacob Appels format som det samlende midtpunkt for den meget dygtige lærerstab.

Ved siden af den undervisning, jeg her har nævnt, var der de mange samtaler og diskussioner mellem eleverne og i mindre kammeratgrupper. Disse samtaler var af meget stor betydning for os. Det var i en sådan kammeratgruppe at Thorkil Kristensen, Georg Mikkelsen, senere redaktør Svend Thorsen og jeg fandt sammen.

En meget stor oplevelse for mig var endvidere de aftner, da Arnfred holdt åbent hus i hans hjem i Møllehuset. Ved disse aftner blev mange livsvigtige spørgsmål drøftet. Hvis man havde et vigtigt spørgsmål, man gerne ville have frem, kunne man, efter Arnfreds ønske, give ham et vink derom i forvejen. Arnfred tog så spørgsmålet op til indgående filosofisk og historisk belysning og ledede derefter samtalen derom. Arnfreds behandling af de forskellige spørgsmål gik en til både hjerte og forstand og åbnede nye verdener for en. Den dag i dag føler jeg en dyb taknemmelighed for disse aftner.

Da foråret kom var jeg udslidt, træt og medtaget af det overordentlig intensive skolearbejde i den forløbne vinter. Udbyttet af vinteren kunne jeg jo slet ikke gøre op. Nu trængte min hjerne til en tids hvile, siden ville jeg have mere at vide. Inden jeg i slutningen af april rejste hjem til Fejsøhus indmeldte jeg mig som andet års elev til Askov Højskoles kursus vinteren 1921-22.

I sommerhalvåret 1921 var jeg hjemme i Fejsøhus for at hjælpe far og mor med bedriften. Al min fritid brugte jeg til læsning og til at arbejde med det tyske sprog. Jeg erindrer så tydeligt hvilken stor og rig oplevelse det var, da jeg næsten pludselig opdagede, at nu kunne jeg uden større besvær læse tysk litteratur på originalsproget. Hvor var det en vidunderlig

oplevelse. Det følte som en vældig udvidelse af ens åndelige horisont. Der blev åbnet adgang til nye verdener af viden, poesi og befrugtende tanker.

Landbrugsbedriften i Fejsøhus blev stadig udvidet og forbedret. Vi høstede nu større afgrøder end det var muligt at rumme i den oprindelige ladebygning, og kreaturholdet voksede også så de oprindelige stalde efterhånden var blevet utilstrækkelige. Far lagde særlig vægt på at producere slagterisvin. Dels blev gårdens egen avl brugt til opfedning af svin, dels blev der indkøbt meget korn. På den måde kunne der blive en stor omsætning og indtjenes en del penge til bedriftens forbedring og udvidelse.

Den 3. november 1921 rejste jeg atter til Askov, denne gang for at begynde mit andet seks måneders kursus. Den foregående vinter havde der været nogen uro på skolen, en vis spænding mellem elevflokken og fru Ingeborg Appel. Eleverne overholdt ikke alle de moralbud, fru Appel opstillede. Efter mit skøn var disse moralbud også alt for vidtgående og detaljerede. Elevernes opførsel var stort set ordentlig. Ved en skole med over trehundrede elever vil der altid være nogle, der ikke er så lovlige som det kunne være ønskeligt.

Fru Ingeborg Appel og lærerrådet ønskede at undgå en gentagelse af „fimbulvinteren“ 1920-21. For at få bedre kontakt med elevflokken, en slags stødpude mellem skolens elever og dens ledelse, vel også et redskab som skolen ved visse lejligheder mente at kunne anvende, havde forstanderinden og lærerrådet besluttet at der skulle oprettes et elevråd. Det skete straks efter skolens start. Formanden skulle vælges blandt andet års elever. Lærerrådet fik det ordnet sådan at jeg blev valgt til dette hverv og beholdt det hele vinteren. Jeg var absolut ikke glad for dette arbejde. Jeg var kommet på skolen for at drive studier, ikke for at påtage mig hverv som kunne komme til at kræve både tid og arbejdskraft. Jeg må erkende, at jeg ikke gjorde meget ud af formandsskabet. Mange af eleverne syntes, at jeg gjorde for lidt ud af det, og deri havde de utvivlsomt ret. Men jeg var ikke indstillet på at bruge kræfter dertil. Måske var min indstilling forkert. Man lærer jo også meget ved at have tillidshverv. Men jeg var så afgjort indstillet på studier. Desuden var jeg klar over, at der vanskeligt kunne udrettes noget videre. Forstanderinden og lærerrådet ønskede i virkeligheden mig og elevrådet som et middel til

at rydde visse uheldige forhold ud af verden på en lempelig måde, så de selv havde mindst mulig ubehag deraf. Det var der ikke noget at sige til, blot man havde tid til dette lidet attråværdige hverv. Nogle gange i løbet af vinteren måtte jeg „tage affære“. Jeg var selv i høj grad interesseret i, at skolearbejdet kunne gå uforstyrret. Men som sagt: jeg var en meget middelmådig elevrådsformand.

Jeg fortsatte hovedsagelig med de samme fag, som jeg havde dyrket vinteren før. Jeg var på andet års bedste danskhold og havde dr. phil. Marius Kristensen som lærer. For mig var han mindre inciterende end Hans Lund, som jeg havde haft året før. Marius Kristensen var så udpræget filolog, og vi fik hyppigt lange udredninger om sprogudviklingen og om slægtskabsforholdet indenfor den europæisk-iranske sproggruppe. Ofte viste han med sammenligninger, hvordan det samme verbum bøje- des på sanskrit, græsk, latin, russisk og de nuværende vesteuropæiske sprog. Samfundsforhold og almindelige folkelige problemer interesserede nok Marius Kristensen, men han var ikke personligt optaget af dem på samme måde som Hans Lund. Hvad den rent sproglige behandling af stilene angik, gav Marius Kristensen ofte skarp kritik og en udmærket undervisning.

På andet års hold gennemgik vi hele Danmarkshistorien. Her var C. P. O. Christiansen vor lærer og vi benyttede Fabricius' Danmarks- historie som grundbog. Det var en ypperlig gennemgang af Danmarks- historien som gav megen ny viden og indsigt. Som historielærer forekom C. P. O. Christiansen mig dog ikke at stå på højde med Hans Lund. Hans Lund søgte altid at få os til at drage historiske paralleller og tvinge os til indgående at tænke over vigtige historiske tildragelser og spørgsmål. Ganske vist gjorde C. P. O. Christiansen det samme, men han *forkyndte* mere sit eget syn på hele den historiske udvikling. For at belyse dette syn på det historiske forløb trak C. P. O. Christiansen ofte lange udviklings- linjer op gennem historien, linjer som skulle vise den sammenhængende udvikling. Det hjalp ofte til at give overblik og klarhed. Men sammen- hængen i den historiske linje på tværs over grænser mellem lande og ver- densdele indenfor samme tidsrum, kom ikke meget frem i hans under- visning. Og selv om jeg på mange måder var glad for C. P. O.s under- visning, fik den ikke den grundlæggende betydning for mig, som Hans Lunds historieundervisning året før havde haft. Under mit ophold på

Askov som andet års elev havde jeg dog den glæde stadig at følge Hans Lunds „store foredrag“ om historie.

I elevgrupper og på holdene diskuterede vi ivrigt mange forskellige spørgsmål. På en folkehøjskole af Askovs størrelse lærer man jo aldrig alle kammeraterne at kende. Det bliver mindre grupper, som af en eller anden anledning finder sammen og danner grundlaget for et befrugtende kammeratskab. Samtaler og diskussioner i sådanne kammeratgrupper er af den allerstørste betydning for elevernes udvikling og for det udbytte, de har af skoleopholdet. Jeg betragter det som et stort gode at jeg begge vintre i Askov blev optaget i en god kammeratkreds, hvor der var rig lejlighed til fri meningsudveksling. Med flere af disse kammerater har jeg siden haft den lykke at bevare forbindelse og venskab gennem årene der kom.

Jeg læste meget den vinter, navnlig indenfor de fag jeg særlig arbejdede med. I matematik og geometri nåede jeg temmelig langt, efter lærernes udsagn i det store og hele hvad der krævedes til nysproglig studentereksamen. Undervisningen i tysk hos Fr. Schrøder fortsatte jeg, og opnåede ret stor sikkerhed i dette sprog. Engelsk derimod fik jeg ikke nogen nævneværdig hjælp til.

Da kursuset nærmede sig sin afslutning var jeg overtræt af læsning, diskussioner og studiearbejde. Jeg havde kørt under fuldt pres begge vintre. Egentlig var det min hensigt at søge til Askov endnu en vinter, men jeg havde en følelse af at jeg vist ikke ville have godt af endnu en vinter dér. Jeg havde fået så umådelig meget ud af de to vintre på Askov. Men jeg havde set eksempler på at elever, der kom tre vintre, let kunne blive ligesom lidt overspændte, lidt for stærkt prægede af skolen, så deres personlige selvstændighed mere eller mindre udviskedes. Jeg var ængstelig for at komme ud for det samme, hvis jeg fortsatte i Askov, hvad jeg ellers havde svært lyst til for studierne skyld.

I TYSKLAND

9. september.

Da Askov Højskoles vinterkursus sluttede sidst i april 1922 rejste jeg hjem til Fejsøhus og kastede mig ud i legemligt arbejde for at få lidt modvægt til den megen læsning under vinteren. Men jeg havde udlængsel.

Nu var der gået to år siden jeg var i Norge. Jeg ville ud og se mig lidt om i verden inden det blev for sent, og jeg tænkte på Tyskland. Jeg ventede at meget nyt og lærerigt ville gro frem i det nye Tyskland under Weimarforfatningen. Den danske statskonsulent i Berlin, A. P. Jacobsen, hjalp mig til en plads ved landbruget på et gods lidt syd for Elben, en lille mils vej fra industribyen Wittenberge ved banelinjen mellem Hamborg og Berlin. Såvidt jeg erindrer rejste jeg derned i slutningen af maj måned. Det var min første egentlige udenlandsrejse, for det at rejse til et af de nordiske broderlande er jo blot som at rejse til en anden provins indenfor det kulturområde, man er vokset op i.

Jeg havde fået den aftale at jeg skulle have kost og ophold på godset samt en vis pengeløn. Kost og ophold blev den egentlige løn. I sommerhalvåret 1922 gennemlevede Tyskland den allerværste inflation efter første verdenskrig. Pengene mistede næsten helt deres værdi. Godsets væsentligste arbejdskraft var daglejere på egen kost. I sammenligning med dem var jeg godt stillet. De penge de fik for deres arbejde var næsten intet værd. Der dyrkedes på godset bl. a. mange ærter til konserver. Til at plukke ærter havde vi over et halvt hundrede koner fra Wittenberge. De cyklede de godt fem kilometer morgen og aften. Arbejdslønnen var en mark pr. kg plukkede ærtebælge. Konerne kunne tjene ca. halvtreds mark om dagen, men da et fire pundes rugbrød kostede 30 mark, oksekød ca. 100 mark pr. halvkilo, æg 10 mark stykket, strakte fortjenesten ikke til stort mere end brødet. De var elendigt klædt og så yderst forkomne ud. Jeg havde forfærdelig ondt af dem og ønskede at vi kunne have givet dem et ordentlig måltid mad om dagen i stedet for de næsten værdiløse penge de fik.

Jeg havde nogle få penge med hjemmefra, og et par gange havde mor lagt en tier ind i et brev til mig. En eftermiddag fik jeg nogle timer fri og tog ind til Wittenberge for at gøre nogle indkøb. Jeg købte et sæt grovt arbejdstøj. Det var ikke nogen god kvalitet. Prisen var 800 mark. For et par sko gav jeg 600 mark, en tarvelig flonelskjorte kostede 200 mark. Desuden købte jeg et sæt tøj. Kvaliteten var ringe, prisen 3.500 mark. For en tynd overfrakke måtte jeg give 4.000 mark, en hat af ret god kvalitet kostede 700 mark. Jeg havde mistet min lommekniv og måtte have en ny. 30 mark ud af lommen. En simpel håndkuffert til at have mine sager i kostede mig 1.400 mark.

Jeg havde imidlertid været lidt for hurtig i vendingen. En måneds tid senere var markens kurs faldet yderligere og jeg kunne have fået endnu flere mark for mine gode danske kroner, men priserne var også steget uhyggeligt. Alt var forfærdelig dyrt. De mange daglejere, vi havde på godset, måtte leve af brød, kål og kartofler. Intet under at der under sådanne forhold blev stjålet og rapset, når lejlighed dertil gaves. Der skulle lås og slå for hver en dør og hver en lem.

Jeg var en slags arbejdsleder og skulle have opsyn med mangt og meget. Jeg måtte derfor op klokken fem hver morgen for at låse op og sørge for at alt var i orden, når daglejerne kom for at begynde dagens arbejde klokken seks. Arbejdstiden var 10 timer, fra 6 morgen til 6 aften. Klokken halv ni var der en halv times frokostpause, middagshvil fra tolv til et, og en halv times pause fra halv fire til fire. Efter arbejdstidens ophør skulle jeg atter sørge for at tingene blev bragt i orden og låse overalt hvor der kunne låses. Jeg gik hele tiden rundt med to tunge nøglebundter som sled store huller i mine bukselommer. Når alt udendørs var i orden skulle jeg, efter de notater jeg havde fra dagens arbejde, føre regnskab over det arbejde der var udført på akkord, såsom roearbejde, ærteplukning o. l. Det blev ofte sent før jeg blev færdig.

Tid til læsning og skrivning blev der ikke, og noget kulturliv var der ikke. Alt druknede i slid for dagens udkomme. Tyskland havde dog en rig sangskat, en rig litteratur og verdens herligste musik. Men i al den tid jeg var på godset hørte jeg ikke en sang blive sunget eller nynnet. Ikke en musikstump blev spillet, ingen bøger blev læst. Jeg var egentlig lidt skuffet. Nok var jeg rejst ud for at se mig om og lære nye forhold at kende, men jeg havde urimelig meget arbejde i forhold til det vederlag jeg fik i form af kost og ophold. Kosten fik jeg hos forvalteren. Den var tilberedt af godsets egne produkter og var ganske god. Vi levede flot i sammenligning med daglejerne. Men jeg havde bl. a. håbet på at få lejlighed til at gøre mig fortrolig med brugen af det tyske sprog i praksis. Det blev der ikke meget af på godset, undtagen når godsejeren kom der.

Jeg havde mest samkvem med arbejdsfolkene, og det var en broget samling fra alle egne af Tyskland samt en del polakker. Allesammen fra befolkningskredse, som havde været uden adgang til nævneværdig skoleuddannelse og uden forbindelse med højere tysk kulturliv. De talte alle dialekt, et frygteligt rodsammen som det i begyndelsen knob mig at for-

stå. Forvalteren, husbestyrerinden og hendes medhjælp var ikke anderledes. Sprogligt set var tiden dog ingenlunde helt spildt af den grund, resultatet var blot så ringe i sammenligning med hvad jeg havde ventet og håbet. Men jeg fik et indblik i tysk samfundsliv som var yderst lærerigt for mig, et praktisk kursus i samfundslære. På den ene side landarbejderen og småfolks elendige kår, på den anden side systemet med de store godser og junkervældet. Og så mangelen på folkeligt samliv som det jeg kendte hjemmefra.

Hvad selve landbruget angår var der egentlig ikke meget for en dansker at lære. Efter tidens forhold var godset udstyret med forholdsvis gode redskaber og maskiner, men ikke bedre eller mere end hvad der fandtes på en stor veldreven gård hjemme i Danmark. Landbruget på de preussiske og østtyske godser og store gårde stod på et relativt højt niveau, jævnbyrdigt med det bedste i dansk landbrug.

Ejeren, godsejer von Granzow, havde tre godser. Det største af dem lå oppe i Mecklenborg i nærheden af byen Schwerin. Godsejer von Granzow var en mand i sin bedste alder, et sted mellem fyrre og halvtreds. Han var officer, men havde haft tjeneste bag fronten ved hærens forsyningsvæsen. Han var en meget driftig jordbruger, belæst og interesseret og i det hele meget tiltalende. Folkene på hans godser respekterede ham og nærede venlige følelser overfor ham, velsagtens fordi de havde en følelse af at han altid søgte at være retfærdig og tage store menneskelige hensyn ved sine afgørelser.

Jeg erfarede allerede dengang at der hos tyskerne fandtes en vis beundring for skandinaver, en vis seen op til „det nordiske menneske“. Da jeg kom fra Norden blev jeg straks anset som stående meget højere end de tyske landarbejdere, og navnlig højt hævet over polakkerne, der blev betragtet som hørende til et lavere stående folk, ikke værdige at have deres eget land og styre og deres egne anliggender. Blandt de mange tyskere jeg traf, både fra de lavere samfundslag og fra de højere, betragtedes det som en stor fejltagelse, at man ved Versaillesfreden havde oprettet en selvstændig polsk stat.

Godsejer von Granzow besøgte godset en gang for hver ca. fjorten dage og opholdt sig der nogle dage hver gang. Han opsøgte mig straks og snakkede venligt og imødekommende med mig om alt muligt. Han var særlig ivrig for at få noget at vide om dansk landbrug og om forholdene

i Danmark. Jeg var taget til Tyskland for at lære noget, og jeg ville gerne bruge det tysk jeg havde lært hjemme. Jeg fortalte om Danmark, om landbrug og meget andet. Til gengæld fortalte godsejeren mig en masse om tysk landbrug og om tyske forhold både før og efter krigen. Naturligvis altsammen set ud fra et godsejerssynspunkt. Men jeg fik meget at vide.

Allerede dengang var „dolkestødslegenden“ ret udbredt i den tyske befolkning. Von Granzow var af den opfattelse, at Tyskland ved våbenstilstands- og fredsforhandlingerne var blevet ført bag lyset af amerikanere og englændere, at den tyske hær slet ikke var slået, at krigen egentlig var endt uafgjort og at Tyskland var kommet til at leve under ganske uantagelige og uholdbare betingelser. Her tænkte han navnlig på afståelserne til Polen, oprettelsen af den polske korridor, vestmagternes besættelse af Rhinlandet samt de store skadeserstatninger. Von Granzow var af den overbevisning, at i stedet for denne afslutning på krigen burde Tyskland have kæmpet videre i 1918, selv om det ville være endt med at de allierede havde marcheret lige til Berlin. Hvis den tyske hær virkelig var blevet slået, var der dog blevet en klar afgørelse i krigen. Hans slutning var altid: „Lieber ein Ende mit Schrecken als ein Schrecken ohne Ende.“ Vore mange samtaler førte til at von Granzow inviterede mig til at besøge ham nogle dage på hans gods ved Schwerin. Jeg skulle komme så snart vi var færdige med høstarbejdet på godset ved Elben.

I slutningen af august rejste jeg op til godset i Mecklenborg. Det blev en stor og mærkelig oplevelse for mig. Selv beboede von Granzow og hans familie et lille slot. Jeg ankom ved aftenstid og blev modtaget af godsejeren selv. Han førte mig ind i sit store bibliotek og bad en tjener servere øl og og smørrebrød for os. Vi sad og snakkede i flere timer. Han fortalte om sit gods, og desuden drøftede vi mange forskellige folkelige og samfundsmæssige problemer. Von Granzow var meget interesseret i at høre noget om de danske folkehøjskoler. Han havde læst noget om dem, og ud fra mine egne erfaringer kunne jeg jo fortælle ikke så lidt. Han betragtede Grundtvig som Danmarks og Nordens Fichte. Foruden Grundtvig kendte von Granzow meget til en anden berømt dansker, arvelighedsforskeren Wilhelm Johannsen, hvis videnskabelige arbejde godsejeren var overordentlig optaget af. Han ventede sig store resultater

for både kvægavl og planteavl på grundlag af Wilhelm Johannsens arvelighedsforskning.

I de dage jeg var von Granzows gæst boede jeg i et meget fornemt gæsteværelse på slottet, og sov i den herligste seng under duntæpper med silkebetræk. Aldrig havde jeg oplevet noget lignende. Jeg kunne ikke undgå at tænke på Jeppe i baronens seng! Tidligt om morgenen blev jeg vækket. Jeg skulle ud sammen med godsejeren for at se arbejdet komme i gang i den store virksomhed. Vi vandrede ud om morgenen allerede ved sekstiden. Høsten var endnu ikke afsluttet. Man kørte korn hjem fra markerne til de store lader. Det var et imponerende syn at se over halvtreds spand heste, store svære belgiske heste, nogle jyske heste plus nogle spand oldenborgere, rykke ud fra staldene om morgenen.

Godset var på flere tusinde tønder land, vældige arealer at komme over. Vi vandrede rundt formiddag og eftermiddag uden at overkomme mere end en meget lille del. Ved siden af det store og ret alsidige landbrug med kvægavl og kornavl hørte der til godset en ret stor kartoffelmelsfabrik, baseret for en meget stor del på godsets egne kartoffelleverancer. Til godset hørte endvidere store smede- og snedkerværksteder, kontorer med stort personale og meget mere som jeg slet ikke nåede at se. Indkøb af kunstgødning og hjælpestoffer skete direkte fra fabrik. På den måde opnåedes lige så gunstige købsbetingelser som de store andelsforetagender hjemme i Danmark. Jeg forfægtede ivrigt andelselskabernes sag og fortalte om den danske jordlov af 1919. De store godser burde udstykkes, mente jeg. Heroverfor hævdede von Granzow at det var en uholdbar tanke med oprettelse af de mange mindre brug, som aldrig ville kunne udnytte den moderne teknik og stordriftens produktionsmæssige fordele. I det lange løb ville det kun give ringere levevilkår for alle. „Ja, ja, unge mand,“ sluttede von Granzow, „De bliver nok klogere, når De bliver lidt ældre og ser lidt mere på realiteterne.“

Under besøget spiste jeg hovedmåltiderne sammen med godsejeren og hans familie. Vi fik ganske jævn og god bondekost. Han forklarede mig at tiderne ikke var sådanne at man på nogen måde havde lov at flotte sig. Han havde i og for sig godt råd til et rigeligere forbrug, forklarede han. Men så længe hovedparten af det tyske folk måtte lide svære afsavn, som tilfældet var endnu i 1922, anså han det for ganske uforsvarligt hvis nogen, selv om de havde råd dertil, tillod sig et større

forbrug end nødvendigt for at leve et sundt liv. Det var forøvrigt et karakteristisk og meget tiltalende træk hos von Granzow, at han følte ansvar overfor og solidaritet med ikke blot de folk der var knyttet til hans godser, men med samfundet iøvrigt. Arbejderbefolkningen i de store byer havde han dog ikke meget tilovers for.

Von Granzow havde to store drenge i 13-15 årsalderen. En dag efter middagsbordet kom han til at tale om dem, og han nævnte at de nu kom ind i den alder da de seksuelle problemer ville rejse sig for dem. Her fremførte han det synspunkt at det var rimeligt og naturligt, ja helt rigtigt, om de store drenge, når kønsdriften hos dem meldte sig, tog nogle af tjenestepigerne eller andre af godsets unge piger for at tilfredsstille deres drift. Naturligvis skulle de unge mænd ikke gifte sig med disse piger. Til sin tid skulle de giftes med unge piger af deres egen stand. Men for drengenes udvikling til frie og selvstændige mænd, mænd som kunne herske over andre og lede andre, udvikle den tilstrækkelige sikkerhed og frimodighed, var det af stor betydning at de ikke blev hæmmet men fik en rimelig tilfredsstillelse af deres behov, også af de seksuelle behov.

Jeg blev temmelig chokeret over disse anskuelser, som jeg aldrig før havde hørt fremsat. Nok havde jeg mødt ret frie synspunkter når det gjaldt det seksuelle spørgsmål. Men von Granzow forekom mig dog så ganske brutalt at tilsidesætte ethvert hensyn til andre mennesker, navnlig hensynet til de unge piger og til de børn, som måtte kunne blive følgen af en sådan rent kynisk udnyttelse af de unge piger. Det var jo rendyrket herrefolksmoral. Senere har jeg ofte mødt ganske tilsvarende synspunkter prædikeret af moderne „psykologer“, og det har passet svært godt til mange unges tilbøjeligheder. Men herrefolksmoral forbliver det desuagtet.

Nogen tid efter at jeg var kommet tilbage til godset ved Elben talte jeg med forvalteren om muligheden af at ændre vor oprindelige aftale derhen, at jeg fik lov til at forlade pladsen i slutningen af september måned. Dette gik han med til. De rede penge, jeg havde tjent i sommerens løb, havde på grund af inflationen næsten ingen som helst værdi. Jeg skrev hjem til far og fik ham til at sende mig 150 kroner af mine opsparede midler. Med dem på lommen rejste jeg til Berlin, hvor jeg vekslede mine gode danske kroner til tyske mark. Inflationen var så

vidt fremskreden at jeg fik kufferten omtrent fyldt med tyske penge. Selv om de tyske penge havde et stort pålydende fik jeg dem i banken udleveret i bundter, på hvis omslag bundtets indhold var noteret. Jeg talte slet ikke sedlerne efter, kun bundterne. Det drejede sig om beløb i millioner mark. For dem foretog jeg en rejse rundt i Tyskland i en måneds tid med en afstikker til Østrig. Det var billigt at rejse. Jernbaneløstakterne havde slet ikke kunnet følge trop med den øvrige prisstigning. Jeg regnede en dag ud, at jeg ville kunne rejse fra Wittenberge til den danske grænse for een dansk krone, så lavt stod den tyske mark. Opholdet på hoteller var heller ikke særlig dyrt, når man nøjedes med de mere beskedne. Jeg kom meget rundt og så meget i Tyskland for mine danske penge. Men opmuntrende var rejsen ikke. Nød og fattigdom var der overalt.

Medens jeg var i Tyskland modtog jeg meddelelse om Thomas Bredsdorffs død. Det gik mig stærkt til sinde. Jeg havde været så glad og taknemmelig for hans timer den vinter jeg var elev på hans skole. Det var mig næsten umuligt at forstå, at han nu var borte. Omsider nåede jeg midt i oktober hjem til Fejsøhus og gik straks i gang med at hjælpe far og mor med kartoffelhøsten. En dag modtog jeg et brev som pludselig førte mig ind på nye baner.

VED VESTERLUND EFTERSKOLE

*Sommerparadiset i Småland.
11. september.*

Det brev jeg modtog var fra førstelærer Vilhelm Grell i Vejle Vester-egn. Grell havde nogle år tidligere oprettet en efterskole, som han drev ved siden af sin gerning i kommuneskolen. Som lærerinde for de unge havde han i nogen tid haft frk. Thora Larsen. Hun havde været elev på Askov sammen med mig. Frk. Larsen havde vist Grell en vandre- bog, der cirkulerede mellem en kreds af askovelever, som jeg var med i. Grell havde læst hvad jeg havde skrevet i vandre- bogen, og frk. Larsen havde fortalt lidt om mig. Resultatet var blevet at Grell havde fået den idé, at jeg vist ville være egnet som lærer ved hans efterskole.

Tanken om at blive lærer var ingenlunde fremmed for mig. Tre af mors søskende var lærere og havde, trods små kår, fået held til at gennemføre seminarieuddannelse, opnået fine eksaminer og var blevet ypperlige lærere. Allerede som barn havde jeg haft drømme i den retning, og far og mor ville gerne have hjulpet dem af os søskende, som havde lyst dertil, til en videre uddannelse, men fattigdommen havde spærret alle veje i den retning.

Nu var jeg syv og tyve år. Jeg havde ingen systematisk uddannelse som forberedelse til en lærergerning blandt unge og voksne. Men jeg havde lyst til at prøve. Gik det ikke godt for mig kunne jeg jo altid vende tilbage til landbruget, eller til et hvilket som helst job som arbejdsmand. Jeg var vant til at tage fat.

Jeg satte mig på min cykel og kørte de hundrede kilometer ud til Vesterlund. Vejene var dengang belagt med grus og skærver, og jeg husker så tydeligt at turen forekom mig temmelig lang. Efter at forstander Grell og jeg havde drøftet sagen igennem og jeg havde fået at vide, hvad

der krævedes af mig, blev vi enige om at jeg skulle komme til 1. november og undervise til 1. april året efter. Der ville også blive tale om nogle timer for de ældste børn i kommuneskolen. Da jeg savnede reglementeret uddannelse var det egentlig udelukket at jeg kunne få lov til at undervise i kommuneskolen, men Grell havde underhånden følt sig for hos skolemyndighederne og fået til svar, at der ikke ville ske noget hvis jeg overtog en begrænset del af hans timer i kommuneskolen. Hovedparten af min undervisning skulle dog foregå for de unge i efterskolen. Jeg skulle have dansk og regning, danmarkshistorie, samfundslære og adskilligt mere. Jeg skulle have værelse og ophold og en vis pengeløn, hvis størrelse jeg ikke mere husker. Forstander Grell var ikke småligt anlagt, men lønnen har antagelig været lav; jeg var jo begynder.

1. november 1922 kom jeg til Vesterlund efterskole. Jeg kastede mig med liv og lyst ind i undervisningen og sled hårdt med forberedelserne til mine mange timer. Jeg havde let ved at omgås de unge i 15—17 årsalderen. Jeg havde jo oplevet en del som jeg kunne fortælle de unge ind imellem den egentlige undervisning og de var meget interesserede og lærevillige. Jeg vandt deres tillid, og disciplinære vanskeligheder havde jeg ikke. Der var heller ingen vanskeligheder med at klare undervisningen i dansk og regning. Jeg lå flere hestelængder foran de enkelte dukse-elever der fandtes på holdet. Ved siden af undervisningen havde jeg mange samtaler med forstander Grell og med de andre lærere ved skolen og med folk indenfor skolekredsen. Der levedes et rigt kultureliv i skolekredsen. Det gav mange impulser og øgede min interesse for arbejdet.

Forstander Grell var fuldt tilfreds med min undervisning og ville gerne have haft mig til at fortsætte som lærer den følgende vinter. Vinterens erfaringer havde øget min lyst til at være lærer, men jeg ville hellere undervise helt voksen ungdom, og min lyst rettedes mod folkehøjskolen. Hvis der altså skulle være en mulighed der. —

Jeg vidste godt, at adskillige lærere ved høj- og efterskoler kun havde hvad man i grundtvigske kredse kaldte *fri uddannelse*, altså uden eksamen. Da jeg var andet års elev på Askov havde jeg spurgt Hans Lund til råds. Han havde svaret, at han normalt ville være meget betænkelig ved at anbefale nogen til at gå vejen som højskolelærer uden universitets- eller seminarieuddannelse, men han ville dog ikke nære nogen be-

tænkelse ved at råde mig til at søge en vej frem som højskolelærer, og at supplere min uddannelse med sigte på dette arbejde.

Mange gange siden under de femogtyve år, det blev mig forundt at virke som lærer, har jeg selv været i den situation at mine unge elever kom og spurgte om råd. Det var forfærdelig svært at sige til gode, opvakte elever, der var fulde af længsel efter noget andet end det arbejde der på grund af fattigdom eller tilfældigheder var blevet deres, at der ingen udvej var til de studier de higede efter. Jeg har tit følt mig som en lyslukker, der slukkede det håb, jeg selv havde været med til at tænde i de unge sind. Når de ivrigt spurgte efter udveje til studier måtte jeg altid henvise dem til den reglementerede eksamensvej, selv om jeg vidste at de ingen midler kunne skaffe dertil. Den vej, jeg selv var gået, turde jeg ikke anbefale. Jeg er ingenlunde bitter over det der har mødt mig i livet, efter at jeg valgte lærergerningen uden at have det blå stempel. Tværtimod. Jeg er glad og dybt taknemmelig for de arbejdsmuligheder der blev givet mig. Jeg har haft den sjældne lykke i mit arbejde at finde en helstøbt forbindelse mellem pligt og lyst. Jeg elskede at undervise og mit liv som lærer har været rigt. Det var mig stadig en kilde til glæde at kunne hjælpe de unge ikke blot til at søge viden, men også til at finde værdier i livet, glæde og skønhed i hverdagen. Jeg synes stadig at det at undervise voksne unge er det skønneste arbejde der kan tænkes. Men vejen uden eksamen er stenet at vandre, og der møder en mange bitre ydmygelser, som ikke alle og enhver magter at overvinde. Og har man ikke ved sin side en trofast og hjælpende livsledsager, som kan støtte når modet svigter, tro, når man selv tvivler, da går det ikke. Og så er der jo det som forstander Gammelgaard så ofte talte om — vel med erindring fra den friskoleverden han selv var udgået fra — at der kræves en meget større arbejdspræstation af en autodidakt. Det blå stempel alene bærer et godt stykke vej. Det giver et skær af autoritet. Autodidakten må møjsommeligt slide for at skabe sig en position. Ikke sådan at forstå at jeg skulle tro at den, der har en eksamen, ikke behøver at slide i det. Men der er en forskel. Vort samfund er havnet i eksamensforgudelse. Erfaring, viden og evne til at lære fra sig vejer let i sammenligning med en eksamen, den være nok så ringe.

Med årene voksede det frie folkeoplysningsarbejde, og det var mig en glæde at kunne henvise mine spørgende unge elever til dette arbejde.

Ikke som et levebrød. Det kunne det kun blive for ganske få, men som en rig gerning ved siden af det arbejde som gav dem deres udkomme, selv om de udførte det uden lyst. Det andet kunne give glæde og tilfredshed i deres tilværelse. Og det er nu engang det vigtigste i livet. I de senere år er der heldigvis vokset nogle aftenseminarier frem. De giver mulighed for eksamenslæsning samtidigt med at man tjener til livets ophold. Det er kun beskæmmende, at det har været så længe før den smule udvej blev åbnet.

Min vinter ved Vesterlund efterskole blev afgørende for min fremtidige skæbne. Jeg begyndte at få tillid til mig selv, og jeg besluttede at prøve om der var en vej frem som højskolelærer. Jeg ville gøre arbejdet med de voksne unge til min livsgerning, en gerning jeg ville leve for og af. Med dette for øje indmeldte jeg mig til det årlige tre måneders pædagogiske kursus maj-juli på Askov Højskole. I sommerens løb ville jeg så søge at finde en foreløbig stilling ved en højskole eller, hvis dette skulle mislykkes, midlertidig ved en efterskole eller en friskole.

I april måned var jeg atter hjemme og hjalp far med arbejdet. Ved siden af læste jeg hvad jeg kunne overkomme. Nætterne måtte tages til hjælp. I maj-juli deltog jeg i det nævnte pædagogiske kursus. Det var virkelig en god hjælp for en vordende lærer. Undervisningen var fortræffelig og vi havde desuden mange drøftelser af undervisningsmidler og undervisningsmåder. Holdet var meget broget i sin sammensætning, hvilket virkede inspirerende og befrugtende. Der var ungdomsforeningsledere, der var folk, der ligesom jeg, aspirerede til at blive lærere, der var landbrugskandidater og mange andre. Jeg gjorde her den erfaring at mit arbejde med det tyske sprog under mine to vintre på Askov Højskole, hvorved jeg havde måtte sætte mig grundigt ind i det tyske sprogs grammatik, havde givet mig en så god indsigt i selve *sproglæren*, analyse og syntax, at jeg var kommet en del videre end de seminarieuddannede, selv om jeg aldrig havde fået nogen systematisk undervisning i *dansk sproglære*. Jeg følte taknemmelighed mod Fr. Schröder, fordi han krævede så meget af os i sine tysktimer.

Ved undervisningen i dansk sprog benyttede vi Byskovs sproglære, en lærebog jeg både dengang og senere som lærer altid har haft megen fornøjelse af og været overordentlig glad for, fordi den i så høj grad

bygger på sund fornuft og på en række eksempler fra forskelligartet litteratur såvel som fra folkesproget. Det stemte så godt med hele min indstilling til sproglige problemer.

Under dette kursus indbød Hans Lund interesserede elever til at være med i en studiekreds udenfor den egentlige undervisning. Studiekredsen skulle holde sine møder i Hans Lunds hjem, og den skulle gennemgå Adam Smiths „The Wealth of Nations“, i svensk oversættelse „Nationernas välstånd“, ved professor Emil Sommarin i Lund. Vi samlede en ti-tolv deltagere i kredsen. Allerede ved det første møde opstod der så heftige diskussioner om opfattelsen af samfundsspørgsmål, at vi ikke nåede stort mere end at snuse til grundbogen. Ved de næste par møder gik det ikke stort anderledes, og møderne standsedes. Vi nåede næppe at gennemgå mere end de første par kapitler af bogen. Utvivlsomt var det en stor skuffelse for Hans Lund. Han måtte jo anse studiekredsen for totalt mislykket. For mig var det også en stor skuffelse. Jeg var meget optaget af bogen og ville gerne have haft den grundigt gennemdrøftet. Jeg synes stadig at „Nationernas välstånd“ er en af de mest interessante bøger om økonomiske spørgsmål, en bog med så megen sund fornuft og så mange grundlæggende synspunkter, at den stadig kan vække til eftertanke. For mig var den mislykkede studiekreds dog ingenlunde spildt. Dels fik jeg „Nationernas välstånd“ læst omhyggeligt igennem, dels lærte jeg meget svensk derved og blev helt klar over, at der egentlig ikke var nogen vanskelighed ved at læse en svensk bog, blot man gav sig i kast dermed.

Nogle år senere, vinteren 1929-30, fulgte jeg ved universitetet i København en række forelæsninger og seminarieøvelser, som professor Sommarin gav som gæstelærer ved universitetet. Det var Thorkil Kristensen som hjalp mig til dette. Han var dengang en slags undervisningsassistent ved universitetet. Jeg var lærer ved Roskilde Højskole, men da professor Sommarins forelæsninger og seminarieøvelser foregik om aftenen, kunne jeg deltage deri. Det er den eneste universitetsundervisning jeg har deltaget i.

Da professor Sommarin hen på foråret sluttede sin undervisning inviterede han den lille gruppe stud. politter plus mig, den fremmede, til et besøg i hans hjem i Lund. Selv om jeg var en outsider tog jeg med derover. Ved middagen skulle der siges lidt til professoren. Den senere pro-

fessor Jørgen Dich var en slags leder af gruppen. Han holdt tale for professor Sommarin og forud havde han bedt mig om også at sige noget, da jeg var en fremmed fugl i kredsen. Jeg benyttede lejligheden til at fortælle om den mislykkede studiekreds i Askov, og hvordan jeg gennem den kreds havde mødt professor Sommarins navn og havde fået interesse for det, fordi hans oversættelse af „Nationernas välstånd“ havde bragt mig så megen fornøjelse, en del indsigt i økonomiske spørgsmål og fortrolighed med det svenske sprog. Og jeg sagde ham tak både for hans undervisning og for hans oversættelse af nævnte bog. Professor Sommarin blev dybt rørt herover. Jeg har vist aldrig fortalt Hans Lund dette lille træk, som kunne fortælle ham og andre lærere, at undertiden kommer der resultater ud af en undervisning som i øjeblikket kan forekomme en lærer totalt mislykket.

Medens det pædagogiske kursus i Askov stod på blev der averteret en stilling ledig som lærer ved Bornholms Højskole fra november 1923. Bornholms Højskole havde lige skiftet forstander. Frode Aagaard, dengang lærer ved Vinding Højskole ved Vejle, havde overtaget stillingen som forstander. Jeg cyklede fra Askov op til Vinding for der at drøfte sagen med ham. Vi blev hurtigt enige. Foreløbig skulle ansættelsen gælde for et år. Så vidt jeg erindrer skulle jeg have 3.000 kroner i løn plus værelse og kost i det otte måneder vinter- og sommerkursus varede. Det var dengang en god løn for en nybegynder i folkehøjskolen. Jeg var glad og fuld af forventninger.

VED BORNHOLMS HØJSKOLE

12. september.

I månederne august og september var jeg hjemme i Fejsøhus og hjalp far med landbrugsarbejdet. Ved siden af sled jeg med læsning og forberedelse til undervisningen den kommende vinter. Jeg har altid haft det så heldigt, at der til stadighed var brug for en arbejdsindsats hjemme. Selv om bedriften var blevet betydeligt forbedret og udvidet — far blev stadig ved at dyrke ny stykker hede op og udvide besætningen — kunne der dog ikke blive midler nok til lønnet medhjælp. Jeg ville jo også gerne hjælpe far og mor for derved at yde nogen erstatning

for hvad de havde gjort for mig. I mellemp perioder kunne jeg derfor altid tage hjem. Jeg vidste at jeg var velkommen, og jeg vidste ligeledes at jeg kunne gøre rigeligt arbejde for føden.

Den 1. november 1923 rejste jeg til Bornholm. Det var første gang jeg besøgte denne del af Danmark. Både min lærervirksomhed og det at lære Bornholm og en del af øens befolkning at kende var en stor oplevelse for mig. Der var ca. halvtreds elever på skolen. Foruden at undervise i almindelige højskolefag — jeg havde dansk, regning, danmarkshistorie og samfundslære — skulle jeg undervise i gymnastik. I flere år havde jeg været ret ivrig deltager i almindelig gymnastik, når der havde været lejlighed dertil. På Askov Højskole havde jeg dog det meste af tiden holdt mig borte fra gymnastikken. Jeg syntes ikke at jeg havde tid til gymnastik. For mig gjaldt det om at benytte tiden til intensive studier. For at kunne påtage mig ledelsen af gymnastikken ved Bornholms Højskole gennemgik jeg forud et tre ugers delingsførerkursus på Ryslinge Højskole. Nogen god gymnastiklærer var jeg ikke. Gymnastikken kom for mig i anden række. Men jeg klarede faget så nogenlunde på grundlag af den vejledning jeg havde fået ved delingsførerkursuset på Ryslinge.

Jeg havde mange undervisningstimer ved Bornholms Højskole. Såvidt jeg erindrer en femogtredive om ugen. Jeg sled meget med forberedelsen til mine timer, navnlig med mine ret mange foredragstimer. Men jeg var glad for at undervise. Jeg befandt mig godt ved dette arbejde og havde et meget godt forhold til eleverne. Jeg var god kammerat med dem samtidigt som jeg var deres lærer. Disciplinære vanskeligheder erindrer jeg ikke at have haft. Selv lærte jeg umådelig meget ved at jeg skulle sætte mig ind i et stof så grundigt, at jeg virkelig kunne undervise andre deri. Og jeg erfarede, hvad jeg siden gennem mange år som højskolelærer har fået bekræftet, at kun hvis man selv lærer og oplever sammen med eleverne kan man give dem noget af værdi.

Vinterkursuset var for unge mænd, sommerkursuset for unge piger. Jeg var på forhånd meget ængstelig for om jeg overhovedet ville kunne magte at undervise kvindelige elever. Jeg anede intet om, hvordan deres interesser ville være. Stort set behandlede jeg stoffet ganske på samme måde, som jeg havde gjort det overfor de unge mænd om vinteren. Det gik. Men pigerne var vanskelige at få en samtale i gang med om det jeg

fortalte eller om det, der skulle skrives stil om. De var mere tilbageholdne, eller mindre selvstændige, når det gjaldt at fremføre deres egen opfattelse af de forskellige spørgsmål. De syntes indstillet på at tage som fuldgod sandhed alt, hvad en lærer kunne finde på at fortælle dem.

Forholdet til forstanderfamilien og skolekredsen var også godt. Forstander Frode Aagaard var en stor taler i den forstand, at han havde let ved at finde ord og give sin tale en form så folk gerne ville høre på ham. Vi var vidt forskellige af indstilling. Jeg socialistisk indstillet, uden dog at være bundet af partipolitiske hensyn. Aagaard var nær knyttet til Venstre og drømte utvivlsomt om en fremtidig karriere som venstrepolitiker. Hans store forbillede var Klaus Berntsen og J. C. Christensen. Det var gode forbilleder. Men det er mit indtryk, at i det lange løb var det til skade for hans skolegerning, at han havde tilknytning til partipolitisk arbejde samtidig med at han var højskoleforstander. Det bevirkede sandsynligvis at han i det lange løb ikke på noget af disse områder kom til at udrette det som han egentlig havde evner og anlæg for. Det var stor skade.

Overfor mig var Aagaard i enhver henseende fair. Han gav mig al den frihed jeg kunne ønske i undervisningen, og han nærede ingen som helst frygt for, at socialistiske synspunkter skulle komme frem i undervisningen på hans skole. Det kunne ellers let have været farligt for ham. Eleverne var hovedsagelig gårdmandsbørn fra øen. I pengesager var Aagaard ikke smålig.

Statens tilsynsførende med folkehøjskolerne, fhv. udenrigsminister, dr. phil. Laust Moltesen, besøgte Bornholms Højskole den vinter jeg var lærer der. Da båden fra København kom til Rønne tidligt om morgenen og ikke afgik før sent om aftenen havde dr. Moltesen særdeles god tid ved sit besøg på skolen. Han fulgte trolig undervisningen dagen igennem, overværede alle mine timer, gennemlæste elevernes stile og dikta-ter og bemærkede sig mine notater og kommentarer til elevernes arbejde. Om aftenen ved en kop kaffe privat hos forstanderen drøftede vi mange ting. Dr. Moltesen var umådelig venlig overfor mig, nybegynderen, og var åbenbart blevet interesseret i en del af min undervisning. Han kommenterede min undervisning på en måde, der indeholdt megen anerkendelse, men også megen kritik. Han fremhævede overfor mig, at hans egen erfaring som højskolelærer og hans senere iagttagelser af under-

visningen ved højskoler, havde givet ham den opfattelse, at det allervigtigste ved undervisning af voksne var at bruge den sokratiske metode, at rejse problemerne, fremføre forskellige synspunkter, kaste spørgsmål ud mellem eleverne så man tvang dem til at tænke over dem og selvstændigt søge at finde svar på dem, eller i hvert fald hjælpe til med at finde svarene. Dr. Moltesen mente ikke at svarene *i sig selv* var det vigtigste. Det vigtigste var det der skete i elevernes sind under bestræbelserne for at klare og udrede spørgsmålene. Han var meget skeptisk overfor en for stærk anvendelse af foredragsformen i undervisningen, idet denne form i alt for ringe grad appellerede til elevernes selvvirksomhed. Og det kunne friste læreren, foredragsholderen, til at docere lidt for meget og give „færdige sandheder“.

Dr. Moltesens synspunkter faldt godt i tråd med, hvad jeg selv havde erfaret og tænkt, og med hvad jeg havde tilstræbt i min undervisning på skolen. Jeg følte hans besøg på skolen og hans kommentarer til min undervisning som en stor opmuntring til at fortsætte som højskolelærer, og til at gå den vej i min undervisning, som helt kunne blive min. Forud for dr. Moltesens ankomst havde jeg været temmelig nervøs. Det var første gang jeg var ude for en slags inspektion, og jeg vidste at dr. Moltesen var en meget lærd mand med stor erfaring som lærer, samt at han kunne være overordentlig skarp og kritisk overfor højskolernes folk. I de følgende år havde jeg adskillige besøg af dr. Moltesen. Da kom han altid som en gammel bekendt og mødte mig med tillid og velvilje. Jeg glædede mig altid siden til hans besøg.

Under forberedelserne til mine mange timer på Bornholms Højskole arbejdede jeg meget med stoffet. Jeg var ung og tog natterne til hjælp. Sidenhen har jeg ofte tænkt på den svenske forfatter Fabian Månsson, der et sted siger, at det er autodidaktens forbandelse at han graver en halv tønde land op, når han kun skal sætte en kartoffel. Det hæmmer ham umådeligt.

Billedlig talt gravede jeg adskillige tønder land og følte mig, selv om arbejdet gik godt, svært hæmmet fordi jeg ikke havde fået det blå stempel. Men jeg følte mig også på en måde hæmmet af Askov. Hans Lund var mit store forbillede i undervisningen. Jeg havde bunker af stilebøger med notater både fra hans og fra andre askovlæreres timer. Ofte, når stoffet blev mig for genstridigt, tyede jeg til disse notater: Hvad

havde Hans Lund eller C. P. O. eller nogen anden af mine autoriteter sagt om dette eller hint? Det var jo en hjælp men det tilfredsstillede mig ingenlunde. En aften gjorde jeg kort proces med alle mine askovnotater, puttede de mange stilebøger i kakkellovnen og begyndte for mig selv. Det lettede. Jeg følte mig friere på den måde.

På Bornholms Højskole lærte jeg skolens forhenværende forstander, pastor Andreas Hansen, at kende. Han var tidligere smedesvend, havde siden søgt uddannelse og var blevet en betydelig lærer for voksen ungdom. Nu var han en afholdt valgmenighedspræst i Rønne. På højskolen holdt han en række foredrag om romantikken og jeg fik lejlighed til at følge disse foredrag. Pastor Hansen gennemgik ret udførligt romantikken i Tyskland og dens kulturelle indvirken i Danmark. For Danmarks vedkommende samlede han sin fremstilling næsten udelukkende om Oehlenschläger med særlig vægt på dennes hovedværk Aladdin. Andreas Hansens gennemgang af romantikken er det mest fremragende jeg har hørt om dette afsnit i litteraturens og åndslivets historie. Jeg havde i forvejen hørt adskillige foredrag om dette emne, også af så betydelige personligheder som Thomas Bredsdorff på Roskilde Højskole og dr. phil. Marius Kristensen på Askov. Intet stod mål med Andreas Hansens gennemgang af denne tidsperiode. Det var så tydeligt at romantikken, dens digtere og tænkere i høj grad havde grebet ham og haft afgørende betydning for hans personlige udvikling. Han havde virkelig oplevet romantikkens ånd, og han formåede at give det oplevede videre til sine unge tilhørere så de lyttede og lærte. Foruden at være en god lærer var Andreas Hansen en rig og meget betydelig personlighed som jeg er glad og taknemmelig over at have lært at kende.

Midt under sommerkursuset på Bornholms Højskole modtog jeg et brev fra journalist, cand. theol. Jul. Bomholt, der var blevet udnævnt til forstander ved Esbjerg Arbejderhøjskole efter Laura Alkjærsg. Jeg kendte lidt til Bomholt fra Askov. Den ene vinter, jeg var elev dér, var han ung lærer ved skolen. Han havde nogle timer og kunne desuden efter lyst og behag følge de forskellige læreres undervisning ved skolen. På Askov havde vi talt sammen og drøftet forskellige ting. Nu skrev han til mig og spurgte om jeg ikke ville komme til Esbjerg og blive lærer ved Arbejderhøjskolen fra 1. november 1924.

Bomholts brev betød opfyldelsen af et lønligt håb jeg havde gået med

helt siden mit besøg på Arbejderhøjskolen den vinter jeg var elev på Roskilde Højskole. Få dage efter fik jeg et tilbud fra Fyns Husmandsskole ved Odense, men selv om arbejdet ved husmandsskolen nok kunne friste mig var jeg ikke et øjeblik i tvivl om valget. Jeg var overbevist om at der ved Arbejderhøjskolen lå læreropgaver som svarede til hvad jeg ønskede at tage fat på som lærer for voksen ungdom. Jeg var overordentlig glad for dette tilbud og for de arbejdsmuligheder det gav mig. Glad og fuld af forventning svarede jeg ja til Bomholts tilbud.

VED ESBJERG ARBEJDERHØJSKOLE

13. september.

Den 1. november 1924 begyndte jeg som lærer ved Arbejderhøjskolen i Esbjerg. Der var så mange elever som kunne rummes i den daværende skolebygning, såvidt jeg husker omkring halvfjerds, udelukkende lønarbejdere fra land og by, faglærte og ufaglærte mellem hinanden, ikke så få landarbejdere. Eleverne her mødte med helt andre krav end eleverne ved de gamle højskoler. De fleste kom vel nok først og fremmest med ønsket om at få en bedre uddannelse end den de havde fået i folkeskolen, og at få denne uddannelse på en skole som ikke var fjendtligt stillet overfor deres mere eller mindre bevidste socialistiske indstilling. Eller rettere sagt: deres oppositionelle indstilling overfor det samfund, der hidtil havde behandlet dem som stedbørn. Adskillige af dem havde prøvet arbejdsløshed i længere eller kortere tid. Mange var stærkt politisk interesseret og ønskede en skoling som kunne dygtiggøre dem til en virksomhed indenfor arbejderens politiske eller faglige organisationer. De var fyldte af en rørende lys tro på at fremtidsstaten, hvor arbejderne var ligestillede med alle andre befolkningslag, hvor der skulle herske frihed, lighed og broderskab, snart ville kunne virkeliggøres. Arbejderbevægelsen var på fremmach verden over. Lykkelandet kunne ikke være langt borte.

Eleverne var umådelig livlige, sommetider lidt for livlige, altid rede til at diskutere hvad som helst, hvor som helst og når som helst. De var åbne overfor nye ideer, vågne og modtagelige overfor alt som indeholdt kritik af det gamle samfund og syntes at kunne hjælpe til at indrette et nyt og bedre. Vi havde ret mange kommunister. De var dygtige til at diskutere, men de rørte sig hellere med påstande end med velunderbyggede argu-

menter. De unge ville gerne lade følelserne råde. Det var vel i deres alder og med de erfaringer, de havde haft, kun naturligt. Men vi måtte jo prøve om vi kunne lære dem at tænke. Det gjaldt at få dem til at erstatte de tilfældigt opsamlede fraser og løse påstande med fordomsfri søgen efter viden, efter at forstå. Kort udtrykt: få dem til at tvivle.

Jeg blev ret hurtigt klar over, at en ikke ringe del af mit arbejde ville komme til at bestå i det negative: at nedbryde fordomme, at få de unge til at blive mindre troende, eller rettere: mindre lettroende. Men at gøre de unge til tvivlere, berøve dem deres livsindhold, var det ikke uret? Kunne man ikke let komme til at gøre dem fortræd ved at rokke dem i deres rørende naive tro? Jeg spekulerede meget over dette problem. Den illusionsløse kyniker, uden tro, uden livssyn, er et forfærdeligt produkt. Jeg ville så nødig være med til at gøre de unge til kynikere. Og dog, kampen mod deres fordomme måtte føres, men vi måtte prøve om vi kunne give dem noget andet der kunne fylde deres sind, vise dem veje, hvor de kunne tilkæmpe sig et livsindhold der var deres eget og som de kunne leve på. Livet var jo trods alt så rigt. Der var nok at blive optaget af, arbejde nok at udføre, hvis de unge længtes efter at gøre en indsats for at forbedre verden. Der var jo også den fare, som senere blev alt mere åbenbar, at hvis følelserne fik råde, hvis ikke eftertanke og sundt omdømme bevidst blev fremelsket hos de unge, så blev de alt for let ofre for lygtemænd som førte dem ud i mosen.

Forstander Bomholt var endnu ung og uafklaret. Han var en frisk kuling af nye ideer for de unge. Selv om vi var meget forskellige af temperament, tror jeg at vi supplerede hinanden ret godt, og i fællesskab søgte vi at bygget op noget i de unge sind, som kunne bære frem i tiden. Arbejdet på skolen var krævende, men det var et yderst stimulerende miljø for en ung lærer at virke i, og jeg var umådelig glad for den arbejdsmulighed jeg her havde fået. Der blev aldrig spurgt om min „tro“. Bomholt havde skrevet til mig, da vi forhandlede om ansættelsen: „Der kræves hverken fagforeningsbog eller socialdemokratisk medlemskort, men uden sympati med arbejdernes sociale bestræbelser vil arbejdet næppe lykkes.“ Dette var jeg helt og fuldt indforstået med. Sympati og forståelse kom af sig selv med de erfaringer jeg hidtil havde gjort i kampen for tilværelsen og for at skaffe mig viden.

Redaktør J. P. Sundbo var formand for skolens bestyrelse. Han var

en ildsjæl der brændte sig op for arbejderbevægelsens sag. I sin ungdom havde han været lærer ved Morten Pontoppidans skole i Hjørlande og modtaget stærke indtryk derfra. Han vidste en del om hvordan en højskole skulle være, og det var hans drøm at en hel række højskoler efterhånden skulle blive åndelige kraftcentre for arbejderklassen, sådan som højskolerne havde været det for bondeklassen.

Den daglige ledelse af skolen var overladt til Bomholt, men redaktør Sundbo fulgte arbejdet ret nøje og havde selv en del timer på skolen. Han vågede nidkært over skolens økonomi og var stærkt tilbageholdende med hensyn til lærerlønningerne. Jeg havde fået 3.000 kroner plus kost og værelse for otte måneder på Bornholms Højskole. Bomholt tilbød mig „almindelig kommunelærerløn, 320 kr. pr. måned.“ Men det gjaldt kun for fem måneder. Hvordan det forholdt sig med kost og værelse kan jeg ikke nu huske, men da forstanderen havde skolens kosthold i entreprise har jeg antagelig skullet betale for kosten. Ellers var det jo forstanderen der kom til at give mig et løntillæg i form af kost på skolen. Det var lidt småt, men jeg så en fremtidsopgave i arbejdet ved Arbejderhøjskolen og betragtede lønnen som en begyndelsesløn. Mine erfaringer har nok siden lært mig, at en skoles ledelse ofte er nødt til at følge en noget streng økonomisk linje, da det gælder at afveje hensynet til læreres og andet personales lønkrav og hensynet til en skoles beståen og konsolidering. Men erfaringerne har også lært mig, at der må efterstræbes en vis balance mellem de to hensyn.

Bomholt havde skrevet til mig: „I dit arbejde stilles du iøvrigt frit. Du kan planlægge det som du vil, og der er intet posekiggeri. Sådan har jeg til min glæde selv været stillet og sådan skal andre også stilles.“ Dette løfte blev fuldtud indfriet. Jeg fik al den frihed jeg kunne ønske til at arbejde med mine fag, som jeg fandt det bedst. Og både Bomholt og Sundbo opmuntrede mig til at dyrke nye fag og forny både indhold og undervisningsform for ældre fag. Det var gode arbejdsbetingelser. Både Bomholt og jeg anvendte i stor udstrækning studiekredsen som undervisningsform. Vi fandt den særlig velegnet ved undervisning af voksen ungdom. Også undervisningen i dansk, regning og sprog fik i ret høj grad karakter af studiekredsarbejde. Det passede eleverne godt og gav i det hele en friskhed og smidighed i undervisningsarbejdet, som virkede stimulerende for både lærere og elever.

Jeg begyndte bevidst at dyrke erhvervsgeografi. Det var dengang temmelig nyt her i landet. Jeg byggede i høj grad på professor L. V. Bircks bog *Vigtige varer*, suppleret med forskellig anden litteratur, og serien af „vigtige varer“ udvidede jeg efterhånden som jeg fandt anledning dertil. Jeg fortalte om produktionen af alle de vigtige ting til dækning af de menneskelige behov, om de råvarer og hjælpestoffer som var nødvendige i denne produktion, hvorledes disse råvarer og hjælpestoffer fremskaffedes. Jeg fortalte om arbejds- og produktionslivet og hvorledes erhvervslevets store ledere og staternes regeringer var interesserede i sikringen af råvareforsyninger, og hvorledes dette spillede ind i de enkelte staters indre politiske liv og i staternes politik overfor hinanden. Det vil sige i handelspolitik og i spørgsmålet om krig og fred.

Ved siden af erhvervsgeografien dyrkede jeg nationaløkonomi, et fag der havde min største interesse. Gennem de sidste år havde jeg ivrigt studeret dette emne gennem læsning af en række vidt forskellige nationaløkonomiske værker. De to fag supplerede hinanden. En stor del af min undervisning i de kommende år indenfor folkehøjskolen og i arbejderoplysningens tjeneste kom til at ligge på de her nævnte områder.

Dansk, regning og undervisning i tysk var selvfølgelig fag. I dansk-timerne var der rig lejlighed til at arbejde med litteratur. Dette område var ganske vist Bomholts speciale, men der var rigeligt til os begge. De fleste af vore elever var just ikke indstillet på skønlitteratur. Hvis de læste var det mest som underholdning. Det var ikke gået op for ret mange af dem, at en roman eller en novelle kunne rumme sproglige endsige menneskelige eller samfundsmæssige problemer. Det gjaldt derfor at få dem til at læse, og læse med omtanke. Her var et rigt og frugtbart arbejdsområde.

Under årene i Esbjerg arbejdede jeg desuden med biologi, herunder arvelighedslære som optog eleverne stærkt. Jeg havde selv været meget optaget af dette fag den vinter jeg var på landbrugsskole. Magister Jens Rosenkjærs undervisning i biologi på Askov Højskole havde yderligere forstærket min interesse. Efter at jeg havde forladt Arbejderhøjskolen måtte jeg dog lade biologien falde. Jeg erfarede at en vis koncentration var nødvendig. Det gik ikke at sprede sin højskoleundervisning over for mange felter.

Denne første vinter på Arbejderhøjskolen var en stor og rig oplevelse

for mig. Rig og udviklende, sådan følte jeg det selv. Jeg var virkelig glad for dette arbejde, og jeg øjnede nu en vej frem. Bomholt og skolens bestyrelse må formodentlig have været tilfredse med mit arbejde. I den vinterhalvår sluttede blev der nemlig talt om at jeg muligvis skulle fast ansættes som helårslærer fra 1. november 1925. Sommerhalvåret agtede jeg at benytte til videre uddannelse og forberedelse til min fremtidige lærervirksomhed ved Arbejderhøjskolen.

Ved slutningen af vinterkursuset trængte jeg til at hvile hjernen og slappe af efter det anspændte skolearbejde. Jeg tog hjem til Fejsøhus og hjalp far med forårsarbejdet indtil midt i maj måned. Siden tog jeg til Den internationale Højskole ved Helsingør, dels for at forbedre mine sprogkundskaber, særlig i engelsk, dels for at lære denne skole at kende. Allerede skolens navn, Den internationale Højskole, havde en forjættende klang i mine øren. Jeg ventede her at finde en skole som havde bevaret noget af det bedste i den gamle højskole, og tillige var i pagt med de tanker og ideer, efter hvilke den ny verden efter verdenskrigens ragnarok måtte bygges op.

På mange måder blev skolen mig en skuffelse. Undervisningen var løs og tilfældig. Men der var en god atmosfære på skolen, en atmosfære af god vilje og godt kammeratskab mellem eleverne, uanset hvilken nation de kom fra. Det værdifulde ved skolen var sammenblandingen af elever fra en række forskellige lande, danskere, svenskere, englændere, amerikanere, franskmænd, tyskere, østrigere m. fl. Samtaler og diskussioner mellem eleverne, med overvejende brug af engelsk og tysk sprog, virkede befrugtende og gav god øvelse i brugen af fremmede sprog.

Ved skolen virkede som lærer Esbjerg Arbejderhøjskoles tidligere forstander, Laura Alkjærsg. Hun var nu gift med dansk-amerikaneren Fred Hedebo, en broder til finansborgmester Peder Hedebo i København. Laura Alkjærsg var skolens bedste lærerkraft den sommer. Jeg var umådelig glad for atter at møde hende og få lejlighed til at høre hendes foredrag. Hun var et rigt og levende menneske og en fremragende pædagog. Hendes foredrag handlede om dansk litteratur. Ganske særlig samlede hun opmærksomheden om Jakob Knudsen. Efter hendes foredrag blev der altid lejlighed til samtaler og diskussioner som hun ledede mesterligt. Der var i Jakob Knudsens værker nok, der kunne vække til eftertanke og meningsudveksling, og Laura Alkjærsg afsvækkede ikke ved sine

foredrag de problemer forfatteren havde behandlet. Jeg husker særlig, at vi efter et af hendes foredrag fik en større debat om det personlige ansvar, om samvittighed og moral, om hvorvidt disse værdier er bestående og uforanderlige eller om de ændres i tidens løb. Ved den lejlighed læste Laura Alkjær sig en stil op, som hun havde fået fra en svensk elev. Denne stil gav anledning til en lang drøftelse, hvori også jeg deltog. Det var Selma som havde skrevet stilen. Kontakten var sluttet. Laura Alkjær sig hjalp vist siden lidt til for at udbygge forbindelsen. Resultatet blev at Selma blev min hustru i det kommende efterår. Opholdet i Helsingør blev derved en af de største begivenheder i mit liv.

Blandt eleverne den sommer var der en anden svensker, som jeg var glad for at lære at kende. Det var en tidligere malersvend, Ivar Dahlberg fra Stockholm, grundlæggeren og bæreren gennem en menneskealder af det fremragende svenske bildningstidsskrift *Studiekamraten*. Ivar Dahlberg var et rigt og frodigt menneske, en stor idealist som helt levede for *Studiekamraten*, hans hjertebarn. Dahlberg var altid oplagt til samtale om mangt og meget, og vi ordnede verden og forbedrede menneskene alt medens vi med hakke og rive tugtede ukrudtet i skolens store have.

Professor Passy fra Frankrig kom til skolen for at holde nogle forelæsninger om fonetik. Han var et varmt og elskeligt menneske, som trods lærdom og alder ganske naturligt gled ind i skolens kosmopolitiske hverdag. Jeg nåede desværre ikke at høre hans forelæsninger. Selma var meget optaget af dem og gav mig siden et udførligt referat. Mit ophold på skolen blev nemlig kortere end beregnet. I februar måned havde jeg søgt undervisningsministeriet om et stipendium til en studierejse til Tyskland og England. Månederne var gået uden at jeg havde hørt noget om sagen, og jeg havde opgivet håbet om støtte til min rejse. Men en skønne dag hen i juni kom der meddelelse om at jeg havde fået bevilget 300 kroner til en studierejse. Vi havde inflation i landet og penge var ikke så meget værd, men det var dog en værdifuld hjælp til gennemførelse af mine rejseplaner.

REJSE TIL TYSKLAND

14. september.

Midt i juli forlod jeg Den internationale Højskole. I København op søgte jeg højskolernes tilsynsførende, dr. Moltesen, og bad ham give mig

en anbefaling med på rejsen. Dr. Moltcsen mente ikke at en anbefaling fra ham var tilstrækkelig. Han gav mig nogle ord med og henviste mig til socialminister F. J. Borgbjerg. Egentlig var det mig imod at løbe folk på dørene, men jeg var jo klar over at uden anbefaling fra højeste sted ville jeg ikke få at se alt det jeg ønskede. Jeg samlede derfor alt mit mod, opsøgte socialminister Borgbjerg, forklarede ham sagen og bad om en anbefaling. Jeg fik en fin anbefaling med mange stempler på, og det var mig til stor nytte under rejsen, særlig i Tyskland, hvor den åbnede døre for mig, som ellers ville have været lukkede. Hovedformålet med min rejse var at samle stof til min erhvervsgeografi. Desuden ville jeg besøge nogle af de nylig oprettede tyske folkehøjskoler. Måske jeg der kunne finde noget nyt, som jeg kunne bruge i min undervisning den kommende vinter.

Jeg måtte rejse så billigt som muligt. Formedelst ti svenske kroner kom jeg med en svensk lastbåd fra København til Lübeck. Det var ingen behagelig rejse. Der fandtes ingen som helst bekvemmeligheder for tredje klasses passagerer. Vi måtte kun være i lastrummene eller på fordæk. Jeg fandt mig en pressenning til underlag og tæppe for natten, og lagde mig på gulvet i et lastrum mellem smørdritler og pakkasser. Jeg var ung og kunne sove, selv om lejet var hårdt og søen temmelig urolig.

Tidligt om morgenen var jeg oppe for at nyde indsejlingen til Lübeck. Landskabet var smukt, køer græssede i engene, rugen var sat i hobe på agrene, der var skovklædte skrænter. Det kunne lige så godt være et østjysk eller sjællandsk landskab, og dog var der noget fremmed ved det uden at jeg i førstningen var i stand til at gøre mig ret klart, hvad det var. Jo, det var nok dette, at „I Danmark ligger der hus ved hus, vel tusind små huse i rad“, medens man her så de vidtstrakte marker, de store godsers tilliggender, uden at der skimtedes menneskeboliger.

Jeg undte mig selv en dag i Lübeck, den skønne by som har spillet så stor en rolle i Danmarks, i Nordens historie. Trods biler og sporvogne, industri og teknik, havde byen bevaret så meget af sit middelalderpræg at jeg kunne drømme mig tilbage til den tid, da de store handelshuse samlede rigdomme til byen, byggede de smukke huse og de pragtfulde kirker. Jeg dvælede særlig ved middelalderens herlige bygningsværk, Mariakirken, under hvis høje hvælvinger man selv blev så lille og ubetydelig. Sammen med tusinder andre lyttede jeg andægtig til kirkens klokkespil

og fyldtes af beundring for hvad ånd og hånd i forening er i stand til at skabe.

Men jeg måtte ikke fortabe mig i middelalderens stemning. Mit foreløbige mål var Berlin, hvortil jeg rejste næste dag. Takket være min fine anbefaling hjemmefra fik jeg adgang til Siemens vældige industrivirksomhed; den var af et omfang som jeg ikke forud havde gjort mig nogen forestilling om. Dette besøg var yderst lærerigt for mig, og der var meget jeg senere kunne bruge i min undervisning. Jeg fik ligeledes adgang til at se Ullstein-forlaget, et kæmpeforetagende med store trykkerier, udgivelse af blade og bøger og et enormt distributionsapparat. Jeg så socialt byggeri, kooperative virksomheder og meget andet. Derved traf jeg mange interessante mennesker og fik samlet meget stof til min undervisning. Udenfor programmet benyttede jeg lejligheden til at se en del af de herlig kunstsamlinger der fandtes i Berlins museer. Det var en ny og fængslende verden for mig. I en boghandel af et format vi ikke kendte her hjemme, erhvervede jeg mig adskillige værdifulde bøger, som jeg ville få brug for til min erhvervsgeografi, men det gik slemt ud over min valuta.

Den sidste dag jeg var i Berlin fik jeg, formedelst nogle mark til en rigsdagsbetjent, adgang til den tyske rigsdags tilhørerpladser. Det blev en lidet opbyggelig afslutning på mit ophold i det tyske hovedstad. Efterkrigstidens arbejdsløshed, sammen med inflationens svøbe, havde givet yderpartierne vind i sejlene i Tyskland. Ved valgene i december 1924 var de dog atter gået tilbage. Kommunisterne havde 42 mandater. Et parti der kaldte sig Det nationalsocialistiske frihedsparti — en forløber for Hitlers nationalsocialister — havde 14 mandater. Men de forhandlinger, jeg overværede, vidnede om, at hvad de havde tabt i tal det søgte de at kompensere i grove ord. Forhandlingerne, hvis man kan kalde det sådan, drejede sig om skat på visse forbrugsvarer. Kommunist og nationalsocialister rasede, skældsord og grovheder haglede ned over socialdemokrater og centumpartiets medlemmer. De var forrædere alle tilhobe. Jeg havde aldrig før hverken hørt eller set noget lignende, og slet ikke forestillet mig, at en parlamentarisk forsamling kunne mødes under så uværdige former. Uhyggelig til mode og fuld af bange anelser forlod jeg Berlin for at rejse til Meissen i Sachsen, hvor jeg skulle deltage i et tysk-nordisk højskolemøde. Uhyggen øgedes da jeg flere steder i toget så malingen skrabet bort i kupeerne sådan at der var tegnet et stort hagekors.

I toget til Meissen havde jeg en oplevelse, der stod i skarp kontrast til hvad jeg havde set og hørt den foregående dag. Jeg var kommet til at rejse sammen med nogle unge tyskere, hvoraf flere skulle til mødet i Meissen. Der ville ikke blive noget måltid for deltagerne i mødet før om aftenen. De unge tyskere havde lidt mad med. En havde et stykke brød, en anden en bid pølse, andre havde noget andet spiseligt. De samlede sammen hvad de havde med og indbød mig til at dele deres måltid. En af de unge piger hentede en kande vand og fandt i sin rygsæk en lille flaske med noget frugtessens, som hun kom i vandet. Det blev en ganske god drik deraf. Vi spiste og snakkede og var glade, og de unge forklarede mig at det var ganske ligegyldigt om retterne på bordet var simple, blot menneskene omkring bordet havde andre interesser end at spise.

På slottet i Meissen afholdtes et stort tysk-nordisk folkehøjskolestævne. Her mødtes det nye demokratiske Weimar-Tysklands spirende folkehøjskolebevægelse med repræsentanter for de nordiske folkehøjskoler. Det var forud aftalt at magister Rosenkjær og Andreas Boje skulle holde foredrag om dansk folkeoplysning. Jeg fik straks opfordring til at tale om Arbejderhøjskolen og om Den internationale Højskole. Mødet åbnedes med en storslået koncert i domkirken. Det var en god optakt. En dr. Vlietner fra Jena holdt et lædigt foredrag om Pestalozzi, og en anden tysk doktor, hvis navn jeg har glemt, talte om Goethe. Og så var der de mange foredrag med efterfølgende livlige drøftelser om de nordiske og de tyske folkehøjskolars mål og midler. Mit i hast udarbejdede foredrag om Arbejderhøjskolen og Den internationale Højskole var temmelig ensidigt i sin begejstring for disse to nye skud på den danske folkehøjskoles stamme. Det vakte dog stor interesse hos de tyske deltagere og efterfulgtes af en meget livlig diskussion. Særlig de unge tyske deltagere i mødet var utrættelige i at spørge ud og diskutere. Jeg boede sammen med over 100 unge deltagere, og efter at jeg havde talt fik jeg kun et par timers søvn hver nat.

Dette møde skaffede mig adskillige personlige bekendte og venner i Tyskland, og det er med vemod jeg nu tænker på, hvor de er blevet af. Efter 1933 blev Tyskland for os som et åndeligt tomrum. Venner og bekendte forsvandt enten i fængsler eller i landflygtighed eller de blev dræbt, og kun tilfældigt fik vi noget at vide om deres skæbne.

Jeg stiftede bekendtskab med den fremragende leder af aftenhøjskolerne i Dresden, dr. Franz Mockrauer. Af interesse for højskolen havde

han lært sig dansk. I 1933 måtte han flygte fra Tyskland. Han kom først til vort hjem i Roskilde, og vi var glade for at kunne give ham og hans kone en første håndsrækning i deres landflygtighed. De fik siden fast ophold i Sverige. Jeg knyttede også forbindelse med dr. Ackermann, rektor for en af de bedste af de nye tyske folkehøjskoler, Sachsenburg, hvor Selma og jeg blev overmåde gæstfrit modtaget da vi i 1930 var i Tyskland. Jeg ved intet om hans skæbne efter Hitlers magtovertagelse, men mindes med taknemmelighed opholdet i hans smukke hjem på Sachsenburg.

Professor Reichwein fra Jena, en ung begejstret universitetsmand, havde i særlig grad beskæftiget sig med erhvervsgeografi. Med ham fik jeg mange gode samtaler og han gav mig gode råd og megen opmuntning for mit fremtidige arbejde med erhvervsgeografi. Jeg besøgte ham senere i Jena, hvor han dels skaffede mig adgang til et meget grundigt besøg på Zeissværkerne, dels hjalp han mig med valget af bøger i erhvervsgeografi.

Og jeg glemmer aldrig den lille gribende fru Hermes fra Leipzig. Hun arbejdede med et forsøg på en lille intim folkehøjskole for proletarungdom. Fru Hermes var en varm og strålende personlighed, som ofrede sig for den sag hun havde gjort til sin. Menneskeligt fællesskab ville hun gøre til det bærende i sin skole, et fællesskab så stærkt, at det nok for en udenforstående kunne virke lidt krampagtigt. Hun var som en brændende tornebusk der tændte ild hos mange andre, også undertiden forvoldte at andre brændte op. Selv brændte hun op for sin sag. Vi besøgte senere hendes skole i Leipzig. Skolen havde til huse i en stor firkantet bygning i hvis midte der var et stort opholdsrum. Ud fra dette rum var der til alle sider små kamre, munkeceller, hvor eleverne, fru Hermes og en ung lærer boede. Der var i hver celle etageseng for to, et bord, to stole og et lille skab. Såvidt jeg husker gik skillerummene end ikke op til loftet. Der var ingen som helst mulighed for privatliv hverken for fru Hermes eller eleverne. Ingen kunne lukke sin dør og være alene. Fru Hermes havde så sandelig omsat Ibsens ord i handling: „Det, som du er, vær fuldt og helt, og ikke stykkevis og delt.“

Alle eleverne var unge arbejdere der passede deres arbejde om dagen, boede på skolen og deltog i undervisningen om aftenen. Når de kom hjem fra deres arbejde fik de et spartansk måltid. Den aften vi var der fik de

hvidkålssuppe, vand, kål og kartofler kogt sammen, og brød til. Når de havde spist og sunget nogle sange tog de fat på skolearbejdet.

Dette ophold i Tyskland var for mig yderst værdifuldt, opmuntrende og lærerigt. Jeg havde nok set visse tegn på uro og udskejelser, men jeg havde også mødt meget som lovede godt for det nye Tyskland og for Europa. Otte år senere blev det altsammen kvalt, trampet ned af støvler.

TIL ENGLAND

15. september.

Mit næste rejsemål var England, hvor jeg i London særlig ville studere den store imperieudstilling i Wembley. Inden jeg forlod Tyskland ville jeg dog besøge Weimar og Köln. I en periode havde jeg været meget optaget af Faust. Nu ville jeg se Goethes by, der tillige var den by hvor Tysklands ny forfatning var kommet til verden. Efter de travle dage i Berlin og Meissen virkede Weimar velgørende rolig. En stille, borgerlig, romantisk by der fik mig til at tænke mere på Oehlenschläger end på Goethe.

I Köln var det domkirken som lokkede mig. Dette fornemme stykke tysk gotik ville jeg se. Byen Köln, romernes gamle knudepunkt, kunne nok friste mig til at blive og fordybe mig i historiske spekulationer. Men jeg måtte haste videre mod London. Min rejsekasse var tyndet slemt ud ved de mange bogindkøb jeg havde foretaget i Tyskland. Imperieudstillingen var jo et af hovedformålene med min rejse.

I London havde jeg aftalt at mødes med min yngste søster, Berna, som havde plads i huset i Oxford for at lære engelsk sprog. Forstander Maniche, Den internationale Højskole, havde givet mig brev med til værten ved kvækersetlementet Toynbee Hall i Londons East End, med anmodning til ham om at tage venligt imod mig og min søster og hjælpe os til et billigt logi. Virksomheden i Toynbee Hall lå ganske stille på denne tid af året; vi fik både logi og morgenmad dér for en billig penge.

Jeg var stærkt interesseret i Det britiske verdensrige. Jeg havde læst meget om det og så i denne statsdannelse et eksempel på et samarbejde nationer og folk imellem, der var voksne, kultiverede mennesker værdigt. Et eksempel til efterfølgelse når man nærrede håbet om en fremtid i fre-

deligt samarbejde. Derfor var det mig en sælsom oplevelse nu at befinde mig i Imperiets midte, i London hvorfra trådene til dette store rige udgik. Jeg forestillede mig, at noget lignende måtte muhammed-
anerne føle, når de befandt sig i Mekka.

Desværre blev jeg syg. En heftig influenza med høj feber gjorde de første par dage i London til en hård prøvelse. Jeg havde nok taget for hårdt fat i Tyskland, fået alt for lidt søvn, for lidt mad og for tilfældigt. Jeg var simpelthen udmattet. Men jeg havde hverken tid eller råd til at ligge syg. Nu var jeg endelig ved rejsens mål og tiden måtte udnyttes, selv om jeg befandt mig alt andet end vel. Jeg trodsede feberen og fartede rundt i London sammen med min søster. Inden vi tog ud til Wembley ville vi, som en slags forberedelse, besøge nogle af imperiehovedstadens mange seværdigheder, Westminster Abbey, parlamentsbygningen og meget andet.

Det var temmelig dumdrigt at byde sig selv så store anstrengelser, men jeg ville holde mig oprejst. Og det gik. Allerede anden dags eftermiddag tog vi ud til Wembley. Udstillingen var overvældende. Det var det britiske riges og dominions ønske at vise verden, hvad de kunne præstere, på trods af at både moderlandet og dominions få år tidligere var sluppet ud af krigen udarmede og forkomne.

Jeg brugte en uge til at studere denne udstilling. Jeg kunne have brugt en måned, havde jeg blot haft råd dertil. Her var virkelig noget for min erhvervsgeografi. Og for min fantasi. Her kunne man færdes jorden rundt, og se hvad der blev produceret, hvordan mennesker arbejdede og levede i de forskellige dele af verden. Alle verdensdele og alle folkeslag var repræsenteret, og man fik et indblik i erhvervslivet under de yderst forskellige vilkår vor klode byder på. Alt hvad menneskevilje og menneskesnilde kunne frembringe af jordens rigdomme vist her. Hver dominion og hver koloni havde sin særlige afdeling. Jeg gik det hele igennem. Videbegærlig spurgte jeg ud og fik mange oplysninger ud over hvad mine øjne så. Jeg lærte meget og fik desuden en mængde materiale med hjem fra de forskellige afdelinger. Et mangesidet og broget stof, som jeg senere fik megen glæde og nytte af ved min undervisning i erhvervsgeografi. Verdenshistorien og erhvervsgeografien blev mere levende for mig end tidligere.

Oplevelsen af udstillingen, inspirationen, var måske alligevel det mest

værdifulde. Mine mest fantastiske barnedrømme om fepaladser og eventyrriger slog ikke til her. Dette var virkelighed og dog næsten ufatteligt. Jeg ville ikke have troet at det var sandt, hvis jeg ikke havde set det alt sammen. Jeg, som havde være så fyldt af udlængsel, fik her den hele verden præsenteret som i en nøddeskal i strålende farver og funkende lys, og dertil alle de facts jeg kunne ønske. Nok vidste jeg at hverdagen rundt om i Det britiske verdensrige slet ikke var så strålende, lige så lidt som vor egen hverdag var det. Men uden fest og farver bliver livet gråt, og billedet bliver usandt hvis man kun maler i en grå tone.

Jeg gik og gjorde mig så mange tanker på denne udstilling, store lyse tanker om samarbejde folk og nationer imellem, om de store muligheder vor tids ungdom havde. Men jeg gjorde mig også mine tanker om England og om Europa. Jeg kom til England fra Skandinavien via det europæiske fastland og blev præsenteret for Det britiske verdensrige i dets store mangfoldighed. Det var en uforglemmelig oplevelse som virkede stærkt ind på mit sind. Samtidig kunne jeg dog ikke undgå med et vist vemod at konstatere, at England i virkeligheden ikke var nogen europæisk stat. Jeg følte at England gennem tradition, økonomi og historie såvel som gennem menneskelige relationer var stærkere knyttet til den store verden derude end til Europa. Som europæer følte jeg mig ligesom fattigere derved, thi vi behøvede England i Europa, dets strålende eksempel, det angelsaksiske menneskes enestående evne til samarbejde, bevidst opøvet gennem erfaring, opelsket gennem opdragelse. Måske var der også en slags misundelse forbunden med denne følelse af, at England stod os så nær og dog så fjernt.

Mæt af indtryk og træt af anstrengelser fulgte jeg min søster til Oxford. Hun var mig en god vejleder i den ærværdige by og på turene til mange af de skønne colleges. I Oxford var der ro og ophøjet stilhed, en stærk kontrast til det brusende liv i London og den strålende imperieudstilling i Wembley. Her i Oxford var jeg på klassisk jord. Her var et af den engelske opdragelses hovedsæder, hvor karakterdannelse og selvbeherskelse var højeste mål. Her havde adskillige af de personligheder, som havde været med til at bygge imperiet op, fået deres uddannelse og deres præg for livet. Studenter, som levede i årevis her, hvor kunne de vel undgå at præges dybt af den ånd og kultur, som havde skabt alt dette skønne og rige. Her mødte jeg det gamle England, og man må forstå det gamle

for ret at fatte det ny. At færdes i de gamle bygninger, i deres klostergange, kapeller og parker var for mig, fremmede menneske, som at færdes i en fjern og ophøjet eventyrverden.

Jeg blev i Oxford i nogle dage, vandrede rundt, undredes og forundredes. Billeder fra Englands historie dukkede op i min erindring. Jeg var vist ved at fortabe mig i drømmerier i al denne arkitektoniske skønhed. Når jeg syntes jeg havde fået nok af colleges en dag, søgte jeg mig udenfor byen for at hvile. Landskabet med vidtstrakte enge og store træer var som en paradises have. Stilhed og ro overalt.

Jo, min rejse til England havde ikke været forgæves. Jeg havde oplevet noget både af det ny og det gamle England. Det tapre, ukuelige England som hentede sin styrke, nu anede jeg hvorfra. Den sidste aften jeg var i Oxford tog min søster mig med til et kvæker møde. Også det var en ejendommelig oplevelse, berigende, beroligende på sin måde. Næste dag vendte jeg næsen hjemad mod Danmark, træt og uden penge, men rig på oplevelser og minder, som aldrig ville kunne udslettes.

LYSNER DET?

16. september.

Overmåde tilfreds med min rejse vendte jeg hjem til Fejsøhus for at hjælpe far med arbejdet en tid. Der var altid arbejde nok når jeg kom hjem, og jeg følte arbejdet med jorden som en sund afspænding efter den anstrengende rejse. De mange indtryk skulle også have tid til at sætte sig, og jeg trængte til i ro at gennemtænke sommerens begivenheder. Den sommer var gået så hurtigt, og så rig og skøn havde den været. Sommetider syntes jeg, at det var som alt nu havde føjet sig til lykke og held for mig. Jeg turde knap tro, at det ville vare ved. Alle mine dage havde jeg slidt umådelig hårdt, slidt legemligt for udkommet, slidt sjæleligt for at skaffe mig viden. Ofte havde jeg været helt overkørt og syntes at alt var håbløst, alt var kun halvt og uden egentlig værdi. Nu var jeg nået til et foreløbigt mål for min stræben: at få begyndt som højskolelærer indenfor et virkeområde, hvor jeg mente at kunne yde noget af værdi. Men det var en vanskelig opgave jeg var gået ind til. Ofte, når jeg var færdig med mine timer, havde jeg været bundløst fortvivlet fordi jeg syntes at jeg intet havde ydet som eleverne kunne have nogen gavn eller glæde af. Til andre tider havde jeg jo nok selv kunnet føle, at jeg i en time havde præsteret noget værdifuldt. Tit havde det undret mig at eleverne kunne vise et så godt kammeratskab og en sådan trofasthed overfor mig. Elevernes hengivenhed havde holdt mig oppe, styrket mig, givet mig tillid så jeg havde kunnet tage fat påny. Men det havde været svære år, fyldte af arbejde og indre kamp. Ofte havde jeg måttet tænke på en lille vers fra Højskolesangbogen:

*Der er stubbe og sten på vor vej,
der er modgang for dig og for mig;
men hvad glæde
har vel den, der ej kender at græde?*

Nu følte jeg at det hele ligesom havde vendt sig. Vinteren i Esbjerg havde jeg været så umådelig glad for, selv om den havde været anstrengende. Jeg havde følt, at jeg vistnok alligevel kunne føre ud i livet noget af det, jeg havde drømt om. Så kom sommeren. Jeg tog til Den internationale Højskole og fandt Selma. Jeg fik tilbud fra et par højskoler om at komme dér som lærer, men jeg holdt fast ved Esbjerg fordi jeg syntes at jeg der bedst ville kunne virke for det jeg følte var min gerning. Jeg havde fået et stipendium til en udenlandsrejse.

Jeg havde ikke været vant til medvind, derfor kunne jeg ikke betragte det altsammen som en selvfølgelighed. Som barn var jeg ofte faldet i staver ude i heden. Nu gik jeg voksne mand og faldt i staver ude i den samme hede af bare glæde og taknemmelighed for det solskin, der var faldet over min vej under den forgangne sommer. Mine forældre og søskende syntes vist at jeg var blevet lidt underlig. De troede nok at jeg var forelsket. Det var jeg også. Og tillige dybt rørt over at lykken endelig syntes at smile til mig.

Selma boede i Tønder hos en veninde fra Den internationale Højskole. Det var Selmas hensigt for vinteren at tage til udlandet for at forbedre sine kundskaber i engelsk. Familien Passy, som hun havde lært at kende i Helsingør, ville have hende med til Frankrig, hvor de havde planer om at oprette en ungdomsskole efter dansk mønster. En engelsk veninde, som Selma havde delt værelse med i Helsingør, havde skrevet og tilbudt hende plads i en kvækerfamilie i England.

Vi drøftede disse planer i vore mange breve. Det var altsammen meget godt. For hende. Ikke for mig. Jeg længtes så forfærdeligt efter at få et eget hjem. Selv om arbejdet ved højskolen var gået godt og jeg havde fået lidt mere tillid til mig selv, så sad usikkerheden og følelsen af mindreværd alligevel og lurede i mit sind, og jeg var klar over at skulle jeg virkelig drive det til noget som højskolelærer, så måtte jeg have en partner, en kvinde ved min side som forstod mig og mit arbejde og kunne være mig til hjælp og støtte. Og jeg var ikke i tvivl om hvem denne kvinde skulle være. Lige siden hin mindeværdige dag, da Laura Hedebol læste Selmas stil op, havde jeg vidst at vi to måtte følges ad. Men jeg havde ikke meget at byde en kone. En temmelig løs ansættelse og en lille løn. Den kvinde, som skulle dele mine kår, kom ikke til at danse på roser.

De mange samtaler og vandreture, Selma og jeg havde haft i Hel-

singør, havde været så rige og skønne at jeg sommetider, efter at jeg var rejst derfra, ofte tænkte: Det er vel kun en drøm det hele. Du vågner nok op en dag og er alene igen. Og har det været virkelighed, så var det nok af den slags lykkestunder som det kun sjældent er os mennesker forundt at opleve, og da slet ikke at fastholde. Men der var jo brevene, de mange indholdsrige breve vi skrev til hinanden. Og der var hendes og min længsel efter vort eget hjem, efter at arbejde sammen, hjælpes ad på den vanskelige vej gennem livet. Det var jo spild af tid at vente. Vover man intet så vinder man intet. Vi var begge modne mennesker og begge havde vi viljen til at leve livet så rigt og skønt som det under de givne forhold var os muligt. Vi var meget forskellige, det var jeg klar over, men dog så samstemte som det er muligt for to mennesker at være.

I begyndelsen af september tog jeg ned til Esbjerg for der i ro at kunne forberede mig til mit arbejde ved skolens vinterkursus. Jeg boede på et elevværelse og holdt mig selv ved kost. Med frisk mod tog jeg fat på den mængde materiale, jeg havde bragt med hjem fra min rejse. Jeg tegnede kurver og tavler over produktionen af vigtige varer, statistiske tabeller, kortskitser som viste handelens veje over verdenshavene, og meget mere som kunne anskueliggøre min undervisning i erhvervsgeografi.

Det var meningen at vi skulle have begyndt vinterskolen med et andet års hold allerede den 1. oktober og haft skole i syv måneder. Den plan måtte imidlertid opgives. Der meldte sig kun ganske få elever som andet års til 1. oktober. Det tegnede derimod til fuldt hus af første års elever fra november.

Arbejdsløs blev jeg ikke af den grund. Jeg arbejdede videre med mine forberedelser. Erhvervsgeografien tog fastere former og jeg begyndte allerede at nære højtflyvende planer om at udarbejde en bog om dette emne. En streg i regningen var det at jeg ingen løn fik for oktober. Det var redaktør Sundbo som vogtede skolens kasse. Jeg havde været godtroende og ikke sikret mig en skriftlig aftale. En sådan ville forøvrigt have været mig til ringe hjælp. Hvad kunne vel en højskolelærer gøre, når han var uden eksamen og uden en organisation bag sig.

Efter min lange rejse og de mange bogindkøb var jeg helt uden midler. Jeg havde lånt lidt af far, ja, endog lidt af Selma, hvad jeg skammede mig over. Jeg måtte ud og holde foredrag for at skaffe penge. Et foredrag i en ungdomsforening honoreredes med tredive kroner, men så skulle jeg

selv betale rejsen. Det blev ikke til store summer. Et par foredragsrækker for Arbejdernes Oplysningsforbund gav udsigt til et lille samlet beløb, som dog først faldt når foredragsrækken var færdig.

Forstander Bomholt gik med planer om en større udenlandsrejse den følgende sommer. Det ville jo medføre at jeg — vi, for nu kunne jeg ikke længere være alene — skulle klare sommerskolen. Det ville forhåbentlig også medføre en ordning af det endnu svævende spørgsmål om helårsansættelse. Man havde lovet mig skolens lærerbolig, og det var jeg umådelig glad for. Det ville muliggøre start af det hjem, jeg længtes så stærkt efter og trængte så hårdt til. Lige før vinterskolen begyndte flyttede jeg ind i lærerboligen med mine få ejendele, bøger det meste. Der var store værelser. Tomme endnu. Fremfor alt manglede endnu den, som skulle gøre de stuer til et hjem. Men her kunne jeg få arbejdsro, hvad der var vanskeligt at opnå når jeg boede på en elevgang. Og her havde jeg den vidunderlige udsigt over indsejlingen til Esbjerg. Hvor nød jeg den udsigt enten det var englandsbåden på vej ud eller ind, eller det var de mange fiskekuttere der stod til havs.

Men Adam var ikke længe uforstyrret i paradiset. Kort efter at vi var begyndt på vinterskolen kom redaktør Sundbo en dag ud på skolen og ville have mig ud af lejligheden. Der var boligmangel i Esbjerg. En medarbejder ved bladet skulle have lejligheden og yde nogle timers undervisning ved skolen som husleje. Det blev der heldigvis ikke noget af. Bomholt, som kendte mine giftermålsplaner, fik den strenge herre talt til fornuft. Men det var anden gang i kort tid jeg havde fået Sundbos magt at føle. Det var ikke gode tegn. Een ting var imidlertid nu klar: Skulle jeg kunne beholde lejligheden og dermed muligheden for at stifte hjem, så måtte jeg snarest have Selma derind.

Den tredie november begyndte vinterskolen, såvidt jeg husker med fuldt hus. Trods de påmindelser, jeg havde fået om min svage stilling, var jeg meget glad for atter at tage fat på det arbejde der havde beredt mig så megen glæde vinteren før. Eleverne var stort set som den foregående vinter, måske ligesom lidt roligere, lidt mere stabile, eller måske det var mig som havde vænnet mig til typen. Vi fik i hvert fald en rig og god skolevinter ud af det.

I slutningen af november førte jeg Selma hjem som min hustru. Det skulle have været holdt hemmeligt, men Bomholt havde ladet nyheden

sive ud. Da vi ankom til skolen — i snestorm — myldrede eleverne ud og overdængede os med sne. Siden lavede de en skøn fest for os. Det varmede jo vore hjerter. Hvad er vel en højskolelærer uden elevernes hengivenhed. Vi indrettede os i to af lejlighedens værelser og hjemmet tog form under Selmas hænder. Vi fik det hyggeligt, skønt vi ikke havde meget at stifte hjem for, og eleverne kom ofte og gerne hos os.

Jeg har hørt kolleger fortælle om højskoleforstandere, som ikke ville have en gift lærer, ud fra den betragtning at læreren var tabt for eleverne når han giftede sig. Mine erfaringer gennem femogtyve år som højskolelærer taler stik imod en sådan opfattelse. De fleste elever elsker at komme i lærerhjemmene. Selv om adskillige elever prøver at gøre det lidt hyggeligt på deres værelser, så længes de alligevel efter en gang imellem at opleve et hjems atmosfære, hygge sig, drikke en kop god kaffe og snakke. Ved sådanne lejligheder opnår man ofte en kontakt som ikke nås i timerne, eller måske rettere sagt: en kontakt af en anden slags. Danskhold og studiekredse, det bliver dem man kommer nærmest og dem man helst ser i sine stuer ved særlige lejligheder. Sådant samvær giver mulighed for mere personlig varme, mere umiddelbarhed end i timerne. Med glæde og taknemmelighed erindrer jeg de rige stunder, vi har haft sammen med drengene i vort hjem. Vi sang, læste højt, snakkede og diskuterede. Min erfaring er, at gode lærerhjem er en stor fordel for en skole. Selvsagt må hjemmene ikke misbruges. Eleverne må ikke komme rendende til enhver tid. Da bliver det hele forfladiget og til sidst intet værd. En højskolelærer er også nødt til at værne sin tid. Han må have ro til studier og til forberedelse. Ellers bliver han snart tom og uduelig som lærer.

HJÄRTAT SKALL GRO AV DRÖMMAR...

17. september.

Bomholt og jeg var nok begge romantikere, skønt vi vist begge troede at vi var meget nøgterne realitetsmennesker. Han var en stor lyriker, med politisk mål for øje. Jeg anede allerede dengang at der boede en digter i Bomholt, og jeg tænkte sommetider, når jeg mærkede at han sigtede mod politisk karriere (det lagde han jo ikke skjul på): hvor er det synd hvis politikeren går hen og kvæler digteren. Når Bomholt talte om litteratur elier om arbejderbevægelsens historie, der var hans hovedemner, da var

det en digter der talte. Der var fart og flugt og store syner over det billede, han manede frem for eleverne. Og han rev dem med. Måske sommetider så stærkt at nogle var ved at miste fodfæstet. Det var strålende, og ofte ønskede jeg, der savnede sådanne talegaver, at der også var faldet lidt af til mig af den slags. Men det var også farligt. For på en højskole er det svært, ja umuligt, for både lærere og elever at holde sig på de højder en vinter igennem. Hen imod foråret vil der uvægerlig komme en vis træthed på begge sider, og deraf opstår let misstemninger som kan komme til at forstyrre helhedsbilledet af en vinters fælles oplevelser.

Dertil kommer noget andet, som arbejdernes højskoler måske har været ene om: højskolekuller. Hen imod foråret opstår der let en vis uro, en vis kværuleren blandt eleverne. Det har vel sin psykologiske forklaring dels i vinterklimaet, dels i at man går lidt for tæt op ad hinanden i det lille skolesamfund. Og det spillede også en stor rolle at mange af eleverne, i hvert fald som arbejdsmarkedet var dengang, hen imod foråret begyndte at blive nervøse for, om det nu ville lykkes dem at få ordentlig arbejde igen når de rejste fra skolen. Denne højskolekuller er smitsom. De fleste af eleverne kunne blive tvære og vrangtne og ikke lette at have med at gøre. Var man stejl overfor dem blev det hele blot værre. Det varede en tid, så faldt gemytterne til ro igen. Bedst var om man i en sådan situation kunne få dem ud. Vi foranstaltede besøg på virksomheder i Esbjerg, foretog udflugter og andet afledende.

Udflugter var det bedste, men vi måtte vandre på vore ben da eleverne ingen penge havde til rejser. Jeg husker at jeg en påske, vistnok i 1926, foretog en lang vandretur med hele flokken. Vi gik forbi Hjerting, blev færgede over Varde å til Tarp og fortsatte til Oxbøl. Proviant til hele turen havde vi med. I en bondegård fik vi lov til at sove i laden om natten, blot jeg garanterede for at ingen rygning forekom. Næste dag gik vi til Vejrs og fortsatte langs kysten til Blåvandshuk, derfra til Skallingen og siden op til landsbyen Ho for derfra at vandre den lange vej hjem til skolen. Vejret var blæsende, bidende koldt og næsten vinterligt. Det var temmelig dumdristigt og alt for anstrengende med så lang en tur i det vejr. Mange af drengene var også for tyndt klædt på til turen. Vi var ret forkomne da vi kom hjem igen, men det var en god kur mod kuller.

Ved sådanne vandringer kom man eleverne nær ind på livet. Man delte jo deres kår og blev kammerat med dem på en ny og frisk måde. Det

hændte ikke så sjældent at nogen af dem ved sådan en lejlighed åbnede sig og fortalte om sine personlige forhold. Jeg kunne da få et indblik i familie- og opvækstforhold, som fik mig til at undres og beundre menneskers sejhed og ukuelige livsvilje. De fleste af vore elever kom fra fattige hjem, hvor kampen for dagligt brød tog alle kræfter. De kom fra små landarbejderhjem eller fra små lejligheder i byerne, hvor familiemedlemmerne gik alt for tæt op ad hinanden, hvor der ikke var et sted for en ung mand eller kvinde at være alene i ro med sit eget. Og dog, eller måske just derfor, kunne sådanne unge nære en brændende lyst til at gøre en indsats, de vidste blot ikke rigtig hvor eller hvordan, for at verden skulle blive et bedre sted at leve i. Når jeg mødte sådanne unge, da følte jeg mig rig og taknemmelig for den gerning der var blevet min. Måske kunne jeg hjælpe en og anden, give tro og håb ny næring. Sommetider lykkedes det måske, sommetider ikke.

En lærer véd ikke noget om, hvad der bliver af den sæd han sår. Eleverne véd det heller ikke. Måske bliver det dem aldrig bevidst, i hvert fald ikke før længe efter. Der kan gå mange år. Jeg husker at vi en aften havde besøg af en elev, vi havde haft for mere end ti år siden. Han var kommet, sagde han, ene og alene for at sige tak for den vinter på højskolen for over ti år siden. Han havde ikke været en af vore flittigste elever. Sporten interesserede ham mere. Da han kom fra skolen havde han kastet sig over sporten påny. Men det var ikke længere nok. Han var kommet til at gå og tumle med så mange tanker, sagde han. På skolen havde han bl. a. gået til engelsk. Han havde just ikke været flittig, men dog fået begyndt. Senere havde han ved aftenkursus forbedret det sproglige grundlag, højskolen havde givet ham. Nu holdt han *Daily Herald* for daglig at kunne øve sig og desuden følge lidt med i, hvad der skete i England. Han var begyndt at købe bøger. Det var utilfredsstillende blot at låne og læse. Man måtte eje de bøger der tiltalte en, gav en noget. „Nu gror det,“ sagde han, „kun beklager jeg at jeg dengang ikke var et par år ældre, så havde jeg måske været lidt flittigere og udnyttet tiden bedre.“

Ved samvær i hjemmet kunne man også få lejlighed til fortrolige samtaler. Jeg opfordrede aldrig eleverne til at fortælle om deres eget. Jeg ville selv være blevet ilde berørt, hvis en lærer under mine egne højskoleophold var trængt ind på mig for at få noget at vide om mine personlige forhold. Men det skete ikke sjældent at en elev kom fordi han trængte til at tale ud.

Ved sådanne lejligheder greb det mig ofte stærkt hvor frygtelig ensomme mennesker er. Hvor savnede disse unge nogen at tale med. Midt i alt det tummerum, som omgav dem, var de meget, meget ensomme. Søgende sjæle som ofte skjulte deres ensomhed og livsangst bag en maske af en yderst selvsikker optræden.

Min egen romantik — ja, jeg troede jo selv at jeg var meget jordbunden, hvad jeg jo på en måde også var. Jeg syslede i min undervisning mest med facts, erhvervsgeografi, nationaløkonomi, samfundslære, hvor der ikke var så store muligheder for romantisk fantasiflugt. Men jeg var jo en drømmer også jeg. Selma lærte mig siden et lille vers af Bo Bergman:

*Hjärtat skall gro av drömmar,
annars är hjärtat armt.
Liv, ge oss regn som strömmar.
Liv, ge oss sol och varmt.
Så blir det ax omsider,
och med ett tack till allt
gå vi mot skördetider,
vemod och vinterkallt.*

Jeg savnede politiske ambitioner. Ja, jeg betragtede det nærmest som skadeligt for en højskolelærers virke at have sådanne. Især under de første år søgte jeg holdepunkter for mine drømme hos utopisterne. Jeg husker at jeg en overgang var meget optaget af Thomas More, hvis rene karakter og høje stræben var mig et lysende eksempel på menneskets rankhed. Robert Owen hørte også til min ungdoms forbilleder. Hans praktiske socialpolitik beundrede jeg meget og talte ofte med eleverne derom. Derfra gik mine drømme helt naturligt til tanken om fælles eje og fælles ansvar og videre til kooperationen, hvori jeg så et middel til sociale forbedringer og økonomisk frigørelse. Af kooperationens store foregangsmænd var det særlig værverne i Rochdale, der fangede min interesse og min fantasi. Men det var jo ikke blot utopi eller romantik. Store foretagender var vokset op fra disse fattige menneskers forsøg til selvhjælp. Det var løftelse for et ungt sind at sysle med disse foregangsmænds liv og virke. Selv om deres idéer og tanker måtte tilpasses og omformes efter de skiftende tiders krav

var der dog i dem noget fundamentalt, som jeg syntes måtte blive bestående fremover. Pionererne såvel som Kooperationen måtte senere glide ud af mit repertoire, begrænsning blev nødvendig. Men jeg tror at de var af betydning for min udvikling, og måske var de med til at sende et lysglimt ind i et og andet ungt sind hos mine elever.

RÅSTOFFERNE

18. september.

Under de tre vintre i Esbjerg udvidede jeg mit arbejde med erhvervsgeografien med tanke på at der skulle blive en bog ud af det. Det var eleverne der gav mig idéen. Hvis det var lykkedes mig at interessere dem for en eller anden af de „vigtige varer“, jeg behandlede i mine foredrag, kom de ofte og spurgte om de ikke kunne få det „på tryk“ til støtte for hukommelsen eller til brug i studiekredse, når de var kommet hjem. Først havde jeg planer om at duplikere stoffet til dem, men jeg brugte aldrig egentlige manuskripter til mine foredrag, kun hvad vi kaldte „stolper“, det vil sige notater til støtte for den mundtlige fremstilling. Stolperne kunne ikke bruges til duplikering. I så tilfælde skulle eleverne jo selv have „fyldt i“, og det ville have været til ringe hjælp for dem da det krævede mere viden og indsigt end de kunne opnå i løbet af seks måneder. Ganske vist skete det sommetider at følelsen af usikkerhed fik mig til at „skrive det hele ned“. Resultatet blev kun at jeg følte mig bundet af manuskriptet, holdt et elendigt foredrag og gik og var deprimeret flere dage.

Skulle der blive en bog ud af mine „vigtige varer“ måtte stoffet bearbejdes anderledes end til foredragene. Hver en ledig stund i de tre år brugte jeg derfor til udarbejdelse af manuskriptet. Selma var min sekretær og min kritiker — sommetider lidt hård. Af en falleret fiskeeksportør købte vi en brugt skrivemaskine. Det var en værre gammel rok, men vore penge strakte ikke til noget bedre og den kunne bruges. Selma renskrev tålmodigt manuskriptet for hver gang jeg foretog rettelser eller udvidelser. Sådant begyndte det samarbejde os imellem der varede ved og blev stadig fastere gennem årene fremover. Det var rigt og befrugtende for os begge at vort arbejde blev fælles.

Harald Jensen, lederen af Arbejdernes Oplysningsforbund, havde vel-

villigt — og nok lidt letsindigt — lovet at hjælpe mig med at finde en forlægger, som kunne være villig til at udgive bogen. Allerede først i november 1926 sendte jeg det færdige manuskript til Harald Jensen. Det viste sig imidlertid svært at få bogen udgivet. Emnet var nyt, afsætningen usikker. Arbejdet med erhvervsgeografi var dengang et stykke pionerarbejde. Hvem ville risikere penge på det. Bogen ville komme til at koste omkring fem kroner. Det var efter den tids forhold alt for meget. Der blev endvidere krævet at AOF eller andre garanterede for afsætningen af et vist oplag. Det var ikke opmuntrende.

Efter lange forhandlinger og mange genvordigheder henvendte Harald Jensen sig til Studentersamfundets Oplysningsforening, som i efteråret 1927 udgav bogen i serien Kultur og Videnskab. Inden vi kom så vidt havde jeg dels måttet udelade en del „varer“, dels omarbejde bogen og presse stoffet sammen på 170 små sider. Vi havde imidlertid den glæde at bogen blev venligt modtaget og flittigt brugt i studiekredse både her i landet og i Norge. Bogen kom efterhånden i fem oplag, hver gang noget omarbejdet og ført à jour. Da sjette oplag i 1952 skulle udkomme måtte vi med sorg overgive „barnet“ i andre hænder. Jeg var da blevet statskonsulent i undervisningsministeriet, og kunne umuligt få tid til den à jour-føring og omarbejdelse som var nødvendig. Lektor Aa. H. Kampp påtog sig omarbejdelse af sjette udgave.

Tre vintre og to somre havde jeg mit arbejde ved Arbejderhøjskolen i Esbjerg. Min helårsansættelse gik i orden, og Selma fik også en del timer ved skolen. Ved sommerskolen havde hun mange timer: husholdning to formiddage om ugen, studiekreds om kvindeproblemer, sundhedslære, håndgerning. Vi sled hårdt i det begge to. Og atter fik jeg at mærke at det var redaktør Sundbo som vogtede skolens kasse. Skolens styrelse, det vil sige Sundbo, ville ikke høre tale om, at Selma skulle have nogen løn for sit arbejde. Vi skulle begge arbejde for min løn. Denne skik praktiseredes ganske vist ved en del små private højskoler, hvor lærerne ofte havde det meget småt og var uden mulighed for ved studier eller rejser at forny sig. Men jeg følte det som en nedværdigelse af os begge. Jeg havde altid været vant til at tjene min løn selv og jeg vidste, at jeg ved skolen ydede fuldt arbejde for den løn jeg fik, selv om jeg ved sommerskolen havde færre timer end om vinteren. Og jeg ville at min kone skulle føle at også hendes arbejde var sin løn værd.

Vinteren 1927 fremsatte jeg overfor bestyrelsen ønske dels om løn for Selmas arbejde, dels om nogen lønforbedring for mig selv. Det blev blankt afvist. Når det lå sådan, syntes jeg ikke der var andet at gøre end at vi måtte se os om efter noget andet, selv om beslutningen blev taget med tungt hjerte. Min stilling var svag, men jeg ville dog ikke lade mig byde hvad som helst. At rejse var det eneste våben vi havde. Vel vidste vi at dette våben ville komme til at ramme os selv og ikke skolen, som jo let kunne få en anden lærer. Redaktør Sundbo regnede sandsynligvis med at jeg ikke kunne få ansættelse ved nogen anden skole, og deri havde han jo delvis ret. Ansættelse ved en grundtvigsk folkehøjskole kunne der jo ikke være tale om. Efter tre år ved Arbejderhøjskolen var jeg grundigt kompromitteret i retroende grundtvigianeres øjne. Jeg tænkte ej heller på at søge den vej. Min indstilling og mit virke ville ikke have passet ind i det grundtvigske miljø. Men hvad så? Jeg tænkte først og fremmest på husmandsskolerne. Før jeg kom til Esbjerg havde jeg bl. a. haft tilbud fra Fyns husmandsskole. Nu var der en stilling ledig ved Store Restrup, men jeg kom for sent derop. Vi strejfede tanken om at købe en skole og starte for os selv, men vi lod hurtigt tanken fare. Vi havde ingen penge, og det at sidde med en uhyre gældsbyrde truende over hovedet og frygten for at der måske ingen elever kom, det lokkede os aldeles ikke.

Sommeren 1927 fik jeg at vide at der var indledet forberedende forhandlinger mellem Arbejdernes Oplysningsforbund og fru Margrete Bredsdorff, som muligvis ville afhænde Roskilde Højskole til oplysningsforbundet. Her øjnede jeg en mulighed for et nyt arbejdssted, som under AOF's ledelse burde kunne blive mere stabilt end skolen i Esbjerg. Der blev dog ikke noget ud af handelen dengang. Fru Margrete Bredsdorff valgte at fortsætte skolen med sin søn, mag. art. Morten Bredsdorff, som medforstander og pædagogisk leder af skolen. I de nærmest foregående år var Roskilde Højskole under magister Rosenkjærs medforstanderskab i virkeligheden blevet omdannet fra at være en folkehøjskole, som fortrinsvis fik sine elever fra landbohjem, til at være en højskole overvejende for arbejdsløse fra hovedstaden. Dette havde slet ikke været hensigten, men sommetider former tingene sig lidt anderledes end vi ønsker det.

For at bøde på den stærke nedgang i elevtallet efter Thomas Bredsdorffs død havde Roskilde Højskole under magister Rosenkjærs medforstanderskab, årene før vi kom der, søgt at drage byernes arbejderungdom

til skolen. På grund af de særlige understøttelsesregler, som gjaldt dengang, måtte det overvejende blive arbejdsløse unge. Dette var sket dels som et udtryk for Rosenkjærs varme interesse for arbejderungdommen, dels mente man — med rette — at det lå i forlængelse af et ønske hos skolens grundlægger, Thomas Bredsdorff, at folkehøjskolen skulle være en skole for unge både fra land og by. Det havde imidlertid vist sig vanskeligt at forene hensynet til arbejderungdommens — in casu de arbejdsløses — rimelige krav og interesser med hensynet til bondeungdommen, det vil sige overvejende unge fra gårdmandshjem.

Uheldigvis har vi jo her i landet fået en kløft mellem bonde og arbejder. Når dertil den ene part mødte med den selvfølelse der kommer af at *eje* og høre til „det bærende samfundslag“, den anden part med bitterhed i sindet mod det samfund, der behandler dem som stedbørn, så kunne resultatet ikke blive godt. Og ude i landbokredse, hvorfra Roskilde Højskole tidligere fortrinsvis havde fået sine elever, bredte den opfattelse sig, at denne skole ikke længere var et sted hvortil man trygt kunne sende sine unge.

Magister Bredsdorff var lige blevet færdig med sin eksamen. Han var ung og på det tidspunkt stærkt venstresocialistisk orienteret. Al sin tid havde han brugt til studier og han var uden erfaring med hensyn til praktisk skolearbejde, men han drømte om at drive sin fars berømte skole sådan, at den for arbejderne kunne blive hvad de bedste folkehøjskoler havde været for bondeungdommen. Med dette for øje ønskede han en lærer ansat som havde tilknytning til arbejdernes oplysningsarbejde og havde erfaring i undervisning af unge arbejdere. Jeg husker ikke nu, hvordan vi kom i forbindelse med hinanden. Resultatet blev imidlertid at Selma og jeg, efter et besøg på Roskilde Højskole i eftersommeren 1927, lod os engagere til denne skole fra november samme år. Roskilde Højskole gav os den lønforbedring man havde nægtet os i Esbjerg.

Bagefter kunne jeg jo nok se, at jeg havde begået en dumhed, men jeg var lidt naiv og forstod mig aldeles ikke på taktik. Jeg burde naturligvis have trukket den endelige afgørelse i langdrag og benyttet muligheden af ansættelse ved Roskilde Højskole som et pres på redaktør Sundbo. Da han fik at vide at jeg havde fået ansættelse ved en anden skole, og at det virkelig var vor hensigt at rejse fra Esbjerg, tilbød han nemlig den lønforbedring han tidligere havde sagt nej til. Men da var det for sent. Jeg

havde allerede givet Morten Bredsdorff mit ord, og det ville jeg ikke løbe fra.

Så var kapitlet Esbjerg Arbejderhøjskole for vort vedkommende afsluttet. Vi var meget kede af det. Vi befandt os vel i Esbjerg, den friske by ved havet, og vi havde været glade for arbejdet ved skolen. Det var tre rige arbejdsår som vi stadig ser tilbage på med glæde. Det var vor start indenfor arbejdernes højskolevirksomhed. Og jeg føler stadig dyb taknemmelighed overfor Bomholt, fordi han gav mig denne mulighed for at komme i gang med et arbejde, der helt havde mit hjerte, og ligeledes fordi han mange år senere kaldte mig til stillingen som statskonsulent i undervisningsministeriet. Det at der vises en tillid, at man bliver betroet et ansvarsfuldt arbejde, det styrker sindet, øger kræfterne og gør livet lysere og lettere at leve. Det var ikke Bomholts skyld at vi rejste fra Esbjerg. Han havde det antagelig ikke altid så let med Sundbo, som så afgjort havde sine egne meninger om, hvad skolens penge skulle bruges til. Hvor vanskelig Bomholts stilling i virkeligheden var forstod jeg nok først mange år senere, da jeg selv var blevet forstander for Roskilde Højskole og erfarede, at det at administrere en skole kunne være en såre vanskelig opgave. Jeg vurderede Bomholt meget højt. Han havde god vilje og var allerede dengang en vældig slider. Og så havde han alle de egenskaber jeg selv manglede. Måske havde jeg egenskaber som han manglede. Men netop derfor kunne vi nok supplere hinanden og få en god skole ud af vort fælles arbejde.

PÅ ROSKILDE HØJSKOLE

19. september.

I slutningen af oktober 1927 pakkede vi vore ejendele for at flytte til Roskilde. Et kapitel af vort liv var afsluttet, et nyt og meget usikkert skulle begynde. For sidste gang frydede vi os over den skønne indsejling til Esbjerg. Den havde daglig været os til stor glæde. Vi cyklede og vi gik ad de veje og stier hvor vi havde nydt den skønne vestjyske natur. Ud ad vejen til Hjerting, til engene, hvor Selma så ofte om foråret var cyklet ud for at plukke blomster, når hun i husholdningstimerne ville lære pigerne at sætte blomster på bordet også til hverdags. Vi vandrede ud

gennem den herlige Strandskov og Vognsbøl plantage og sagde farvel til det altsammen. Der skulle gå syv og tyve år før vi sammen så det igen, og da var alt anderledes, yppigere, frodigere, måske lidt mindre barsk og vestjysk, men et rigt og skønt stykke Danmark.

På Roskilde Højskole var der i tårnfløjen indrettet en noget primitiv lejlighed til os. Bekvemmeligheder var der ingen af og megen uro var der, men vi indrettede os så godt vi kunne og Selmas gode hænder tryllede med hvad vi ejede, så der blev et hyggeligt hjem ud af det. Eleverne fandt hyppigt op ad den lille trappe, enten de nu kom af egen lyst eller de var bedt til en lille kop kaffe. Trangen til at føle et hjemms atmosfære var endnu større hos de elever, der kom til Roskilde Højskole, end hos dem vi var vant til i Esbjerg. Og trangen til en samtale om alvorlige ting var ej heller mindre.

Hvordan var de elever vi nu ville få at arbejde med? Det kunne ikke undgås at vi var fyldte af spænding og undren. Men der var ikke andet at gøre end tage fat med frisk mod og søge at gøre det bedst mulige ud af det vi nu var havnet i.

Den tredie november 1927 myldrede vinterholdet ind på Roskilde Højskole. Disse elever var lidt anderledes end dem, vi havde haft i Esbjerg. De fleste af dem var langvarigt arbejdsløse som forlængst havde opbrugt deres understøttelsesrettigheder. En del var uorganiserede. Adskillige var ikke blevet arbejdsløshedsforsikrede og var derfor henvist til at leve på den understøttelse de kunne få fra hjælpe-kasserne (det var før socialreformens tid). Hjælpekasserne, særlig i hovedstadskommunerne, men også i en række købstæder, havde stillet de unge arbejdsløse overfor valget: enten at tage på højskole eller miste understøttelsen fra hjælpe-kassen. Tog de på højskole ville de fra det offentlige få hele skoleopholdet betalt, fri rejse til og fra skolen samt lidt lommepenge. Af to onder vælger man det mindst afskrækkende. De allerfleste havde ingen anelse om hvad en folkehøjskole var for noget. Men da det var noget, der var blevet dem påtvunget, kunne det næppe være noget godt. I hvert fald var de fleste på forhånd meget skeptiske. De ønskede ikke et højskoleophold. De ønskede arbejde. Dog var der nogle som mødte med den positive indstilling, at når der nu gaves mulighed for at udnytte en arbejdsløshedsperiode til at skaffe sig nogen uddannelse og viden, så var det godt at bruge tiden dertil. Kun ganske få af dem var politisk interesserede, og få havde andre interesser

som betød noget i deres tilværelse. Alt for mange af dem var indstillet på at vegetere igennem tilværelsen på bedst mulige måde. Jeg må dog tilføje at kun ganske få var hvad man plejer at kalde arbejdssky. De fleste var blot stærkt prægede af arbejdsløsheden og følelsen af at være til overs i samfundet, være stedbørn.

Blandt eleverne i Esbjerg var langvarigt arbejdsløse ikke ukendt. Men de fleste af esbjergeleverne havde interesser: politiske, faglige eller andre interesser som optog dem, betød noget i deres liv og var med til at holde dem oppe. Adskillige var ivrige efter at tilegne sig viden, søge videre uddannelse, dygtiggøre sig for en indsats i samfundsforbedrernes tapre skare. Det var unge med en vis fremdrift i, unge som ikke havde ladet sig kue af omstændighederne. At være lærer for sådan en flok unge, hvoraf de fleste på forhånd var positivt indstillet, var ganske anderledes let end at blive stillet overfor disse unge der kom til Roskilde Højskole med modvilje imod det, de var blevet tvunget ind i, med ukendskab til det der ville møde dem på skolen. Unge som havde givet op, var uden interesser og med bitre følelser overfor samfundet.

Og så var der en anden fordel ved flokken i Esbjerg: der var en god sammensætning af elever fra land og by. Fra småkårshjem kom de ganske vist allesammen, men land- og bymentalitet mødtes og virkede befrugtende og opdragende på begge parter. De elever, vi fik på Roskilde Højskole, var næsten udelukkende byfolk. Alt sådant kunne nok give anledning til nogen spekulation over, hvordan man bedst skulle tage fat på arbejdet. Et var klart: det gjaldt først og fremmest at vinde deres tillid, nedbryde deres modstand, få dem til at vågne op, blive interesserede. Det gik egentlig forbavsende let. Af den store problematiske flok viste det sig efterhånden at mange blev ganske udmærkede og interesserede højskoleelever. Når man fik dem tæt op, fik dem til at se verden i lidt lysere farver, fandt man ofte ensomme, søgende mennesker bag den skal de havde omgivet sig med. Lidt venlighed og forståelse og skallen var brudt, det negative smeltede bort og efterhånden vågnede interessen.

Der var mange prægtige og interessante mennesker iblandt dem, og det har været os en kilde til opmuntring og hjælp til at bevare troen på menneskene, når vi senere mødte gamle elever fra disse svære arbejdsløhedsår og erfarede, at de havde fundet sig en plads i samfundet som gode borgere og familiefædre. Ofte fik vi at vide, at det var opholdet på højskolen, som

havde givet dem ny tro på livet og kræfter til at klare sig bedre gennem de genvordigheder de havde mødt.

Dermed være ikke sagt at det at sende arbejdsløse på højskole var nogen god løsning. Tværtimod. De arbejdsløse burde have haft arbejde og unge der var i arbejde, burde have været på højskole. Det at komme en vinter på en folkehøjskole bør være en menneskerettighed, ikke en social foranstaltning. Højskolen kom i miskredit blandt arbejderne derved. Den opfattelse vandt desværre indpas, både blandt arbejderne og blandt deres tillidsmænd, at på højskole tog man kun når man var arbejdsløs. Ingen af parterne kunne være tjent dermed.

Af Roskilde Højskoles elevhold 1927—28, der var på ca. hundrede, var der i begyndelsen tre gårdmandssønner, såvidt jeg husker fra Himmerland. Da det efter kort tid gik op for dem, at de var havnet blandt lutter arbejdsløse, kunne de ikke finde sig tilrette på skolen. Skolens liv og undervisning måtte jo få præg af de elever der var der. En skønne dag var de tre unge landmænd borte uden at forstanderen eller nogen anden havde fået noget at vide derom i forvejen. Det viste sig at de tidligt om morgenen var taget med toget til Jylland, hvor de var blevet optaget som elever på en østjysk folkehøjskole. Det var de sidste egentlige landmænd som søgte Roskilde Højskole.

I min undervisning arbejdede jeg hovedsagelig med samme stof som i Esbjerg, men selvsagt måtte det lægges lidt anderledes tilrette. Det gjaldt om at lytte, fornemme sig frem til hvad disse elever kunne tilegne sig og hvad ikke. „Højskolen er dér hvor lærerens evne og elevens trang mødes.“ Ja, det er helt rigtigt. Men her var ingen trang. Den skulle først vækkes. Godt jeg ikke kom med faste teorier om, hvordan højskoleundervisning skulle være. Da var jeg uhjælpelig kørt fast.

Dansktimerne og studiekredsene gav rigest mulighed for at komme eleverne på nært hold. Jeg gjorde meget ud af danskundervisningen, dels fordi arbejdet med det danske sprog interesserede mig så stærkt, dels fordi eleverne i så høj grad trængte til at friske det dansk op, de havde lært i folkeskolen. Mange af dem havde ikke engang skrevet et brev siden de kom ud af folkeskolen og nu var de dog i tyveårsalderen. De kunne ikke skrive en ansøgning, ikke udfylde den simpleste formular. Vi skulle næsten begynde helt forfra med dem. Men så var det til gengæld et arbejde der bar frugt. For dette at de ikke kunne skrive en ansøgning, ikke udfylde

en blanket på posthuset, det havde givet dem komplekser. De var deraf blevet bestyrket i den opfattelse, deres fattigfolksmiljø havde givet dem, at de var ringere end andre. Når de mærkede at de kunne lære det, da vågnede mennesket i dem. Da skete der noget i deres sind som under gunstige betingelser kunne få betydning for dem livet igennem.

Og så var der det velsignet gode ved danskundervisningen, at man havde den rige skat af dansk litteratur at øse af. Her var disse elever totalt på bar bund. Hvis de i skolen overhovedet havde hørt noget om dansk litteratur, så havde de da ikke fået opfattelsen af at det var noget der kom dem ved, i hvert fald var det ganske og aldeles udsløttet af deres bevidsthed.

Jeg kan ikke sige at eleverne i Esbjerg havde litterære interesser, det var i hvert fald kun ganske få af dem. Men det var lettere at få dem til at læse med forståelse og omtanke, ganske simpelt af den grund at der i forvejen rørte sig noget i deres sind. Blandt disse elever på Roskilde Højskole var der en solid og kompakt modvilje, eller rettere ligegyldighed, som skulle nedbrydes før der var mulighed for læsning og forståelse, endsige virkelig oplevelse af det læste. Men ved ihærdighed kunne man vinde store sejre på dette område, og det gav glæde og lyst til at fortsætte. I flere år brugte jeg adskillige dansktimer til blandt andet at fortælle eleverne og lade dem referere kapitler af Pelle Erobreren. Det var en fortrinlig vækkelsesbog! Fremfor alt skildringen af Pelles barndom og ungdom. Ligeledes brugte jeg meget Nexøs herlige novelle *Flyvende sommer*.

Aldrig før havde disse elever tænkt sig, at man kunne læse litteratur på den måde. Hvis man læste så var det da kun for tidsfordriv. Ikke så få af dem fik i dansktimerne øjnene op for at *Bøgernes verden er som stille gemmer, rummer tit undre, øjeblikket glemmer*. Adskillige nåede virkelig hen mod vinterens slutning dertil, at de kunne skelne mellem forskellige forfatters måde at skrive på, om et billede, en forfatter havde brugt, var rammende eller helt ved siden af. Og nogle begyndte at læse avisernes sprog med kritik. Da havde de jo opdaget noget af sprogets liv. Og i hvert fald gik det op for mange af dem, at litteratur var noget der kom dem ved, og kunne være dem til både gavn og glæde.

Erfaringerne fra mange års højskolegerning, mere eller mindre slidsom, har ikke blot styrket mig i overbevisningen om højskolernes store betydning i dansk folkeligt kulturliv. Jeg er også blevet klar over at der er en

vældig opgave for efterskoler og ungdomsskoler før de unge bliver højskolemodne. Hvis hjemmene ikke byder de unge et kulturmiljø — og hvor mange hjem gør det — og de unge ikke hjemmefra er vant til syssel med bog og pen, ikke bliver tilskyndet til interesser, hvor der er brug for disse færdigheder, ja så glemmer de hurtigt hvad de har lært — eller ikke lært — i folkeskolen. Når de hen ved tyveårsalderen begynder at blive voksne opdager de fleste, at de har brug for en vis kunnen på det sproglige område. Men har det da ligget brak i en seks-syv år er det ikke så ligetil at få det dyrket op igen. Derfor trænger de unge mellem skolealderen og voksenalderen til at få opfrisket det de har lært i folkeskolen. Men de må have det på en anden måde. Og de trænger i de vanskelige år i høj grad til den inspiration som et godt og rigt skolemiljø kan give og til kammeratskabet med jævnaldrende. De må også lære at bruge deres hænder. Man må endelig ikke tale nedsættende om det at lære noget praktisk. Det at man *kan* noget, det giver rejsning i sindet. Det er nu min erfaring.

KURSEN LÆGGES OM

20. september.

Vi sled alle hårdt den vinter, men jeg syntes at under de givne omstændigheder fik vi en god skolevinter ud af det. Man må jo tage det tilfældigt sammensatte elevhold i betragtning og erindre de omstændigheder, hvorunder disse elever var kommet på højskole. Det var jo elever for hvilke undervisningen og skolens liv måtte have nær tilknytning til deres grå hverdag og til deres mange menneskelige problemer. Og samtidig løfte derudover. Naturligvis var der ofte problemer, som kunne være alvorlige nok for en ung og uerfaren forstander. Men der var ingen grund til at være ked af vinteren eller skamfuld over dens forløb. Det er min faste overbevisning at der var skabt et *grundlag* hvorpå der kunne være bygget videre. Det kom til at gå anderledes.

Der blev udefra rettet megen kritik mod Roskilde Højskole, dels fra højskolekredse, dels fra kredse på egnen, som helt fra skolens start havde haft tilknytning til skolen. Man var bekymret for at skolen, under den unge Bredsdorffs ledelse, var ved at skifte karakter og blive en højskole for arbejderungdom. Og man var forfærdet over at skolen, ved siden af

Højskolesangbogen, havde benyttet Arbejdersangbogen. Det var sket efter min henstilling. Den skyld skal jeg gerne tage på mig. Jeg var ganske vist selv vokset op med tonerne fra Højskolesangbogen gennem de rige stunder da mor sang for os børn og lærte os at synge de mange skønne sange. Men disse elever var sandelig ikke vokset op med deres mødres sange, hverken fra Højskolesangbogen eller fra Arbejdersangbogen. De var rodløse, og nu var de i den alder da de trængte til at lytte til og lære noget, der kunne tone som deres eget. *Samtidens længsler i toner vi fange*, siger Bjørnson. Måske kunne de gennem sangen få en smule tilknytning til den arbejderbevægelse som måtte blive deres løftestang, skulle de komme ud af det uføre hvori de befandt sig.

Det var forresten mærkeligt at skolens kritikere ikke fandt på at læse Thomas Bredsdorffs *Artikler og taler* (udg. 1923). Deri ville de have mødt Thomas Bredsdorffs frihedssind og hans åbenhed overfor det ny, der var ved at bryde frem. Og de ville have erfaret at skolen, set i forhold til Thomas Bredsdorffs tanker, slet ikke var så galt afmarcheret som de forestillede sig. Jeg har både dengang og ofte siden læst i denne bog. Hver gang har jeg fundet mig beriget deraf og undret mig over at så få virkelig kendte det bærende i Thomas Bredsdorffs skoletanker.

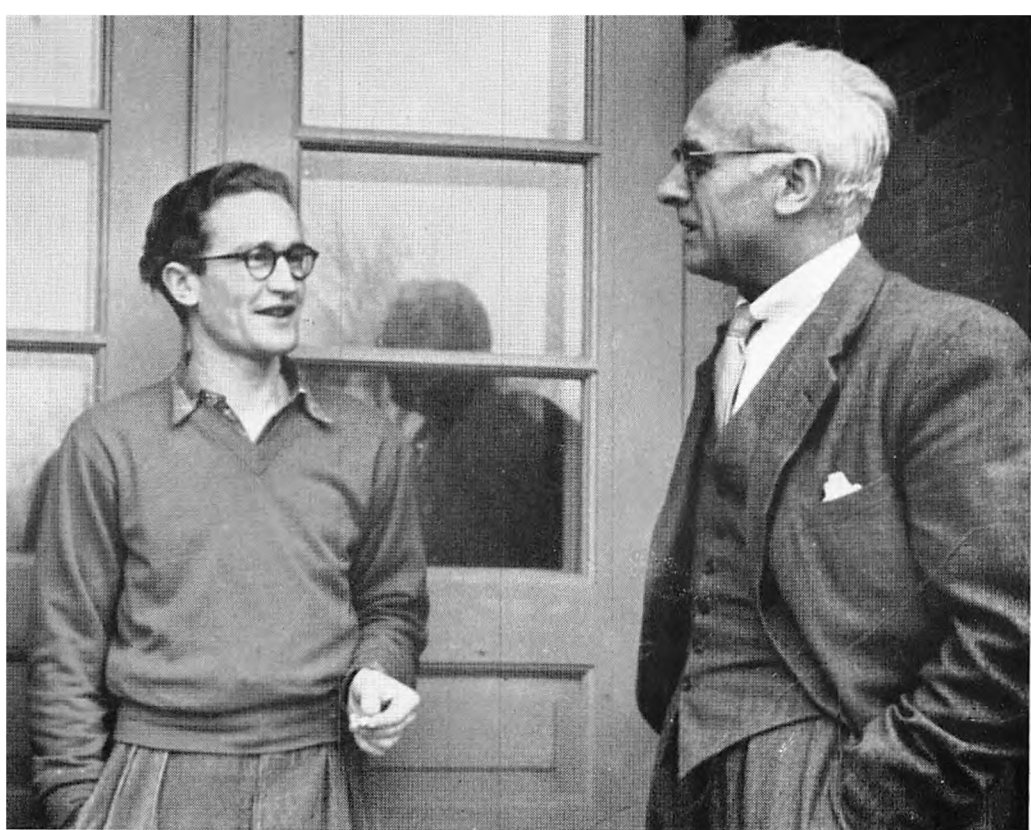
Vinterens elever havde dog, trods at alt var gået godt, været en skuffelse for familien Bredsdorff. Gennem de mange år, fru Margrete Bredsdorff havde stået ved sin mands side i højskolearbejdet, var hun jo blevet vænnet til unge fra forholdsvis velstillede gårdmandshjem, unge som i hvert fald i ydre manerer adskilte sig fordelagtigt fra dem skolen nu havde haft. Det var også naturligt at hun var følsom for de kritikere, som bebrejdede skolen at den var på vej til at svigte Thomas Bredsdorffs skolelinje. Fru Margrete Bredsdorffs stilling var overordentlig vanskelig. Hun var blevet alene med en stor familie og med en stor skole med rige traditioner og et *navn* i højskolekredse. Ganske vist var det ikke første gang der var røre om Roskilde Højskole. Thomas Bredsdorff havde altid haft sine meningers mod og ofte talt Roma midt imod, hvad der også havde givet sig udslag i elevtilgangen. Hans navn og hans position havde dog været så grundfæstet, at blev eleverne borte fra een egn så kom de fra en anden. Men Thomas Bredsdorff var ikke mere. Navnet alene var ikke nok til at bære. Og Morten Bredsdorff var for ung og endnu et ubeskrevet blad. Nogle år som lærer ville have modnet ham til gerningen.

Nu var det på forhånd en næsten håbløs opgave for ham at skulle rette skolen op og føre den tilbage til dens gamle position i de grundtvigske kredse.

Eleverne blev jo også en skuffelse for ham. Han kom lige fra universitetet, uden praktisk kendskab til de kår hvorunder de brede befolkningslag, især husmænd og arbejdere, levede. I hvert fald var hans kendskab begrænset til, hvad han havde indhentet gennem litterære studier. Han mødte til arbejdet med god vilje og frisk mod, men med alt for romantiske forestillinger om at arbejderungdommen var en ungdom af Pelle Erobrere. Mødet med virkeligheden lærte ham noget helt andet. Eleverne var ganske almindelig dansk ungdom på godt og ondt, og de var dertil ramt ind i sjælen af arbejdsløshedens svøbe. Der var kun meget lidt af Pelle Erobreren i dem. De fleste var ganske almindelige unge mennesker, som havde været så uheldige at de var født og opvokset i fattige kår og havde fået en alt for ringe skolegang. Og der var problembørn iblandt dem, og enkelte som egentlig var nogle sølle fyre, men som trængte til at møde venlighed og forståelse.

Sommeren 1928 blev der som sædvanlig holdt et tremåneders kursus for unge piger. Ved dette kursus mærkedes arbejdsløshedens atmosfære ikke, men vel den kritik der var mod skolen og den uro denne kritik havde skabt. Vi havde kun få elever, såvidt jeg husker kun en snes stykker. Flokken var så lille at den måtte virke deprimerende i de store skolelokaler. Både Selma og jeg underviste ved sommerskolen, som næppe adskilte sig væsentligt fra andre højskolars sommerkursus. Det hele gik let og fornøjeligt. Men for skolens økonomi var det lille elevtal alt andet end tilfredsstillende.

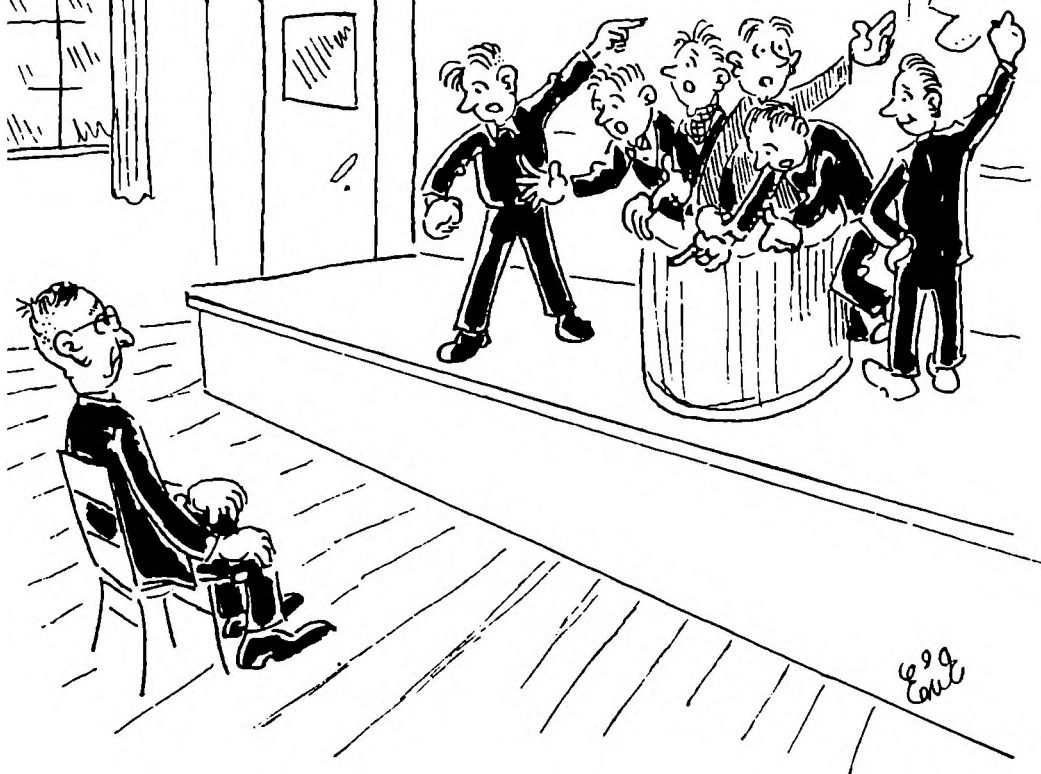
I efteråret 1928 besluttede skolens ledelse at man ville forsøge at lægge skolens kurs om, så skolen ikke længere skulle få karakter af at være en skole, der fortrinsvis søgtes af arbejdsløs arbejderungdom. Den skulle være en almindelig grundtvigsk folkehøjskole, som skulle indstille sig på at byde ungdom fra både land og by velkommen under sit tag. Fra skolens ledelse og fra de kredse, der havde været utilfredse med den kurs skolen havde fulgt de senere år, blev der agiteret landet over for påny i grundtvigske kredse at rejse tillid til Roskilde Højskole. For at underbygge dette forsøg og understrege, at nu skulle kursen lægges om i en anden retning, ansattes en lærer der kom fra Antvorskov Højskole.

En snak i pausen. Roskilde 1949.

Læremøde. Roskilde 1949.

Spørgetime. Tegning af Svend Erik Jensen, Roskilde 1945.

Efter spørgetimen.

Jeg kunne ikke have noget imod at man ved skolen ansatte lærere med vidt forskellig indstilling, tværtimod. Og jeg kunne ej heller have noget at indvende mod tanken om, at nu skulle Roskilde Højskole være en skole, hvor unge fra land og by kunne mødes til fælles højskoleundervisning og fælles oplevelser. Det var en skøn tanke. Men ud fra mine egne erfaringer og iagttagelser måtte jeg nære tvivl om, hvorvidt det ville lykkes og hvorvidt det under de givne omstændigheder ville være klogt med en sådan kursændring. Erfaringerne fra Høng Højskole, hvor man kort forinden havde gjort et alvorligt forsøg i samme retning, såvel som erfaringerne fra Rosenkjærs medforstandertid på Roskilde Højskole, måtte virke som en advarsel.

Da eleverne mødte den 3. november 1928 viste det sig at den foretagne omlægning af skolens linje ikke havde båret frugt. Der kom praktisk talt ingen elever fra landbokredse eller fra de gamle højskolekredse. Vi fik atter en stor flok arbejdsløse, ganske svarende til holdet den foregående vinter. Fra skolens ledelse blev dette hold imidlertid ikke modtaget og imødekommet med samme gode vilje og positive indstilling som forrige års elever var blevet det. Både fru Margrete Bredsdorff og Morten Bredsdorff var skuffede og noget bitre. Af hensyn til fastholdelsen af den ændrede kurs måtte vi ikke benytte Arbejdersangbogen ved siden af Højskoleangbogen. Da flere af eleverne var kommet efter anbefaling fra elever fra vinteren før, måtte allerede dette vække nogen misstemning. Elevholdet fik i det hele taget hurtigt at mærke at det ikke svarede til, hvad skolens ledelse havde håbet og ønsket. Efter jul opstod der forskellige smågnidninger mellem skolens ledelse og eleverne. På begge sider blev små ting gjort store. Jeg har tidligere talt om det psykologiske fænomen, vi kaldte højskolekuller.

Jeg prøvede at mægle til begge sider, glatte ud og få det til at gå. Det mislykkedes. En dag hen på vinteren kom det til en eksplosion mellem forstanderen og eleverne. Årsagen var en bagatel, en lille gnist som udløste den spænding der havde været vinteren igennem. En stor flok af eleverne besluttede uden videre at forlade skolen. Forstanderen stillede sig stejlt og nægtede at forhandle. Og ved højskolekuller er det det værste man kan gøre. Men der skulle statueres et eksempel som udadtil kunne vise, at Roskilde Højskole ikke var en skole der lod de arbejdsløse bestemme tonen. Forstanderen regnede med, at når han blot stod fast ville eleverne hurtigt

falde til føje. Kun få ville rejse og disse ville snart, tvunget af omstændighederne, vende tilbage. De mistede arbejdsløshedsunderstøttelsen når de i utide forlod en skole. Derved skulle der være skabt ro i lejren og respekt om skolen. Og man ville for fremtiden være fri for ethvert tilløb til opposition fra elevernes side.

Det gik anderledes. Et stort antal elever rejste fra skolen. Nøden tvang ganske vist en del tilbage. Men i hård trods blev mange borte og flere af dem skrev om affæren i bladene. Følgen var et dobbelt nederlag for skolen. Affæren nedbrød den tillid man påny havde søgt at få genopbygget i de gamle højskolekredse, og den svækkede den tillid skolen var ved at få blandt arbejderungdommen og indenfor arbejderens oplysningsbevægelse. Under trykket stemning gennemførtes denne vinters højskolekursus.

PÅ BAR BUND

21. september.

Den følgende sommer, 1929, holdtes atter et tre måneders kursus for unge piger, men ligesom sommeren før var deltagerantallet ringe. I slutningen af juli var der på skolen et tre ugers kursus for lærere og lærerinder fra Schweiz. Morten Bredsdorffs kone, Frieda Bredsdorff, som var schweizisk født, havde fået dette kursus i stand. Det blev et oplivende og opmuntrende islæt i sommerens ellers trykkede stemning. Disse lærere og lærerinder var ualmindelig vågne, interesserede og videbegærlige. De var ikke rejst den lange vej for at holde ferie. De ville have viden med hjem. Jeg husker at jeg holdt et par foredrag for dem om dansk andelsbevægelse. Aldrig før havde jeg talt til så lydhør og opmærksom en forsamling. Det var en ren fornøjelse. Vi fulgte de foredrag, diskussioner og samtaler der var i de tre uger kursusset varede, og vi var næsten ved at glemme de tunge skyer der hvilede over os og skolen.

Fru Margrete Bredsdorff havde besluttet at afhænde skolen. I dagbogen for den 14. maj 1929 har Selma skrevet: „Klokken er halv fem. Jeg hører lyd af hestetramp og vognhjul i gården, rejser mig op for at se hvem der kommer. Det er Niels Julius (fru Bredsdorffs bestyrer) med begge hestene for den fine vogn. I vognen sidder Harald Jensen og Bertolt.“

Så var der altså ved at ske noget. Forhandlingerne fra 1927 blev genoptaget, men det trak ud med afgørelsen. Først i begyndelsen af oktober var købet af skolen i orden. AOF ville dog ikke overtage den før til 1. april 1930. Skolens ledelse besluttede derfor at holde vinterskole som sædvanlig. På grund af det sene tidspunkt blev den vistnok kun på fire måneder med et halvt hundrede elever. Alt gik stille og roligt, men stemningen var selvsagt trykket.

For familien Bredsdorff måtte det jo være smerteligt, at alle forsøg på at føre skolen videre efter Thomas Bredsdorffs bortgang var mislykkedes. I anledning af salget til AOF var der en masse skriverier i bladene, som måtte sære og gøre ondt værre. Man fik af disse skriverier nærmest indtryk af, at skolen var faldet i hænderne på røvere. En glædelig undtagelse var Højskolebladet, hvor redaktør Helge Skovmand skrev en god og forstående artikel, velvillig overfor det ny som skulle vokse frem på Thomas Bredsdorffs skole. „Der er nogen overvurdering af bygninger og steder“, skrev redaktør Skovmand. „I de fleste tilfælde kan man gå ud fra at et højskolearbejde står og falder med manden . . . Kolds højskole er i den henseende et talende eksempel. Få år efter grundlæggerens død blev den ophævet og Dalum landbrugsskole sat i stedet. Højskolen, som ikke er bundet til pæle og mure, blomstrede videre, men på andre steder.“

Selv om vi fuldtud forstod familien Bredsdorffs følelser overfor det der var sket, var vi dog umådelig glade for at det var AOF der havde erhvervet skolen. Vi var sikre på at der nu ville blive skabt mulighed for et stabilt højskolearbejde. Højskolen ville „blomstre videre“ indenfor de gamle mure. Der gives heldigvis mere end een form for liv og virke.

For Selma og mig var situationen imidlertid alt andet end lys. Vi vidste ikke om vi var købt eller solgte. I otte arbejdsfyldte år havde vi sat alt ind på at dygtiggøre os så vi efter evne kunne tjene dansk ungdom og virke i dansk folkeoplysning. Nu var det måske slut og vi kunne blive nødt til at tjene vort daglige brød på anden måde. Hårdt arbejde havde vi jo begge været vant til, vi kunne nok tage fat på hvad det skulle være. Men der var nu dette med *lysten*, trangen til at gøre en indsats i folkeoplysningens tjeneste. Denne lyst var ikke let at få ud af hovedet. Måske var det overvurdering af evner og kunnen, måske også jysk — og skånsk — stædighed, men vi syntes der måtte være brug for os, og selv om vort håb ikke havde noget at finde næring ved, så levede det alligevel.

Da jeg i begyndelsen af oktober erfarede at købet var gået i orden, tog jeg ind til hovedstaden for hos AOF at høre, hvordan sagerne lå for fremtiden. Jeg håbede jo at der ville blive brug for os som lærere ved Roskilde Højskole under AOF, og hvis jeg kunne få dette bekræftet ville jeg bruge vinteren til studier og forberedelse. Men jeg fik ikke mit håb styrket, endelige bekræftet. Vi måtte være glade for at der blev skole vinteren 1929-30 så vi i hvert fald havde nogen tid til at se os om efter noget at leve af.

Ved nytår 1930 døde AOFs leder, Harald Jensen. Brutalt og meningsløst hentede døden ham fra det rige arbejde, hvor der var så hårdt brug for hans evner og kræfter. Hans bortgang berørte mig smerteligt. Jeg havde ikke stået Harald Jensen personligt nær, men jeg var i taknemmelighedsgæld til ham fordi han havde hjulpet mig til at få min bog *Råstofferne* udgivet, og jeg havde fremfor alt *følt* at han var den rette mand til at lede AOFs arbejde. Hvem ville nu blive leder af dette arbejde? Og hvordan ville kursen blive? Og hvilke følger ville det få for os to?

I hvert fald medførte Harald Jensens bortgang yderligere udsættelse af personalespørgsmålet ved Roskilde Højskole. Vi levede stadig i uvished. Arbejde havde vi ganske vist nok af. Skolearbejde og mange foredrag på egnen, foredragsrækker for AOF og andet. Men fremtiden? Turde vi indrette os på en lærergerning ved Roskilde Højskole og forberede os dertil? Eller blev vi nødt til at finde noget andet? Det var ikke bare levebrød vi søgte, når vi ønskede at vort fremtidige arbejde måtte blive indenfor AOF. Vore hjerter var med. Der var ganske vist arbejde nok, hvis jeg, som i mine unge dage, ville tage hjem til Fejsøhus. Men nu var jeg i nogen grad vænnet fra det hårde legemlige slid, og Selma og jeg havde jo vort eget hjem, selv om det var bygget på løse forhåbninger.

I slutningen af marts kom der endelig en afgørelse af personalespørgsmålet ved Roskilde Højskole. Kontorchef ved Kraks vejviser, cand. polit. Hjalmar Gammelgaard blev udset til skolens fremtidige leder. Vi fik at vide at „vi kunne blive der“. Det var altid en trøst. Måske ville fremtiden tegne sig lidt lysere. Men nu havde vi levet i uvished så længe at vi ikke rigtig kunne glæde os. Der var imidlertid ikke brug for os før til november, fik vi at vide. Vi skulle kun sortere og katalogisere de bøger fra skolens bibliotek som var gået med i købet. Godt var det dog at vi nu kunne gå

i gang med forberedelse til et forhåbentlig rigt højskolearbejde den kommende vinter.

Vi læste meget den sommer, ladede op til vinterens arbejde. Det „madnyttige“ læste vi hver for sig. Andet „mindre nyttigt“ læste vi højt. Højt-læsningen var vi fra første færd kommet til at holde meget af. Det var så berigende at være to om det. Ofte blev der kun tid til at vi gav hinanden referater af det læste. Ikke sjældent skete det, da jeg var midt i noget, som efter min opfattelse var yderst madnyttigt, at Selma impulsivt kom med noget hun læste og sagde: „Nu skal du bare høre!“ Sommetider blev jeg jo nødt til det . . . Vi søgte at udnytte tiden bedst vi kunne, men de mange håndværkere lavede støj rundt om os, og der kom mange gæster som vi på grund af omstændighederne måtte tage os af. Men vi glædede os over at skolebygningerne blev repareret og de ydre rammer gjort i orden for det kommende arbejde. Anden pinsedag 1930 fandt indvielsen sted. Efter at håndværkerne var færdige blev der holdt nogle kursus, men det egentlige skolearbejde begyndte først til november. —

Gamle elever fra Esbjerg har siden ofte spurgt, om det ikke var mig en skuffelse at jeg ikke blev forstander på Esbjerg efter Bomholt, og ej heller på Roskilde, da AOF overtog denne skole. Jeg har måttet svare dem som sandt var, at det var ikke nogen skuffelse for os. Jeg blev ikke tilbudt nogen af disse stillinger, og jeg havde ingen ambitioner og endnu mindre forventninger i den retning. For Roskilde Højskoles vedkommende var jeg klar over, at AOF til denne skole ønskede en forstander med et navn og en position. Jeg havde ingen af disse kvalifikationer, ikke engang en eksamen som kunne erstatte. Jeg ønskede at være lærer. Lærervirksomheden elskede jeg. At undervise voksne mennesker, om muligt vejlede dem, det var den skønneste gerning jeg kunne tænke mig. At være forstander betragtede jeg derimod som en tvivlsom ophøjelse. Måske vil nogen erindre om rønnebærrene. Dem om det. En forstander risikerer endnu mere end en lærer at dele sig ud i småskillinger. Han skal samtidig være skolens pædagogiske leder, administrere det temmelig store foretagende og desuden tage sig af tusind småting, som burde kunne gøres af andre. Under sådanne omstændigheder bliver der ikke megen tid til læsning og fornyelse.

I de otte år jeg havde været lærer havde jeg efter evne prøvet at sætte de unge i gang, fylde dem med noget der kunne bære ud over deres eget

jeg. Og jeg havde, efter at jeg var kommet til Esbjerg og siden i Roskilde, søgt at få dem optaget af arbejderbevægelsen ved at prøve at vise dem den menneskelige nødvendighed af arbejdernes kamp for økonomisk og kulturel frigørelse. Det vigtigste for mig havde været at der måtte være en linje i mit arbejde, og karakter og vilje bag virksomheden. Det havde været min ærgerrighed. Om det var lykkedes mig at udrette noget, det må andre dømme om. Min lidenskab — jeg tør vist uden at forfalde til selvros kalde det sådan — var at søge *viden*, give den videre til de unge og om muligt fæstne stoffet i bøger som kunne være de unge til gavn sidenhen. I studiekredsen, eller i en sluttet kreds hjemme hos os selv, befandt jeg mig bedst. En forstander er jo nødt til at „optræde“. Det brød jeg mig ikke om.

Da jeg blev ved at grave og grave i bøger og skrifter for at finde noget, der kunne kaste lys over dette eller hint, som jeg ville fortælle eleverne, sagde Selma ofte at jeg burde have været videnskabsmand. Det havde hun måske ret i. Hvis universitetsvejen havde været mig åben var jeg blevet historiker. Det at følge skæbnens spil i historiens forløb, det har livet igennem været min største interesse. Den blev vakt da jeg som barn fulgte far på de lange ture over heden, og han fortalte mig om gravhøjene, om vejsporene i lyngen og om de mennesker der havde levet der for årtusinder siden. Den blev forstærket ved Hans Lunds historieundervisning på Askov Højskole, og den har siden aldrig forladt mig. Da jeg i de senere år under mit arbejde som lærer mere og mere gik over til i undervisningen at sysle med det englænderne kalder *Current Affairs* — nutidshistorie — følte jeg mig i mit rette element. Når eleverne kom og spurgte hvorfor forholdene i et land var sådan og sådan og ikke anderledes, så var det mig en lyst at tage tråden op og følge den tilbage gennem tiderne, prøve at udrede det brogede forløb og om muligt gøre det forståeligt for eleverne. Det blev til sidst til bogen *Den ny verden*, som just ikke var opmuntrende, men måske nyttig. Jeg har således haft den lykke i mit arbejde at kunne forene lyst og pligt.

Min interesse for administration fik liv og kom til udfoldelse, da jeg efter forsvarsministerens anmodning i 1948-49 varetog hvervet som chef for Folk og Værn afdelingen ved den danske brigade i Tyskland. Gamle elever har bebrejdet mig at jeg forlod højskolen. Det beroede dels på min

stadige frygt for rutine i lærergerningen, dels på trangen til forandring efter femogtyve års arbejde som lærer. Det var så rigtigt hvad Poul Hansen, Grenå, sagde, da jeg forlod Roskilde Højskole for at overtage stillingen som statskonsulent i undervisningsministeriet: Jeg havde trang til at viske billedet ud og male noget nyt på lærredet.

Skolen ved fjorden

NY START

22. september.

Efter de tre arbejdsfyldte år og den lange uvished følte vi i sommeren 1930 et stærkt behov efter at komme ud, at sætte punktum, eller i hvert fald et semikolon, mellem de brydsomme år der var gået, og det arbejde vi nu skulle gå ind til. Vi havde slet ikke råd til at rejse, men vi syntes ligefrem at vi måtte ud og have luft. Vi tænkte først og fremmest på at tage til Tyskland, hvor jeg siden 1925 havde holdt forbindelsen vedlige med adskillige af de levende og interesserede personer, jeg havde truffet dengang. Men vi ville gerne se noget mere, noget helt nyt. Vi havde opretholdt forbindelsen med nogle af deltagerne i det schweiziske kursus fra sommeren før. Vi skrev og spurgte om de ville give os råd og vejledning så vi kunne få andet og mere at se af Schweiz, end det turister i almindelighed ser. Der kom svar at vi kunne bare komme. Alt ville blive ordnet for os.

Vi lagde vor rejseplan sådan at vi i Tyskland og Schweiz fortrinsvis skulle koncentrere os om, hvad vi kunne få at vide om folkeoplysningsarbejdet, og desuden se kooperative virksomheder og boligbyggeri. I planerne kom det som en selvfølge at vi måtte rejse billigt. Vi var nødt til at bo på de billigste „Gasthäuser“ vi kunne finde, holde os selv med tørkost og højest tillade os et måltid varm mad nu og da. Vore små penge skulle strække langt. Heldigvis kostede det ikke noget ekstra at bruge sine sanser, se og spørge og lytte, samle et forråd af friske indtryk til vinterens arbejde.

I Hamborg, Nürnberg, Dresden, Leipzig og i Sachsenburg traf vi mine gamle bekendte fra 1925. Med tysk grundighed viste de os alt hvad vi ønskede at se, og fortalte om det folkeoplysningsarbejde de stod midt i

og havde så store forhåbninger til. Og om de farer der truede det unge og svage tyske demokrati. Det vi fik at vide var just ikke opmuntrende for fremtiden. Tre år senere skulle vi erfare at vore tyske venner ikke havde malet billedet i for mørke farver.

Allerede i Basel mærkede vi at vore schweiziske bekendte havde været i virksomhed for at hjælpe os til rette. Der var skaffet logi til os i et lille hospiz som skinnede af properhed. Vi følte os straks hjemme. Basels store kooperative virksomheder fik vi at se under kyndig vejledning. Ligeledes boligbyggeri, skoler og meget andet. En tur med sporvogn over grænsen ind i Frankrig var der også tænkt på.

Thun og Steffisburg var vort næste mål. Der traf vi personlig nogle af de lærere, som havde deltaget i kursuset på Roskilde Højskole året før. Vi blev modtaget som gamle venner og mødte hjælpsomhed og gæstfrihed af et sådant omfang, at vi ængstelig spurgte os selv: Hvordan skal vi kunne gøre gengæld? Jeg foretog afstikkere til Bern, Luzern og Zürich for at se kooperative virksomheder. Overalt var der venlige mennesker som hjælpere.

Det bedste og mest overvældende var alligevel et par bjergture vi foretog. Først ledte vi os alene op til toppen af *der Niesen*, 2.300 m. o. h., hvorfra der var en strålende udsigt ind over den snedækkede alpekæde. Vi kalder stadigvæk *der Niesen* for *vores* bjerg! For os var det en umådelig oplevelse at vandre opad, opad ad smalle stier. Frem og tilbage i serpenter slyngede stierne sig. For hver gang vi vendte var vi kommet en smule højere op. Landet dernede, husene, menneskene, blev som et lille dukketeater. Og til sidst havde vi, efter cirka seks timers vandring, et skuespil for vore øjne som aldrig glemmes. Alpernes snedækkede kæde strålende i solen. Nogle dage senere blev der lånt vandrestyr sammen til os. En af lærerne fulgte med os på en to dages vandring op til Hohtürli i Blümlisalp, 2.800 m. o. h. Der overnattede vi i en hytte, hvortil ellers kun medlemmer af alpeklubber havde adgang. Helt ind under snekanterne og lige ind ved gletcheren plukkede Selma blomster, små skønne blomster som myldrede frem så snart sne og is veg tilbage.

Morgenen deroppe blev et uforglemmeligt minde. Ovenover skyerne er himlen altid blå! Ja, heroppe over skyerne strålede solen blændende klart på sne og isbræer, kun enkelte tinder stak op gennem skylaget under os. Det var et fantastisk syn, helt betagende. Stille var der, dødsens stille.

Goethes skønne digt dukkede op i erindringen. Vi oplevede jo dens stemning: *Über allen Gipfeln ist Ruhe*. Og samtidig dens vemodige slutningsstrofe: *Warte nur, warte nur, balde ruhest du auch*. Vi fik nemlig en så ejendommelig fornemmelse af liv og død samtidig. Solen, livgiveren, var der i al sin glans. Men helt heroppe fandtes intet den kunne vække til liv. Her var kun sne og is og nøgne tinder. Det var skønt og fantastisk og uvirkeligt. Nedad, nedad måtte vi, hvor livet pulserede.

Det var vor hensigt på tilbagevejen fra Schweiz at besøge yderligere nogle kooperative virksomheder i Tyskland. Men vi lod være. Vi havde allerede samlet en mængde materiale. Og i Schweiz havde vi oplevet så meget nyt og set så meget skønt, og fremfor alt mødt så mange gode og hjælpsomme mennesker. Med disse indtryk rejste vi glade og forfriskede hjem, rede til at tage fat på det arbejde der ventede.

Den tredie november 1930 startede Roskilde Højskole sit første vinterkursus under AOF. Foruden forstander Gammelgaard og hustru var cand. mag. Willy Hellner, Selma og jeg skolens lærerkræfter. Otto Jensen kom først året efter. Dette arbejde skulle blive vort i tyve år. Slidsomme år, men rige og lykkelige år, omend der nu og da var hændelser og forhold, som kastede kolde skygger ind over billedet.

Hjalmar Gammelgaard var en usædvanlig rigt begavet mand, en glimrende pædagog og skoleleder. Han ejede et vældigt fond af omfattende kundskaber og rige erfaringer at tære på. Det var godt for hans gerning ved skolen, thi arbejdet gav ham ikke megen tid til fornyelse. Han måtte leve efter den Bjørnsonske sætning: *Hvad du evner, kast af i de nærmeste krav*. Jeg beundrede Gammelgaard og nærrede lige fra begyndelsen ubegrænset tillid til ham. I vort syn på folkehøjskolen, dens arbejde og metoder, var vi enige. På en enkel og jævn måde, der virkede ny og forfriskende, gav Gammelgaard ofte udtryk for de bestående værdier i folkehøjskolen. Han var meget musikalsk, stærkt optaget af sang og musik. Hans små sangtimer hver morgen, som indledning til skolens arbejdsdag, var gennem alle årene højdepunkter i skolens undervisning. I forbindelse med sangen kom Gammelgaard med historiske oplysninger og andre „små bemærkninger“ til sangenes tekst, hvorigennem sangenes indhold blev levendegjort for eleverne. Det samme gjaldt melodierne. Og så kom indøvelsen og afpudsningen af sangene. Eleverne ville meget gerne synge, men mange af dem var fulde af fordomme og de fleste af dem anede intet

om, hvordan de skulle behandle deres stemmer. Det fik de lært, før de forlod skolen.

Såvidt muligt deltog jeg altid i disse timer. For mig var de højtidsstunder og den bedst mulige indledning til dagens arbejde. Gammelgård lærte vore unge elever såvel som deltagerne i somrens korte kursus at holde af sangen og at synge. Når Arbejdersangbogen i dag er så værdsat og bruges så meget som tilfældet er, da har Gammelgaard hovedæren derfor. At han lærte eleverne at synge og være glade for sangen, det er, efter min opfattelse, hans største indsats ved højskolen. Det gav værdier for livet for hver enkelt.

Skolen havde fra starten fuldt hus, godt hundrede elever. Elevstandarden var betydelig bedre end den skolen havde haft de nærmest foregående år, men jeg syntes at den lå lidt under, hvad jeg havde været vant til i Esbjerg. Der var en god sammensætning af unge fra land og by. Regelen var en trediedel fra hovedstaden, en trediedel fra provinsen og en trediedel fra landdistrikter. Denne sammensætning holdt vi årene igennem, kun blev der en del færre fra hovedstaden. Ungdomsarbejdsløsheden var en alvorlig foreteelse, og man var allerede ved at glide bort fra det gode grundlag, der var lagt i Esbjerg, ind på en afvej, som med tiden skulle true selve højskolens eksistensgrundlag.

Det var hårdt arbejde vi allesammen var gået ind til. Egentlig var vi for få lærere til den store flok. Det medførte bl. a. at både danskhold, regnehold og studiekredse blev alt for store og tunge at arbejde med. Som helhed var det en god elevflok vi havde. På et vinterhold er der altid en „tung ende“. Nogle er småt begavede, andre uden interesser. Der var letbevægelige sind og der var stillestående sind. Det lykkedes vel ikke altid at få de stillestående sat i bevægelse, men vi måtte jo tage os af dem. Vi kunne ikke nøjes med bare at lade dem være i fred. Men vi havde et stort og godt indslag dels af unge, som var stærkt politisk eller fagligt interesserede, dels unge, som, selv om de var arbejdsløse, bevidst søgte skolen for at skaffe sig en videre uddannelse og forbedre de kundskaber, de havde fået i folkeskolen.

Ganske som i Esbjerg erfarede jeg nu, at en ikke ringe del af vort arbejde måtte bestå i at nedbryde fordomme. De „bevidste elever“, om jeg må bruge et sådant lidt misvisende udtryk, var på en ejendommelig måde negative og positive samtidigt. Det negative var vel for en stor del

ungdommelig trods: de måtte være *imod* noget. Men hellere det, end at de ikke var optaget af nogen verdens ting, selv om det kunne være alvorligt nok at en ungdom, som ville fremskridt og frihed og broderskab, var så hildet i fordomme. Men de var positive på den herlige måde at de ville lære noget, dygtiggøre sig, udrette noget.

Deres negativitet rettede sig i de første år særlig mod tre ting, som kunne få adskillige af dem i affekt: ikke-revolutionære sange, Gud og så Dannebrog. Det med sangene fik Gammelgaard lige så stille pillet ud af dem ved at vende deres sind mod poesiens og musikkens rige verden. Slagsangene gled i baggrunden uden at eleverne selv mærkede det. Med Gud og Dannebrog var det mere alvorligt. Engang havde jeg på mit danskhold til genfortælling brugt en af La Fontaines fabler: *Bonden, der kørte fast*. La Fontaine skildrer hvordan en bonde kører fast på en elendig vej. Han råber og bander og bruger grove ord uden at det hjælper. I sin våde anråber han til sidst Herkules, kraftens gud, om at hjælpe ham og løfte vognen ud af dyndet. Fra skyen høres gudens røst som råder manden til selv at tage fat, udbedre vejen, smøre hjulene og ej give tabt. Moralens er at man ikke skal lægge hænderne i skødet og håbe på højere magters hjælp. Man skal hjælpe sig selv, så får man hjælp fra Herren.

Flere af mine bedste drenge lukkede sig af fordi Gud forekom i historien. De digtede det hele om til noget sølle noget, der var uden saft og kraft. Der gik adskillige dansktimer til samtale om dette problem: Hvad ville La Fontaine sige med sin fabel? Og hvad stræbte de mennesker efter, som først vendte sig mod noget, der var større end de selv var, mod en gud at se op til og tilbede.

Sådanne samtaler kunne føre til at noget ligesom løsnedes i de unges sind, men man måtte træde varsomt. Hvis de mærkede at man direkte angreb det, som de troede var deres egen overbevisning, da rejste de sig straks til forsvar, og man havde tabt slaget. Ikke sjældent skete det efter sådanne samtaletimer at en eller flere af drengene om aftenen kom og bankede på vor dør: Om jeg ikke havde tid. Der var noget de gerne ville snakke med os om. Så viste det sig ofte at der var blevet rørt ved problemer, som de selv havde gået og spekuleret over, men ikke haft nogen at drøfte dem med, og vel ej heller haft mod dertil. Ikke turdet blotte sig. Det blev gerne sent ud på natten før de gik.

Dannebrog — hvordan gik det med det? Med tiden såre godt! Man

må ikke glemme at mange af disse unge var arbejdsløse og følte sig som samfundets stedbørn. Det giver ikke varme følelser for nationens symboler. Men efterhånden som arbejderne tilkæmpede sig sig økonomisk og politisk indflydelse svandt følelsen af at være ringere end andre bort, og dermed den fjendtlige indstilling overfor samfundet. Arbejderne blev ligeberettigede medborgere. En vigtig faktor var også det forfærdelige som skete ude i verden i disse år: Nazisternes magtovertagelse i 1933 og det store tyske socialdemokratiske partis sammenbrud. Udviklingen i Østrig, i Tjsekoslovakiet. Det var en kras anskuelsesundervisning i, hvad værdi det havde at være fri borger i en fri stat.

Vi havde hvert år nogle kommunister og det var ikke altid de ringeste af flokken, men de var de mest troende og offervillige. Fra vor første vinter husker jeg at der fra Moskva var udgået en parole om, at verdensrevolutionen ville finde sted, vistnok den 25. februar 1931. Vi tog det ikke så alvorligt på skolen. Såvidt jeg husker havde vi den vinter kun to og en halv kommunist. Hvis de fandt på at rejse ind til hovedstaden og være med til at knuse vinduer, så skete der vel ikke andet end af vi bagefter måtte vise dem bort fra skolen.

Men der skete noget helt andet end det vi ventede. Nogle ikke-kommunister, desværre nogle af de allerbedste i flokken, kom på egne og op imod en snes kammeraters vegne og spurgte Gammelgaard, om de måtte få fri og tage ind til hovedstaden den store dag. De ville gerne deltage i en demonstration som skulle finde sted derinde. De ville slet ikke agitere for deltagelse blandt kammeraterne. De unge havde sikkert trang til at foretage sig noget, gøre en indsats, den være sig nok så ringe, og måske latterlig. For dem var det alvor. Først bagefter kunne de selv se, at de havde været naive og villet lade sig bruge.

Stillet overfor dette helt uventede ringede Gammelgaard og spurgte skolens formand til råds. Ikke tale om at skolens elever kunne få lov at rejse ind og deltage i en kommunistisk demonstration! Men nu blev det først helt galt. Ingen inde i Rosenørnsallé skulle bestemme hvad frie og selvstændige arbejdere måtte eller ikke måtte. Eleverne holdt generalforsamling og vedtog resolution. Og Gammelgaard debuterede med glans som tordentaler. En storm i et glas vand. Megen tid gik spildt og verdensrevolutionen blev der vist ikke noget af.

En vinter havde jeg i en studiekreds nogle unge der var meget begej-

strede for de russiske kollektivlandbrug. Sådan noget burde vi have her hjemme i stedet for de sølle husmandsbrug, hvor ejeren aldrig kunne få fri om søndagen. Jeg gik med på spøgen og lod dem udarbejde planer for et sådant kollektivbrug. De valgte Fyn. Det var et så dejligt begrænset område, til at overse. De målte og tegnede og ryddede på papiret bøndergårde og husmandsbrug over det ganske Fyn. De indvundne arealer lagde de ud i store felter, hvor de vældige landbrugsmaskiner skulle gøre arbejdet så let som ingenting. Det var herligt så længe det stod på. Men hvad i al verden skulle man gøre ved de mange mennesker, som var blevet hjemløse og arbejdsløse og meget misfornøjede. At kalde dem for kulakker og udrydde dem, som det skete i Rusland, det kviede de unge sig alligevel ved. Noget Sibirien, hvortil de kunne sendes, havde vi jo heller ikke. Lidt slukørede måtte mine kære drenge erkende, at det vist ikke var så let som det kunne se ud. Og så var der jo det glædelige, at inderst inde syntes de ikke rigtig om — ikke engang i teorien — de metoder der var blevet brugt i Rusland. Fyns landbrug blev ikke socialiseret dengang, men drengene lærte en del ved at få påstande prøvet, om ikke i virkeligheden så dog i eftertankens klare lys.

Skolen blev ofte udsat for stærk kritik fra folk som intet vidste om vort arbejde. Hvis et eksempel som det her omtalte blev kendt, og det blev det let, for drengene var meget optaget af det og snakkede om eksperimentet medens de arbejdede dermed, så fik vi at høre at skolen var en bolsjevik-rede og at vi oplaskede de unge med socialistiske teorier. Kolleger bebrejdede os ofte at det ikke var rigtig højskole vi holdt. Vi glemte forkyndelsen og vi lagde for megen vægt på kundskaber. Vi tog os kritikken let. Vi måtte møde de unge dér hvor de stod, og vi havde den gode samvittighed som kunne tillade os at sige: Lad folk snakke!

ARBEJDSGLÆDE

23. september.

Jeg havde den glæde at Gammelgaard de fleste vintre tildelte mig skolens bedste danskhold. Det gav meget arbejde, men var i høj grad lystbetonet. Danskundervisningen havde jeg altid betragtet som højdepunktet i vinterskolens arbejde. Jeg elskede at arbejde med sproget og prøve at vække elevernes sans for en god skriftlig og mundtlig behandling af deres

modersmål. Grammatik og regler brugte jeg ikke megen tid til. Stilskrivningen blev det vigtigste. I regel skrev mine elever en stil til hveranden uge. De stile kunne sommetider være lange. En hel stilebog fuldskrevet var ingen sjældenhed. Vi brugte meget tid til gennemgang både af sprog og emne i stilene, snakkede jævnt og kammeratligt om problemerne. Jeg så det som en hovedopgave at få de unge til at bruge fornuft og omtanke ved sprogbehandlingen. Derfor de mange samtaler og diskussioner om sproglige emner. Desuden læste vi udvalgte stykker af forskellige forfattere, talte om deres sprog og sammenlignede. Og vi diskuterede dialekter, slang, avissprog o. a.

Såvidt muligt søgte jeg at variere emnerne for stile og samtaler fra år til år, og at vælge emner der vedkom eleverne og stillede krav til dem. Der var dog eet problem jeg syntes var så fundamentalt, at jeg brugte det som emne til stil næsten hvert år: *Vort forhold til vort daglige arbejde*. Der var to årsager til denne min fravigelse fra en ellers gylden regel: ikke at vende prækenbunken. Dels forsøgene på fra visse kredse at romantisere „den gode gamle tid“, da alt arbejde var hændernes arbejde, og de fæle maskiner endnu ikke havde ødelagt arbejdets glæde og arbejdets poesi. Dels så jeg det som et alvorligt symptom, når der både fra arbejderkredse og fra visse intellektuelle blev skrevet og talt om arbejdet som en forbandelse og fritiden, aftenen, natten, som den tid, da man egentlig levede. Jeg havde selv visse erfaringer af hårdt legemligt arbejde, som sjældent havde været lystbetonet. Men normale mennesker er virksomme, hvis de da ikke er syge. Arbejde og produktion er nødvendige for at vi allesammen kan have noget at leve af. Og jeg havde også gjort mig mine tanker om folks udnyttelse af fritiden.

Eleverne var sagkyndige på dette område. Deres stile gav oftest en interessant og grundig belysning af problemet og stof til megen drøftelse om arbejde og fritid, skoler og uddannelse. Det viste sig nemlig hvert år, at det ikke alene var et problem om arbejde og glæde ved arbejdet, det var til syvende og sidst oftest et problem om uddannelse. Og derved kom vi ind på skoleproblemer.

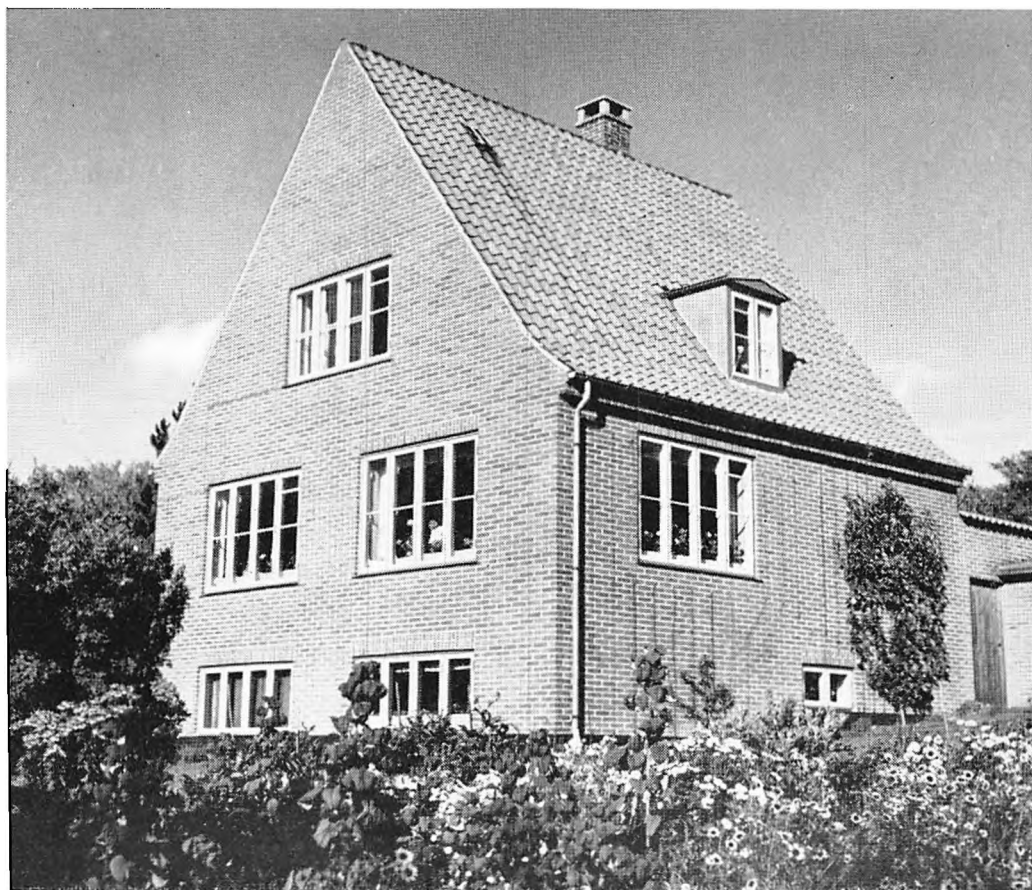
Hvert år viste min formodning sig at være rigtig: De unge betragtede slet ikke arbejdet som nogen forbandelse. Det må dog hertil bemærkes at mange af dem var arbejdsløse og med frygt så hen til den dag, da de skulle forlade skolen og måske atter blive tilovers.

Ved gennemgang af stile og ved sammenligning år for år viste det sig, at der blandt de faglærte var overvejende tilfredshed med arbejdet, og de unge ville med glæde vende tilbage til det efter højskoleopholdets slut. Kun omkring ti procent af de faglærte var utilfredse med deres fag, og ville gerne have haft et andet erhverv eller en videregående uddannelse. En ti-femten procent af de faglærte viste sig at være lidt ubestemmelige. Det var fortrinsvis sådanne, som ved tilfældighedernes spil så afgjort var kommet på fejl hylde. Dette lyse billede for de faglærtes vedkommende viste blandt andet den faglige uddannelses store betydning, selv om den kunne have sine mangler. Det, at man har lært noget særligt, det, at der er et arbejdsområde som man behersker, det giver en følelse af overskud i sindet, af tilfredshed og i det hele taget en positiv indstilling som stærkt præger forholdet til arbejdet. Den faglige uddannelse giver dertil ofte indsigt i mange ting, fysik, kemi o. l., som kan gøre mange af arbejdsprocessens enkeltheder interessante og er med til at gøre arbejdet mere lystbetonet. I mange af disse stile ankede eleverne dog over at den faglige uddannelse, sådan som den i almindelighed gives, ikke gav dem nogen medborgerlig eller almindelig undervisning. Blandt andet for at bøde på denne mangel var de kommet på højskole.

De ufaglærte viste sig at rumme de alvorligste problemer. Kun godt fyrrer procent, cirka halvt så mange som af de faglærte, var tilfreds med deres arbejde. Lige ved halvdelen af de ufaglærte var utilfredse med det arbejde de havde. Blandt dem var der hvert år mange landarbejdere og tjenestekarle, som utvivlsomt gennem en årrække havde gået med en drøm om engang at kunne sætte foden under eget bord på et husmandssted, men havde måttet opgive drømmen, tage ind til byen og blive arbejdsmænd. Det havde afsat sig som en bitterhed i sindet, der trykkede dem livet igennem. Hver vinter var der blandt disse utilfredse også enkelte som havde haft lyst til en videre uddannelse, men på grund af fattigdom fundet alle veje lukkede.

Hver vinter gav disse stile anledning til indgående drøftelser på danskholdet. Ikke blot om forholdet til arbejdet, men ofte endnu mere om vor skolestruktur og vore uddannelsesforhold. Selv om adskillige af eleverne erklærede, at de ved udgangen af folkeskolen var lede og kede af skolen, blev vi i almindelighed enige om at det var galt, når undervisningen for de fleste pludselig blev afbrudt i fjorten års alderen. For dem der kom

Gavmilde muld. Maj 1932.

„Vidablick“.

„Her mødes muld og hav . . .“

Godt fodslog.

i lære var problemet i hvert fald delvis løst. For alle de andre, dem der var kommet på forkert hylde, dem der havde fået en for ringe skolegang, dem der ville være gået læsevejen, hvis mulighederne havde været der, hvad med dem? Disse problemer gav altid samtalestof nok både i timerne og bagefter kammeraterne imellem. At problemerne blev gennemdrøftede kunne forhåbentlig med tiden give et skub fremad i den rigtige retning. Ord alene gør det ganske vist ikke. Men disse unge var nu i den alder, da de snart skulle stifte hjem og for alvor blive medborgere i samfundet. Jeg havde grund til at håbe at adskillige af dem ville blive „landets luer“ dér, hvor de fik deres hjem og deres virkefelt.

DE ARBEJDSLØSE PÅ HØJSKOLE

24. september.

Det var uhyre vanskelige år i trediverne, krise og arbejdsløshed. Disse forhold satte også deres præg på højskolens arbejde og på elevtilgangen. Der var ansøgere nok at vælge imellem. Vi havde på skolen plads til godt hundrede elever, og der var oftest dobbelt så mange som søgte om optagelse. Forstanderen kunne vælge blandt dem, han syntes havde de bedste anbefalinger og ellers, efter ansøgningerne at dømme, så ud til at være egnede. Vi undgik at få elever sendt i flok fra hjælpeklasser, som det var sket i de nærmest foregående år. Alligevel blev den „tunge ende“ alt for stor, og skolearbejdet kunne ikke blive som vi ønskede det. Man måtte jo have hele flokken med. Det gik altid efterhånden godt med de elementære fag, dansk og regning. Men med foredrag og studiekredse kunne det sommetider være lidt svært, når alt for mange af flokken ingen interesse havde for det, vi arbejdede med.

Den „tunge ende“ bestod slet ikke af unge, som karaktermæssig var ringere end andre mennesker. Der kunne være enkelte, det skal indrømmes. Men de fleste havde blot den „fejl“ at det var arbejde de skulle have haft, ikke højskoleophold. Om de var faglærte eller ufaglærte, for begge parter virkede det ens at blive arbejdsløs: de følte sig til overs, følte sig som samfundets stedbørn, der var ikke brug for dem. Det fremkaldte en trods-indstilling overfor samfundet. Hos dem, som havde den ringeste sjælelige modstandskraft, slog det ind og blev til trods og uvilje mod alt og alle, i værste tilfælde kunne det udarte til fuldstændig sløvhed. Så-

danne unge blev permanent arbejdsløse og søgte at klare sig igennem ved at ambulere mellem forskellige højskoler og de ungdomsarbejdslejre, der blev oprettet. Det var værst for de unge mellem atten og femogtyve; og tit har vi talt om, hvor mange der mon gik til grunde, tog skade for livet af alt det de skulle igennem i de svære år.

For skolearbejdet var der den alvorlige risiko, at de virkelig interesserede ikke fik det ud af deres skoleophold, som de havde ventet og haft grund til at håbe. Så blev også de misfornøjede. I en stil skriver en af vore gode elever fra den tid helt frit fra leveren: „Der må nu engang ikke vises overbærenhed overfor højskolebumser. Husk på at mange af os har gået arbejdsløse gennem længere tid og er blevet vænnet af med at skulle lave et stykke arbejde til bestemt tid. Det kan nu engang ikke bortforklares, at vi *skal* have pisen hængende over nakken hele tiden. Arbejdsløshed virker i høj grad demoraliserende på os unge, og derfor er det en tvingende nødvendighed at vi bliver oplyst om, at skolen ikke er et hvilehjem for langvarigt arbejdsløse, men en skole hvorpå der skal arbejdes . . . Det der ærgrer mig mest er, at en stab af dygtige lærere skal gå og spilde deres tid med at undervise en samling individer, hvoraf halvdelen ikke bryder sig en døjt om hvad der bliver holdt foredrag om eller dannet studiekredse om. Det er både spild af tid og penge.“

Understøttelsessystemet førte ofte det meget uheldige med sig, at der let kunne opstå visse modsætninger mellem landarbejdere, som selv havde sparet penge sammen til et højskoleophold, og byarbejdere, der fik det hele gratis fra det offentlige. Og som ovenikøbet slet ikke havde ønsket det højskoleophold der blev givet dem. Dette modsætningsforhold var vi klar over måtte blive meget værre på andre højskoler, hvor elevflokkene var mere ulige sammensat end på Roskilde Højskole. Hvor der kom overvejende bondeungdom med den tryghed og selvfølelse, som det giver at *eje* og være sikker på sit udkomme, og så nogle få arbejdsløse, der måtte føle sig som underlegne, ejendomsløse stakler, dér måtte opstå svære spændinger. Især hvis det var arbejdsløse fra byerne, som ofte havde ordet i deres magt.

Vi havde den store fordel på Roskilde Højskole at skolen ejedes af organisationer, der var tilknyttet arbejderbevægelsen. Derved kom skolen i særklasse og søgtes fortrinsvis af unge, som havde en eller anden tilknytning til arbejderbevægelsen, den være nok så periferisk. I de første år

havde vi et stort antal faglærte hver vinter. For skolearbejdet var dette en stor fordel. En læretid giver bl. a. en vis disciplineret indstilling: tider skal overholdes, et vist arbejde skal præsteres. Og det at de unge havde lært noget gav dem en vis rankhed. Men de var alligevel sjælelig hårdt ramt fordi de som regel var blevet „hældt ud“ så snart de var udlærte. Til gengæld kunne mange af de ufaglærte være fortrinlige som elever, fordi de følte et så stærkt behov for at *lære*.

Efterhånden vister der sig en nedgang i antallet af faglærte og — hvad værre var — mange var uorganiserede og således uden nogen som helst forbindelse eller kontakt med arbejderbevægelsen. De havde efter læretidens slut ikke været i arbejde så længe, at de var nået at komme i en fagforening. Det var et stort minus. Nogle var permanent arbejdsløse og havde efterhånden indstillet sig på at klare sig igennem tilværelsen som de bedst kunne. Vi var meget bekymrede for denne udvikling. Højskolearbejde under disse forhold var noget af en prøvelse og stillede store krav til forstander og lærere. Vi sled allesammen meget hårdt, og vi syntes selv at vi efter omstændighederne fik hver vinter til at gå godt. Men vi var jo klar over at det hele på lang sigt var splittergalt, højskolemæssig set.

I de første ti-femten år af Esbjerg Højskoles eksistens var der dér blevet lagt et godt grundlag for at oparbejde en *højskolebevidsthed* indenfor arbejderens rækker. Gamle Sundbo, med alle sine fejl og sin karrighed i pengesager, han havde jo haft fat i den rigtige ende, når han så arbejderens højskoler som fremtidige kraftcentre for arbejderbevægelsen, ligesom de gamle højskoler havde været det for bønderne. Dette grundlag var smuldret væk, og vi spurgte med undren, om dansk arbejderbevægelse havde *råd* til at lade ude af betragtning den oplysning og dannelse, den åndelige styrkelse et højskoleophold kunne give dens ungdom. Det havde hidtil været den reformistiske danske arbejderbevægelses styrke, at den havde kunnet og villet samtidig benytte både agitationens blomstersmykkede landevej og den praktiske handlings ujævne stier. Hvordan kunne det så være at den holdt sig tilbage nu?

De arbejdsløse burde have haft arbejde og af dem, der var i arbejde, burde de vågne og interesserede have været på højskole. Men når vi talte med de unge om disse problemer forstod vi, at fra deres faglige organisation — hvis de da var organiserede — var der ingen støtte at vente, hvis en ung mand ville forlade sit arbejde for en vinter på høj-

skole. Og arbejdsmarkedet var sådant at ingen uden støtte *turde* forlade sit arbejde for at tage på højskole. Tænk engang på, hvilke fortrin unge landmænd — og for den sags skyld også tjenestekarle — havde, da de så at sige blev „naturligt arbejdsløse“ ved novembertid, og kunne være nogenlunde sikre på arbejde, når højskoleopholdet var slut. Det gav en helt anden tryghedsfølelse i sindet.

Arbejderbevægelsen, den faglige såvel som den politiske, var så stærkt optaget af at skaffe arbejderne bedre kår og større politisk indflydelse, at man ikke gav sig tid at tænke på, og vel på det tidspunkt heller ikke forstod, hvad højskolen kunne have betydet. Det så jo allsammen godt ud. Skolerne var fyldte. Økonomisk var det også fordelagtigt. Og så sprang man over der, hvor gærdet var lavest. Arbejdernes tillidsmænd kom heller ikke de unge ind på livet, som vi gjorde det på skolen, og fik at vide hvad de unge tænkte og følte.

Under disse omstændigheder gled skolen over til at være mere eller mindre en social foranstaltning i en meget alvorlig krisetid. Og hvad værre var: blandt arbejderne selv såvel som blandt deres tillidsmænd bredte opfattelsen sig: at tage på højskole, det var noget man gjorde når man var arbejdsløs, ellers ikke. Ofte skete det at fagforeningsfolk, som deltog i skolens sommerkursus, lidt deltagende spurgte hvordan det nu gik med de arbejdsløse vi havde om vinteren. De fleste spurgte af medfølelse med de unge som var ramt af arbejdsløshed, og det var jo godt nok. Men de spurgte ikke ud fra forståelse af at højskolens opgave var en anden og — jeg tør vel sige det — større end den, at lære de unge de mest elementære ting og hjælpe dem til dette, at få en vinter til at gå på en tålelig måde.

Det skal siges ærligt og åbent og til de unges ros, at vi hver vinter, trods de vanskelige forhold, havde forbavsende mange udmærkede elever, for hvilke højskoleopholdet uden tvivl betød en stor oplevelse og en åndelig løftelse. Vi havde jo den store fordel at så mange af de unge efterhånden kom efter anbefaling fra kammerater. Men desværre hed det næsten altid: Når du bliver arbejdsløs må du tage en vinter på Roskilde Højskole!

Men når der ikke længere var nogen arbejdsløshed, ja efterhånden blev mangel på arbejdskraft, da svandt elevtallet ind, og kun med store anstrengelser kunne der skaffes et nogenlunde elevtal. Såvidt jeg husker var vi en vinter nede på treogfyrre. På en måde var det udmærket. Holdene

blev mindre og vi fik mere tid til at tage os af de enkelte elever. Men økonomisk kunne det ikke gå. Det åndelige grundlag for skolens vinterkursus var heller ikke til stede. Der skulle begyndes helt forfra, oparbejdes interesse, en helt ny indstilling til højskolens virke og målsætning. Både unge og ældre måtte vækkes så de fik forståelse af, at højskolen havde bud til dem. Det var ganske udmærket at de forskellige fagforbund og fagforeninger bevilgede midler til deres medlemmer til deltagelse i sommerens korte kursus. Men denne velvilje måtte udvides til også at gælde de unges ophold på vinterskolen. En stipendieordning efter svensk mønster var nødvendig.

Der blev sat ind med en vældig agitation, ikke for at få arbejdsløse til at tage på højskole, det var der alt for længe blevet talt om, men for at få unge interesserede arbejdere på skolen og få deres fagforbund til at støtte dem. Kun på den måde kunne der atter lægges et stabilt grundlag for fremtidig højskolevirksomhed. Det andet var for konjunkturbestemt og for tilfældigt.

Agitationen bar frugt til sidst, men det var et slid at få interessen og forståelsen vakt. Om og om igen måtte de samme ting siges. Ting som vi, der stod i arbejdet, syntes var så selvfølgelig at de ikke burde have været nødvendigt at gentage dem. Nogen vil måske sige, at vi stillede for store krav, når vi stræbte efter at få et udvalg af unge og ikke var tilfreds med at modtage hvad der kunne blive tilovers fra arbejdsmarkedet. Men vi, som arbejdede i højskolens tjeneste, havde vor ærgerrighed. Kundskaber kunne vi nok give de unge, og det var tiltrængt. Salomos ordsprog: *En vis mand er stærk, og en kyndig har øget kraft*, gjaldt stadig. Selv blandt de ligegyldige og de sovende kunne vi ved ihærdighed opnå visse resultater, kundskabsmæssig set. Men kundskaber er ikke nok, og de unge, som mere eller mindre modvilligt bringes i forbindelse med kulturens goder, bliver aldrig landets luer, selv om de lærer at skrive dansk nogenlunde fejlfrit. Kundskaber kan også fås andetsteds. Vi var forfængelige nok til at mene, at vi havde noget mere at give. Derfor var det de søgende, vi ville have fat i. Dem kunne vi måske hjælpe, ikke blot til at søge øget viden men til et rigere og fyldigere liv. Om det engang imellem lykkedes for os, det ved vi ikke. Vi ved kun at forsøget, trods store vanskeligheder, blev gjort, og at viljen var god.

NORDEN I SYNSKREDSSEN

25. september.

I de første år efter at AOF havde overtaget Roskilde Højskole var der kun ringe brug for skolens lærere om sommeren. De mange korte kursus, som siden gav os mere end nok at bestille, var endnu ikke rigtig kommet i gang. Det blev derfor bestemt i vor kontrakt med skolen, at vi om sommeren skulle påtage os andet arbejde for AOF, blandt andet være rejseledere. Det var før Folkeferies tid.

Jeg elskede at rejse, se mig om og lære noget nyt at kende. Og da Selma og jeg rejste sammen gav det dobbelt glæde. Hun så altid så meget som jeg slet ikke opdagede. Men med min yderst beskedne indtægt og vort store behov for bøger var det os umuligt at tilfredsstille vor rejselyst. Jeg havde derfor ikke noget imod at rejse ud, og jeg fik min lyst tilfredsstillt i disse år. Det var københavnsafdelingen af AOF som arrangerede de rejser jeg kom til at lede. Jeg rejste i Sverige og Norge, Tyskland, Holland og Czechoslovakiet.

Det var strengt arbejde. Jeg skulle være „på tærne“ hele tiden, og jeg fik konstant for lidt søvn. Men alligevel var det interessant. For selv om man som rejseleder skal være allemands tjener kan man dog selv lære og opleve meget, blot man bruger sine øjne og øren. Der var også det gode ved disse rejser, at AOF i København som regel i forvejen havde sat sig i forbindelse med broderorganisationer eller enkeltpersoner i det land, hvortil vi skulle rejse. Vi blev ikke modtaget og vist rundt af professionelle turistførere, men af interesserede kammerater i vedkommende land. Og næsten altid var der en aften eller to ordnet en lille sammenkomst, hvor vi sammen med stedlige folk ved en kop kaffe eller et glas øl fik lov til at spørge ud om ting, vi gerne ville vide besked med. Der var pest over Europa i disse år, og ofte var det temmelig urovækkende, det vi fik at vide. Vore udenlandske kammerater spurgte også os ud og vi redegjorde for forholdene herhjemme. Det var trods alt fornøjelige og rige aftner, som jeg erindrer med glæde og taknemmelighed.

Engang imellem skete det at vi oplevede sære og fremmedartede hændelser under disse rejser. Aldrig glemmer jeg en meget realistisk luftværnsøvelse i Prag. Luftværnssirenerne hylede pludselig, „fjendtlige“ flyvemaskiner hvinede ind over den skønne by, folk skyndte sig at søge be-

skyttelse. Vi danskere blev stående og stirrede temmelig uforstående på skuespillet. Vi kom fra det lille idylliske Danmark, hvor ingen, trods krise og arbejdsløshed, ville tro at der var røvere i skoven. —

Ved Roskilde Højskole arbejdede jeg i de første år med erhvervsgeografi som mit vigtigste fag. Det var jeg begyndt med i Esbjerg, og der var stadig megen interesse for dette emne, som bød på så mange muligheder for udvidelse både da det gjaldt „varer“ og lande. Ved siden af kom jeg efterhånden til at arbejde mere og mere med den nyere tids politiske historie. Det kom som en naturlig følge af arbejdet med erhvervsgeografien, fordi så meget af tredivernes politiske uro havde sit udspring i stormagternes ønsker om at sikre sig varer og markeder. Erhvervsgeografien gled til sidst i baggrunden. Den udenrigspolitiske udvikling i trediverne gjorde nutidshistorie aktuell og nødvendig. Som et resultat af arbejdet med disse problemer blev bogen *National selvforsyning og verdensøkonomi* til i 1935, og efter afslutningen af den anden verdenskrig bogen *Den ny verden*. Det var et led i vore bestræbelser at orientere de unge, og de mange deltagere i vore sommerkursus, i samtidens problemer, og om muligt hjælpe dem til bedre at forstå og bedømme det som skete rundt om os og som kunne blive skæbnesvangert for os alle.

Også disse to bøger blev til, ligesom *Råstofferne*, efter elevernes tilskyndelse. Ved at fortælle dem nutidshistorie og, hvis det var lykkedes mig at fange deres interesse for emnet, gå baglæns i historien, kunne jeg ofte få dem til at se dagens dramatiske begivenheder ude i verden i et klarere lys. Derved kunne de blive i stand til bedre at bedømme og vurdere det som skete i det som syntes at ske. Så kom ofte de vågne af eleverne og spurgte om mere, og ville have det „på tryk“.

I vort skolearbejde var det en stor berigelse at vi efterhånden fik et par norske og et par svenske elever på vinterholdet, og adskillige svenske og norske deltagere i sommerens kursus. Det gav os hele Norden indenfor synskredsen, elevmaterialet blev adskillige toner rigere at spille på, og det var en hjælp til at udbygge hjerternes fællesskab mellem mennesker i Norden.

I disse år kom jeg til at arbejde meget med nordiske problemer. Det havde to årsager. Sådant som situationen tegnede sig ude i verden fremstod det som en bydende nødvendighed at de nordiske lande søgte nærmere sammen. At det siden ikke blev til, hvad vi havde håbet, det er en

anden historie. Men skulle vi samarbejde var det nødvendigt at vi vidste noget om hverandre. Skolernes lærebøger havde ofte givet ringe eller ingen viden om vore nabolande, men desværre ofte sørget for at holde følelser og aversioner i live, som forlængst burde være gemte og glemte.

Størst var ukendskabet til Sverige, og jeg havde dobbelt anledning til at prøve om jeg kunne sprede en smule kendskab til det land, som jeg selv stod i så stor taknemmelighedsgæld til. Det var ikke Selma som vakte min kærlighed til Sverige. Den fandtes før hun kom ind i mit liv. Hun forstærkede den og tilførte vort samliv og vort fælles kulturarbejde store og rige værdier. Selma var dybt forankret i svensk kulturliv. I den svenske goodtemplar-orden og i Arbetarnes Bildningsförbund havde hun i en årrække været virksom. Det havde, ved siden af ivrige selvstudier, været hendes medborgerskole. Dansk og svensk mødtes i vort samliv og i vort arbejde, til fælles glæde og berigelse. Begge har vi ofte sagt: Hvor er det en rigdom at have to fædrelande!

Vi ville prøve om vi kunne udarbejde en bog om Sverige, der kunne give lidt konkret viden om dette land, og måske fjerne en del af de mange misforståelser, som var så almindelige her hjemme når det gjaldt Sverige. Vi havde meget materiale allerede, men vi syntes at vi måtte *rejse* i Sverige for på stedet at modtage friske indtryk. Forsynet med en fin anbefalingskrivelse rejste vi begge i hele juni måned 1938 fra syd til nord i Sverige. Vi hjemsøgte kontorer og virksomheder, grubecområder langt ude i vildmarken og helt op i nord, storforetagender og kooperative virksomheder. Vi spurgte ud og vi samlede indtryk og købte bøger, der blev os anbefalet som godt kildemateriale.

Det var et hårdt job, men yderst interessant. Vi lærte meget begge to og havde desuden mange interessante og skønne oplevelser. Nu jeg tænker tilbage på denne tur synes jeg at det skønneste var det, at vi under vor rejse fra syd til nord fulgte birketræernes løvspring. De var i deres spæde grønne dragt da vi tog hjemmefra først i juni. Da vi ved månedens slutning befandt os i Pajala langt op mod nord var fjeldbirkene lige sprunget ud. Et fortryllende syn. De lyse nætter. Midnatssolen. Turen med bus fra Haparanda langs Torneelv via Pajala til Kiruna. På denne tur oplevede vi det for os ejendommelige, at der næsten udelukkende blev talt finsk i bussen. Og så traf vi under hele rejsen så mange hjælpsomme mennesker. Det var rige oplevelser alt sammen.

Jeg husker at vi i Kiruna blev vist rundt af en ung ingeniør, som sagligt og dygtigt fortalte os om malmbrydning og eksportmuligheder. Vi vidste at der i byen i forbindelse med grubens virksomhed var en udmærket fagskole for lærlinge. Den ville vi gerne se og få noget at vide om dens virksomhed. Den unge ingeniør vidste imidlertid ikke noget om denne skole. Chaufføren, som havde kørt os fra selskabets kontor til gruben, spurgte da ingeniøren, om han ikke måtte få lov til at vise os fagskolen. Chaufføren var i skolens styrelse og vidste besked med alt hvad der foregik i skolen. Det var en stolt medborger som viste os rundt og fortalte. Ved Boliden gruber, langt ude i ødemarken, og ved Porjus vandkraftværk oplevede vi noget lignende. Der var sket en fredelig revolution i det svenske samfund, ligesom i det danske, i løbet af forbausende kort tid, historisk set.

Belæsset med materiale og en rigdom af friske indtryk vendte vi hjem for ved siden af kursus- og skolearbejde at bearbejde, hvad vi havde samlet ind. Rejsen havde været os temmelig dyr, skønt vi som sædvanlig havde rejst så billigt som muligt, holdt os selv med tørkost og kun undt os et måltid varm mad nu og da og boet hos Selmas venner og bekendte, når det kunne lade sig gøre. Vi morede os over svenskerne, som, når vi viste vor fine anbefaling, næsten altid spurgte: „Herrskapet har väl något anslag.“ Nej, „herrskapet“ havde ikke noget tilskud. Og det tog ni år at få et oplag på 2.000 eksemplarer solgt. Det indbragte os i den tid 1.200 kroner! Det gav et pænt underskud, men vi havde haft glæden så længe arbejdet stod på.

Vi måtte arbejde hårdt begge to for at få bogen udarbejdet — skolearbejdet skulle først og fremmest passes. Sandsynligvis udkom bogen i en uheldig tid, lige efter jul 1938. Kritikken var blandet. Noget var meget velvilligt, andet nærmest irriteret. Det gjorde os lidt ondt, for denne bog var vort hjertebarn. Men vi blev klar over, at selv om folk gik og „snakkede nordisk“, så var der alligevel ikke nogen rigtig bund i det. I hvert fald brød man sig ikke om at få noget at vide om et broderland. Måske kom bogen for tidligt. Jordbunden var der ikke. Men jordbunden skal jo beredes, og det kan jo hænde at bogen om Sverige trods alt bidrog dertil. Fem år senere, i 1943, redigerede jeg og skrev nogle afsnit til *Nordiske problemer*. Den var der jordbund for såvidt jeg husker. Men der var jo sket et og andet i mellemtiden.

De første to og et halvt år efter at AOF havde overtaget Roskilde Højskole boede vi i den primitive lejlighed i tårnfløjen, hvor vi var flyttet ind i 1927. Det havde visse fordele at bo dér. Vi havde eleverne på allernærmeste hold. De boede ved siden af os og oven over os. Vi kunne følge deres færden meget nær både dag og nat. De var altid flinke og hjælpsomme. Ofte smuttede nogle af dem indenfor til en passiar. Men lejligheden var primitiv og kunne ikke være tilfredsstillende i det lange løb. Og så var der alt for megen uro. Oven over os var der et stort værelse, nr. 46, hvor der boede en fem-seks elever. Det var mærkeligt så ofte de drenge havde fødselsdag! For det meste hver lørdag og søndag aften. Beboerne kom oftest pænt ned og sagde at de håbede de ikke forstyrrede os, men der var nu den og den som havde fødselsdag og de ville så gerne lave det lidt festligt. Det var ikke til at stå for. Det skete at de manglede de til festen nødvendige ingredienser såsom kaffe, fløde, sukker eller brød. Så kom de ned og lånte.

Vi havde længe næret et brændende ønske om et eget hjem, et hus og et lille stykke jord, som vi kunne kalde vort og hvor vi kunne fæste rod, gro fast. Men vore arbejdsforhold havde hidtil været så usikre, at vi havde måtte lade alle tanker om hus og have blive ved drømme og længsler. Måske turde vi nu se en lille smule mere optimistisk på fremtiden. I hvert fald var vi klar over, at vi ikke længere kunne have al den uro omkring os, hvis vi skulle kunne bevare vor arbejdssevne usvækket. Skolen mente sig ikke i stand til at bygge lærerboliger og henviste os til at søge lejlighed i Roskilde, hvis vi ønskede en bedre bolig. To af vore kolleger, Otto Jensen og Hagmund Hansen, boede i Roskilde. Det var yderst upraktisk og ikke til gavn for skolen. Vi havde spurgt os for om to steder, hvor vi kunne tænke os at bygge et hjem selv, og ligeledes spurgte vi om muligheder for kaution. Men vi havde fået nej. Hvad der jo var at vente. Vi ejede jo kun vor arbejdskraft og vore forhåbninger. Begge dele kunne glippe, og vi måtte indstille os på at der ville gå „både vinter og vår“ mange gange, før vi muligvis kunne nå at føre vor drøm om eget hus ud i livet. I kriseårene var pengeforholdene også yderst vanskelige. Det var næsten umuligt at låne penge.

Ofte gik vi ned ad en markvej mod syd fra skolen. Vi gik og så på agrene der og nød udsigten ind mod Roskilde. En af skolens naboer drev et lille hønseri. Udenfor hans kyllingegård stod vi tit om foråret og så de små dunede væsener myldre ud og ind af kyllingehuset. En dag kom vi i snak med manden, fhv. gårdejer H. Pilegaard. Han fortalte os at han ville nedlægge hønseriet og måske sælge de grunde, som lå op til skolens have. — Hvad mon kyllingegården ville komme til at koste? Manden nævnte en pris. Vi sov meget lidt den nat. Vi regnede og beregnede og ledte i tankerne efter lånemuligheder, som vi vidste ikke fandtes. Men da morgengryet var ved at komme og nattergalene slog triller udenfor vore vinduer var vi alligevel kommet til det resultat, at vi vistnok kunne skrabe penge sammen til køb af grunden. Det var dog en begyndelse. Vi gik derhen igen om eftermiddagen for at kigge lidt nærmere på kyllingehuset. Måske kunne vi isolere det og bo i det nogle år . . . Der ville vi i hvert fald få arbejdsro. Banklån til byggeri vidste vi var umuligt at opnå.

Jeg gik ned for at snakke yderligere med hr. Pilegaard. Vi blev hurtigt enige om køb af grunden. Da han hørte om vore planer med at isolere kyllingehuset og bo i det, tilbød han til min store overraskelse at låne os 13.000 kroner til at bygge for. Selvfølgelig mod prioritet i huset. Jeg må indrømme at hans tilbud forvirrede mig lidt. En sådan tillid havde jeg aldrig før mødt. At et fremmed menneske ville låne os så mange penge . . . Jeg følte mig nærmest svimmel da muligheden at bygge et eget hjem så pludselig og uventet åbnede sig for os. Det var altsammen så nyt og så uvant. Et øjeblik strejfede den tanke min bevidsthed: Tænk, hvis jeg havde fået et sådant tilbud ti år tidligere! Ikke til byggeri, men til studier . . .

Jeg gik hjem og fortalte Selma den store nyhed. Vi både lo og græd, så lykkelige var vi over denne håndsækning i vor stræben efter et eget hjem. Jeg, som var så strengt opdraget med hensyn til penge — man måtte aldrig skyldte nogen noget — var midt i glæden lidt usikker om, hvorvidt vi nu kunne være det bekendt at modtage tilbudet. Og jeg spurgte mig selv, hvorfor dog manden viste os denne tillid. Ganske vist var han velhavende og ville få sikkerhed for sine penge i huset. Men alligevel . . . Vor stilling var så usikker og vor indtægt meget beskedent. Selma pressede på. Hun var mere optimistisk end jeg, og det er jeg hende

den dag i dag taknemmelig for. Jeg er ikke sikker på om jeg ellers havde turdet tage imod det gode tilbud.

Handelen gik i orden. Arkitekt Knud Brücker, Odense, en søn af Valdemar Brücker i Ågård, tegnede huset for os. Han fik strengt påbud om at holde sig indenfor vore yderst snævre økonomiske muligheder, men han løste desuagtet opgaven fortrinligt. Der blev truffet aftale med håndværkere. En mængde praktiske problemer skulle vi tage stilling til. Nyt og uvant og forjættende altsammen.

Det var med ærbødighed vi første gang trådte på „den velsignede plet jord“, som nu var vor og hvorpå vort hjem skulle bygges. Vi citerede et lille vers af Heidenstam:

*Ett hem! Det är det fästet,
vi rest med murar trygga,
vår egen värld — den enda,
vi mitt i världen bygga.*

Ofte havde vi læst dette lille digt med længsel i sindet. Nu så det ud til at blive til virkelighed, det vi havde drømt om og længtes efter i flere år. Vi turde knap nok tro derpå.

Det gjaldt at spare og i et par ledige uger gik vi selv i gang med at grave mulden af, hvor der skulle graves ud til huset. Mulden, den gavmilde muld, hvori der kunne gro noget. Det var andet end den vestjyske sandjord som jeg var vant til fra barn af. Det var en stor og spændende oplevelse at bygge hus, se murene rejse sig, stuerne tage form, taget blive rejst. Der var kun ca. hundrede meter fra skolen til det sted, hvor vi byggede. Flere gange om dagen smuttede vi derhen, når vi havde en ledig stund. Vi frydede os som glade børn over huset som skulle blive vort hjem, over muldjorden som skulle blive til en skøn have, hvor vi ville kunne nyde sol og blomster. Og vi nød den vidunderlige udsigt over Roskilde fjord.

Huset blev færdigt til indflytning i oktober 1932. Vi gav det navnet *Vidablick*, fordi vi fra vore vinduer havde en så storslået udsigt over fjordens altid levende flade, hvor sol og drivende skyer spejlede sig. Den udsigt har været os til usigelig glæde og rigdom hver dag siden. Nu oplevede vi rigtig Heibergs smukke sang:

*Lette bølge! Når du blåner
gennemsigtig, lys og klar,
himlens farveskær du låner,
selv du ingen farve har.
Himlen ej, kun himlens billed
hviler i din dybe favn . . .*

Himlen ej, kun himlens billed, ja, men billedet var skønt hver dag. Om aftenen, når fjordens vand farvedes af solnedgangens gyldne glans, havde vi for vore øjne et farvespil som ingen kunstner kunne magte at efterligne. Vi har altid betragtet det som et privilegium at vi kom til at bo sådan at vi kunne se vand. Mod syd havde vi domkirken, som stolt knejsede på bakken og strakte sine slanke spir mod himlen. Vi var kommet til at bo kongeligt og vi glædede os derover hver dag.

I sin bog Krigsflyver siger Saint-Exupéry et sted, at kun den forstår hvad et hjem er, der har viet det en del af sig selv, som har kæmpet for at frelse det og slidt for at gøre det smukt. Hjemmet er ikke en sum af berigelsesmuligheder. Det er en sum af gaver. Vi vidste at det i mange år ville komme til at koste os både slid og afsavn at bevare det hjem, vi nu havde fået. Men i kampen for at bevare det og gøre det smukt groede vi fast. Det blev en del af os selv. Og vi håbede at vi i vort arbejde måtte blive i stand til at gøre det til „en sum af gaver“. Vi ville i hvert fald prøve om vi kunne holde fri udsigt ej blot til fjord og domkirke, men også til det store verdensskuespil, det altid havde været min lyst at iagttage. Og om vi kunne holde det åbent for de kulturens rige skatte, vi så gerne ville gøre andre delagtige i. „Se ud, stryg duggen af sjælens rude“, de ord af Jakob Knudsen har ofte været i mine tanker. Men vi var jo kun to skrøbelige mennesker der som de fleste bar „skatten i lerkar“.

I dette vort hjem kunne vi i fællesskab arbejde i ro, og her kunne vi samle eleverne når vi ønskede det. Ved arbejde i haven, men den dejlige yderige muld, kunne jeg finde afspænding fra det anstrengende skolearbejde. Det betød en styrkelse i mit forhold til arbejdet. Her fik jeg mit andet grosted.

Vi fik rige arbejdsår på Roskilde Højskole med udgangspunkt fra dette vort hjem „mitt i världen“. Rige år med sorger og glæder, som livet nu engang er. Når jeg nu har gået en del af mit levnedsløb igennem, fulgt

et mønster op her, dagen efter gået tilbage og fulgt et andet mønster i væven, så synes jeg kun jeg har grund til taknemmelighed for hvad livet gav. Og med en let omskrivning kan jeg gøre Otto Rungs ord til mine: *Når jeg nu må slutte denne skildring så at sige midt i luften, er det med taknemmelighed mod alt det gode jeg har mødt og set — både det jeg har fortalt om, og det jeg har fortiet, og det jeg kom til at opleve i endnu et par årtier — år der var frodige og rige, andre måske lidt bitre: arbejde, udsyn og mange gode drømme, og mange gode venner, — et hjem der ventede mig når jeg var træt, og to gode hænder der tog imod mine . . .*

BIBLIOGRAFI

Bøger:

- Fra råstoffernes riger. 1927. (6. udg. 1952.)
National selvforsyning. 1935.
Sverige. 1938.
Nordiske problemer. (red.) 1943.
Den ny verden. 1946. (2. udg. 1952.)

Artikler:

- Tanker om en verdensorden med fred og forståelse mellem folkene. Askovbogen februar 1921.
Arbjderne og højskolen. Socialisten 1928.
Social skønlitteratur. Socialisten 1929.
Et brev. Roskilde Højskoles årsskrift 1930.
Kampen for arbejdsglæde. Højskolebladet nr. 6. 1931.
Det nye Tyrki og den nærmeste Orient. Arbejderhøjskolen dec. 1931.
Rusland. Arbejderhøjskolen dec. 1932.
Hvorfor autarki? Arbejderhøjskolen dec. 1933.
Hvad skal jeg læse om Rusland? Socialisten 1933.
Politik og verdenshistorie. Socialisten 1934.
Nordisk kulturelt samarbejde. (I statsradiofoniens grundbog: Nordisk samarbejde, juni 1935.)
Man diskuterer om Sverige. Socialdem. 15. okt. 1936.
Fagforeningerne og højskolen. Arbejderhøjskolen dec. 1936.
Fremskridt og verdensøkonomi. Jern- og metalarbejderen okt. 1936.
En månedlig artikel om udenrigspolitiske spørgsmål i Rød Ungdom. 1935—36—37.
Selvforsyningspolitikken. Jern- og metalarbejderen nov. 1936.
Magt og økonomi. Jern- og metalarbejderen dec. 1936.
Fri økonomi — tvangøkonomi, eller dirigeret økonomi. Jern- og metalarbejderen april 1937.
Ensidigt erhvervsliv eller? Jern- og metalarbejderen februar 1937.
Sovjetunionen får en ny grundlov. Dansk udsyn nr. 4. 1937.
Dramaet på Eurasiens østkant. Arbejderhøjskolen dec. 1937.
Et par dokumenter til 1938's historie. Arbejderhøjskolen dec. 1938.
Ikke-angrebspagten mellem Rusland og Tyskland. Socialisten 1939.
Begivenhederne i skred. Socialisten 1939.
Finland, borgerkrigens modsætninger likvideret. Socialisten 1940.
De råstoffer. Socialisten 1940.
Afrikas råstoffer. Asiens råstoffer. Amerikas råstoffer. Socialisten 1941.
Nordisk sprogrøgt. Arbejderhøjskolen dec. 1941.
Nordisk sprogpolitik. Socialisten 1941.
Stauning. Højskolebladet nr. 37 sept. 1942.
Indien ved skillevejen. Socialisten 1942.
Studievejledning til råstofproblemer. Ungdomslederen sept. 1942.
En nordisk forbundsstat. Arbejderhøjskolen dec. 1942.
Japan før og nu. Socialisten 1942.
Har Sverige løst sit befolkningsproblem? Socialisten 1943.
Industrialismens samfund. Socialisten 1943.
Den svenske folkehøjskole 75 år. Arbejderhøjskolen juni 1944.
Selvarbejde i højskolens tjeneste. Lederbladet nr. 4. 1944.
Folkehøjskolen 100 år. Socialdemokraten 7. nov. 1944.
Fredsmålene. Arbejderhøjskolen dec. 1944.
Den ny verden. Arbejderhøjskolen juni 1945.
De forenede nationer. Arbejderhøjskolen dec. 1945.
Kooperation og planøkonomi — er de fjender? Socialisten 1946.
En passiar fra dansktimen. Arbejderhøjskolen juni 1947.
Hvis ikke FOVA var. Arbejderhøjskolen dec. 1948.
Vær aldrig ræd for fanden. Arbejderhøjskolen dec. 1949.
Økonomisk diskussion. Verdens gang 1950.

FRODE KRISTENSEN

Fra Heden til Højskolen

Statskonsulent *Frode Kristensen* var søn af børnerige og ellers fattige husmandsfolk på den jyske hede. Men selv om tilværelsen var præget af hårdt arbejde og knaphed på materielle goder, så rådede der i det lille hjem en stærk trang til oplysning og åndelig berigelse, som bl. a. gav sig udslag i, at forældrene selv underviste deres børn — med et bedre resultat end i den fjerntliggende almueskole.

Tidligt udvikledes Frode Kristensens lyst til selv at blive vejleder og oplyser for ungdommen. Efter svære studieår lykkedes det ham at få fodfæste i folkehøjskolen, og få har været bedre rustet til dette arbejde. Frode Kristensen var en fremragende lærer for de unge, banebrydende i sine lærebøger og ved sin egen livsførelse et smukt eksempel for andre.

Kort før sin død dikterede han til sin hustru en skildring af, hvordan hans barndom og ungdom havde formet sig og om de rige år på Esbjerg Arbejderhøjskole og Roskilde Højskole, hvor han øvede sin manddomsgerning.

Når man lukker denne varme og livsbekræftende erindringsbog har man været på tomandshånd med et menneske af ædleste karat.

FORLAGET FREMAD